

KAZINCZY TUDOMÁNYOS TOLLHARCAI.

(Első közlemény.)

Kazinczy folyton hangoztatta a tollesatak hasznát, de ilyenkor az eszmék nemes harcára gondolt, mely nem ismer mellékes célokat. Az összeütközésektől várta nemcsak az igazság felismerését és győzelmét, hanem a tudás általánosítását és terjesztését, mert az elvekért folytatott küzdelmekben «a' dolog hamarabb kiörlődik, a' Publikum meg tudja, mi forog közöttök kérdésben, 's a Tudomány nyer». (Kazinczy Pápay Sámuelnek. 1818. május 31.) Csodálatos az a kitartása és soha el nem lankadó kedve, mellyel elveiért és a haladásért síkra szállt. Büszkén és önérzettel vallja, hogy őt nem némíthatják el oly könnyen, mint a nemeslelkű Kölcseyt. Finom ízlésére s nagy műveltségére vall, hogy folytonos küzdelmeiben, sok harcában megtartotta nyugalmit, és nem követte annyi ellenfelét a személyeskedés terére. Pelengérre állították személyét, kimutatták egyéniségének minden fogyatkozását s hibáját, szellőztették családi életét, szemére hányták szegénységét, kigúnyolták gyermekeit, meggyalázták édesanyja emlékét: bár sajgott a lelke, mégis türtőztette magát, elnyomta szíve hevét. Érzékeny minden támadással szemben és hajlandó gyanúsításokra, de elkeseredését nem viszi a nyilvánosság elé, s legfeljebb bizalmasabb barátainak írt leveleiben panasolja el keservét. Beleélte magát abba a gondolatba, hogy többnyire irigységtől indítva kelnek fel ellene és feltette sokszor, hogy támadói csupán eszközök a mások kezében, de mindig megtartotta az illendőség határait s nem folyamodott az ellentábor elnémitására durva eszközökhöz. Nemcsak várta, hanem biztatta is ellenfeleit, hogy érvekkel cáfolják meg állításait — csak harcoljanak ugyanazokkal az eszközökkel, mellyekkel ő védi a maga igazát! «A' mely fegyverrel én élek más ellen, miért nem él azzal más én ellenem?... Czáfolják meg excursiómat Daykában és Baróczipan s lemondok mindenről. De vaktában magamat meg nem adom, s engemet a tudatlanok lármája el nem némít.» (Kölcsey Ferencnek. 1815. június 2.) Várta, hogy végre fellép valaki az írók sorából, kivel érdemes kiállani s összemérni a fegyvert. De óhajtotta azt is, hogy az illető megfelelő tudo-

mányos előkészületekkel is rendelkeztek. Komoly s döntő csatát óhajtott, melyben oly ellenféllel áll szembe, kit nem az alkalom vagy véletlen taszított a küzdelem terére. Nem alárendelt kérdéseken, kicsinyes szempontokon akart vitatkozni, hanem eljárásának alapját, melyen rendszere felépült, óhajtotta bírálat tárgyává tenni. Elismeri, hogy a gyakorlatban az elvek alkalmazásában ő is hibázhatott, de «theoriám olly igaz, mint a $2 \times 2 = 4$.» (Döbrentei Gábornak. 1815. augusztus 15.) A tizes évek közepén végre elkezdődött a nagy csata: felvonul az orthologusok élén Beregszászi Nagy Pál, Sipos József és Zsombori József. Kazinczy örvend és felveszi a küzdelmet, melynek megvívása után «a' béke beáll, 's a' Nemzet tudni fogja, mit kövessen». (Kazinczy Ferenc Horváth Endrének. 1816. február 13.)

Kazinczy Beregszászi Nagy Pállal még abban az időben ismerkedett meg, midőn ez a sárospataki kollégium tanára volt. Csodálta a keleti nyelvekben való jártasságát, de sajnálta egyúttal gyámoltalan természetét, mely alkalmatlanná tette a tanári pályára. Lelkesedéssel választották meg a külföldön tartózkodó tudóst a kollégium tanárává, nagy reményeket fűztek működéséhez, de nemsokára meggyőződtek, hogy nagy tudásával sem képes növendékeit vezetni. Beregszászi maga is belátta, hogy nincs hivatása a tanári pályára: lemondott állásáról s 1803-ban elhagyta a sárospataki iskolát. Kazinczy el is felejtette volna, ha Szemere Pál 1814. január 17-én nem értesítette volna arról, hogy Beregszászi újból hallatja szavát, elítéli nyelvújítási irányát s nincs megelégedve sem Berzsenyi magyarságával, sem Helmeczy «irtóztató» újításaival.

Beregszászi 1814 óta Pesten tartózkodott; itt Kulcsár Istvánnal került szorosabb ismeretségbe, ki házába fogadta s ellátásáról is gondoskodott. Oly ember mellé került, ki nemcsak a legélénkebb figyelemmel kísérte irodalmi viszonyainkat, hanem a nyilvánosság előtt is felemelte szavát a nyelvújítási harcban. Kulcsár óvakodott a szélsőségektől, s Beregszászi is meggyőződött eddigi tanulmányai alapján, hogy minden nyelvnek megvannak a maga törvényei, melyektől csak a legritkább esetben térhetünk el. Mindketten kerülik a lármás csatákat. Beregszászi csendes, magábavonuló természeténél fogva, Kulcsárnak meg, mint a Hazai és Külföldi Tudósítások érdemes szerkesztőjének, vigyáznia kellett, hogy folyóiratának sikerét ne kockáztassa valamely elhamarkodott lépésével. Mindketten állást foglalnak a nyelvújítás kinövési ellen s kutatják a békés kibontakozás útját.

Beregszászi nem kereste a magyar írók ismeretségét, de akarata ellenére is belekerült társaságukba. Egyidőben Kulcsár asztalánál étkezett Helmeczy Mihály is, kivel folyton pereltek az új szók és szólások dolgában. Kulcsár háza nyitva

állott minden magyar író előtt, s nemcsak a pesti, hanem a vidékről feljött tudósok is szívesen látott vendégei voltak. Valahányszor egy-egy nevesebb emberünk Pestre érkezett, tárt karral fogadta és intézkedett, hogy minél számosabban gyűljenek össze házában a vidéki vendég tiszteletére. Ugyancsak nála tartották az irodalmi összejöveteleket, melyeken a legfontosabb kérdéseket megvitatták. Többször a nyelvújítás ügye volt a megbeszélés tárgya, s ilyenkor néha kitört a szenvedély lángja. Az egyik részen Kazinczy lelkes hívei (Szemere, Vitkovics és Helmezy), a másik párton Fejér György és társai vitték a szót. A szobában, melyben ez a «literatori votsora tartatott», Kazinczy arcképe függött, s vitatkozásait többször azzal fejezték be, hogy a széphalmi mester képe felé köszöntvén poharukat, egészségére ittak. (Vitkovics Kazinczynak. 1814. szeptember 6.) Kulcsár ezeken az összejöveteleken inkább a megfigyelő szerepét játszotta és soha sem követelte a maga részére a döntő szót. Örült az eszmecseréknek, de határozott véleményt nem nyilvánított. Beregszászi volt a legcsendesebb, legszerényebb köztük, elmélyedt a saját szaktudományába — őt elsősorban az összehasonlító nyelvészet érdekelte, melyhez más úgy sem tudott szólni. Kazinczy és tanítványai sokszor félreértették Kulcsár megfontolt, óvatos lépéseit s már határozott ellenségnek tekintették, ha csak némi kifogást is tett újításaik ellen. Kétszínűséget láttak abban, hogy nem csatlakozott nyíltan egyik párthoz sem, s elnevezték *Duplex Ulysses*nek. Kazinczy harcot hirdet, s merészen tör kitűzött célja felé, Kulcsár a kibékülés útját egyengette, hogy végre helyreálljon a lelkek nyugalma. Kazinczy idegenkedett minden alkudozástól s nem óhajtotta azt az «eggyességet (concordia animorum)», mely csak úgy jöhetne létre, ha feláldoznának «holmit egymásnak baráti kedvezésből, alku szerént, meggyőződés nélkül, sőt még meggyőződés ellen is». (Rumy Károlynak. 1817. július 15.)

A környezet s a Kulcsárral való szoros kapcsolat mindenesetre döntő hatással volt Beregszászi felfogására s irodalmi működésére. Tizenegy évig pihentette tollát, most újból megszólalt s megírta *Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyarica* (1815) c. művét, s benne minden szenvedélytől menten, tárgyilagosan iparkodik a nyelvújítás egyes kérdéseire világosságot deríteni.

Midőn Kazinczy értesült Beregszászi tervéről, nyugtalanul várta munkája megjelenését. Úgy érezte, oly emberrel kerül most szembe, kinek tudását nemcsak itthon csodálják, hanem a külföld is elismeri. Tudta, hogy két évtizeddel korábban, 1797-ben megjelent műve, az *Ueber die Aehnlichkeit der ungarischen Sprache mit den Morgenländischen*, oly hatással volt az erlangeni egyetem tanáira, hogy felkérték Bergszászit

magyarnyelvi előadások tartására, melyeken azután nemcsak férfiak, hanem asszonyok is résztvettek.

Kazinczy többször sürgette pesti barátait, hogy ne várják be Beregszászi munkájának megjelenését, hanem küldjék el neki az egyes íveket, amint a nyomdában elkészülnek. Annyit már hallott, hogy újból készülnek a magyarságot «össze-atyafisítani a' Zsidókkal, Perzsákkal, Arabszokkal 's egyebekkel». (Döbrentei Gábornak. 1814. december 6.) Meg is jegyezte rögtön, hogy Beregszászi nagytudományú férfiú, de munkája nem sokat fog érni, mert sem a nyelvek belső történetével nem foglalkozott, sem nem olvasta a régibb s újabb magyar írókat.

Kazinczy folyton tanult, s minél alaposabb szaktudásra törekedett, Beregszászi pusztán megfigyelés, saját tapasztalata alapján óhajtotta célját megvalósítani. Az egyik a világirodalom legnevesebb embereinek felfogásával támogatja meggyőződését, a másik mindent a maga erejével s szorgalmával akar megfejtetni. Kazinczy a maga módszerével mélyebb betekintést nyert a nyelv lényegébe, Beregszászinak hiányzott a szélesebb látóköre, és Sajnovics, Schlözer, Paulinus, Gyarmati, Révai kutatásainak eredményeit tekintetbe sem véve megmaradt — amint Kazinczy helyesen megjegyzi — szobatudósnak, ki sokszor a nyelv lényegtelen sajátságainak nagy fontosságot tulajdonít, vagy oly következtetésekre jut, melyeknek tarthatatlanságát mások már kimutatták. Kazinczyt nem igen érdekelte az összehasonlító nyelvtudomány, kutatásai és tanulmányai a nyelvelméken túl nem terjednek — Beregszászi viszont figyelmen kívül hagyta nemcsak a nyelvjárásokat, hanem élő beszédünk történeti fejlődését is. Kazinczy folyton az irodalmi művek olvasására, minél finomabb műízlés elsajátítására biztatja tanítványait, mert a megfigyelést, ítélő képességet egymagában nem tekinti megbízható útmutatónak, Beregszászi viszont azok közé tartozott, kik azt hitték, hogy a nyelv kérdéseiben mindenkinek lehet szava, kit magyar emlí nevelt. (Nagy Sándornak. 1815 augusztus 12.)

Kazinczy 1815-i bécsi utazása alkalmával betért Pestre (április 17—22). Kulcsár rögtön vacsorára hívta a pesti írókat, hogy alkalmuk legyen egyrészt találkozni Kazinczyval, másrészt közös megegyezésre juthassanak egyes kérdésekben. Az összejövetelen megbeszélték az egységes helyesírás elveit, egy irodalmi folyóirat kiadásának tervét, a magyar tudományos irodalom megteremtésének módját és megvitatták a nyelvújítás ügyét. Ott volt Beregszászi is, ki bevallotta, hogy most hallja először Pápay Sámuel és Baróti Szabó Dávid nevét s eddig «azt sem tudta, hogy irtak» is valamit. (Döbrentei Gábornak. 1815. május 1.) Kazinczy nem minden megütközés s gúny nélkül figyelmeztette Beregszászit, hogy előbb tanuljon, ismerkedjék meg a magyar írók műveivel és csak azután írjon

dissertatiót s mondjon véleményt a nyelvújítás kérdéseiben.¹ Ilyenek után nem csodálkozik többé Beregszászinak a panaszain a nyelvrontók ellen s nem ütközik meg azon a sopánkodásán, «hogy a' nyelv nem az, a'mi az ő gyermekségében volt». (Prónay Lászlónak. 1815. december 21.) Kazinczy olyannak tekintí Beregszászit, mint «a ki koporsóból jönne elő s megbotránkozva nézné, mik esnek itt, s estek, mióta ő aludta az álmot.» (Kölcsy Ferencnek. (1815. augusztus 6.))¹

Midőn 1815-ben megjelent a *Dissertatio*, Beregszászi a munka egy példányát elküldte Kazinczynak, s az úgy érezte, hogy nagy része határozottan ellene fordul. Megköszönte a figyelmet, de megírta azt is, hogy «annak, a' ki magát a' nyelv dolgába ártja, egyebet is kell tanulni, mint csak keleti nyelveket». Az író nem kötheti magát szorosan a közszokáshoz, «a' mellynek tiszteletére bennünket az Úr visszavinni akarna», sem nem követi mindig a grammatika szabályait, hanem különleges céljainak megfelelően bánik a nyelvvel, nem törődve azzal, vajon megérti-e mindenki az új szót vagy szólást. Bejelenti, hogy a *Dissertatio*-ra nyomtatásban fog felelni, de válasza nem lesz bántó, mert a «jobb érzésű ember a tudományos versenyzés által tűzbe nem engedi hozni magát antagonistájá ellen». (Beregszászi Pálnak. 1815. július 15.)

Beregszászi a töle megszokott nyugalommal olvasta Kazinczy sorait, de elveiből ő sem enged. Amit írt, azt meggyőződésből írta, s téves úton jár ellenfele, ha azt hiszi, hogy mások biztatására fogott tollat a nyelvújítás ellen. Elismeri, hogy nem alkotott minden tekintetben tökéletes munkát, és köszönettel veszi, ha tévedéseit kimutatják. Nem várja, hogy eddig megírt művei «a nyelvrontókat az ő ösvényeikről elvonják», de nyelvünk természetéről, s különös tulajdonságairól mégis «tanulhatnak valamicskét, ha akarnak». Nem gondolta volna, hogy Kazinczy «oly igen keveset sejt az etymológiához», ki a *fajtalant*, *esztelent*, *kedvetlent* nem a *faj-*, *ész-*, *kedv-*ből, hanem a *fajas-*, *esz-*, *kedves*ből származtatja. Elítéli a gyökelvonnást s helytelen szónak tartja az *évet*, mivel csak partikulával (*i* vagy *nn*) összetéve használjuk: *harmadévi*, *negyedévenn*. Hangsúlyozza újból — ez ellen volt Kazinczynak legnagyobb

¹ Beregszászi némileg eltérően mondja el az esetet: «Baróti Sz. Dávid urat én híreből rég esmerem... és már ezelőtt mintegy 40 esztendővel könyv nélkül is tudtam némely verseit... És így róla nem mondhattam, de nem is mondtam, hogy hírét nem hallottam. Hanem már a másik úrra nézve, szegyen, nem szegyen, megvallom, hogy úgy volt a dolog. De meg is lakolék ám érte! Mert t. K. F. úr igen jelentős hangon így felele rá: Az Istenért! s hát ugyan hogy meri magát a nyelv dolgába ártani, ha még csak azt sem tudja, hogy kicsoda Pápay Sámuel? Én az érdemelt feddésre csak elpirúltam és fejemre mutatván, így szóltam: *En innen szoktam írni*, s azzal elhallgaltam.» (L. Váczy János, Kaz. Lev. XIII. k. 526. l.)

kifogása — hogy az *usus* olyan bálvány, mely előtt kénytelenek vagyunk térdet hajtani, nehogy eretnekek legyünk. Ami pedig Kazinczynak a keleti nyelvekre tett megjegyzését illeti, újból erősíti, hogy «nyelvünknek tulajdonságait *magából a nyelvből*, annak gondos vizsgálása s szorgalmas tanulása által, a keleti nyelveknek segítségével ki lehet tanulni, sőt épen csak úgy lehet.»

Kazinczy egyébként nem nagy kedvvel olvasta a *Dissertatio*-t. Nem érdekelték az aprólékos grammatikai fejtegetések, melyeknek a nyelvújítás szempontjából úgysem tulajdonított nagyobb fontosságot, és untatta nemcsak «az alaptalan okoskodás és nyelvünk nem tudása, hanem az az össze-vissza beszéd is, minden fonal nélkül, minden rend nélkül». (Helmecky Mihálynak. 1815. szeptember 21.) Már inkább érdekelték a munkának azok a részei, melyekben támadást látott irányával szemben. Nem merült sohasem oly mélyen a *Dissertatio* tanulmányozásába, mint Szemere Pál, ki a legnagyobb figyelemmel olvasta és észrevette Beregszászi kutatásainak több sarkalatos tévedését. A magánhangzóknak nemcsak a szó származtatásában, hanem a képzésnél is kevés jelentőséget tulajdonított — nem ismeri fel sokszor sem a szó tövét, sem gyökerét. Megállapítja, hogy nyelvtaníróink Sylvestertől kezdve Verseghyig valamennyien költők is voltak, csak Beregszászi kivétel: benne egy cseppnyi költői tehetség sincs, s ennél fogva nyelvünket nem előre, hanem hátra vonja. Oly szorgalmasan tanulmányozza minden sorát, hogy jegyzetei ugyanannyi ívre terjednek, mint maga a *Dissertatio*.

Szemere elsősorban Kazinczytól várja, hogy Beregszászinak méltóan feleljen, de ő sem akar tétlenül maradni s megírja a *Jelenéseket*, melyben «Dugonics, Barczafalvy, Verseghy, Révai, Sándor, Folnesics, Vandcza, Pethe, Márton József, Gyarmati stb. beszélnek Beregszászival, mint halottaiból feltámadott Árnynyal; de B. azt nem hallja, hanem csak csudálja». (Szemere Pál Kazinczynak. 1815. október 14.) Szemere olyannak festette Beregszászit, ki tudomást sem szerezve semmiféle haladásról, csak etimológiával foglalkozik, s még a saját nevét is ekkép származtatja perzsából: *darig darga dereg bereg*, és: *saoz sás szász*. Kezdetben úgy tervezte, hogy Beregszászit a legkíméletlenebb gúnnyal támadja, s a *Jelenések* minden sorában «lesz kacagni való», (Szemere Helmecky Mihálynak. 1815. szeptember 21.) — később azonban megváltoztatta tervét s inkább azt akarta bemutatni a közönségnek, hogy különböző íróink mikép gondolkoztak a nyelv kérdéseiben.

Kazinczy más barátai szintén kicsinyléssel fogadták a *Dissertatio* fejtegetéseit. Döbrentei Gábor ítélete szerint Beregszászi lehet kiváló grammatikus, de nincs ízlése, s így sohasem fogja érezni, hogy a nyelvnek az érzés mélységeihez

s különféleségéhez alkalmazkodnia kell. Nem lát benne mást, mint száraz etimológust: nincs semmi nyelvfilozófiája, s mindent zsinórral a kezében óhajt kimérni. Gr. Dessewffy azt hiszi, hogy a *Dissertatio* írójának fejét teljesen megzavarták a keleti nyelvek, mert «Akarnániai vagy Sanskritta» nyelvet óhajt készíteni a magyarból. Később enyhítette kemény ítéletét s annyit mégis elismert, hogy a sok adatnak, melyet szorgalmasan gyűjtött, a tudomány egykoron jó hasznát veheti. Bölöni Farkas Sándor egyáltalában nem veszi komolyan a «Tatár Beregszászi» fejtegetéseit s tréfásan felszólítja, hogy csak keresse továbbra is «a Cobi pusztákonn, a zsidó nyelvbe ususát». (Bölöni Farkas Sándor. 1816. március 15.)

Kazinczy elhatározta ugyan, hogy felelni fog a nyilvánosság előtt a *Dissertatio*-ra, de kedvetlenül fogott a munkához. Hetek, hónapok teltek el a nélkül, hogy a kellő figyelemmel csak el is olvasta volna a munkát. Midőn 1815-ben Pestről Bécs felé indult, Beregszásziátadta neki a *Dissertatio*-nak akkor kinyomatott 13 ívét, hogy útközben tanulmányozza, de Kazinczy megtekintvén az első lapokat, kedvetlenül félretette. Midőn a teljes művet megkapta, átadta Szemerének, ki csak öt hónap múlva szolgáltatva vissza. Ezen hosszú idő alatt Kazinczy nem foglalkozott komolyan a felelet megírásával, hanem figyelte a hatást, melyet a munka ellenségei sorában keltett. Most is inkább azon töprenkedett s azt kutatta, hogy Beregszászi nem önelhatározásából, hanem ellenfeleinek biztatására írta a *Dissertatiót*, kiknek könnyű volt az «ártatlan, jámbor és együgyű embert a nyelvújítók ellen feltüzelni». A kiadás költségeit Kulcsár viselte, de meggyanúsította rögtön dunántúli ellenfeleit is, hogy a szükséges pénz «hihetőleg a veszprémi kanonokok pénzes ládájából» származik. (Kölcsy Ferencnek. 1815. augusztus 6.)

Kazinczy és tanítványai, mikor Beregszászi készülődéseinek híret vették, azt várták, hogy a *Dissertatio* nyomós érvekkel fog ellenök fellépni. Komoly munkát vártak, mely majd alaposan próbára teszi készültségöket. A remélt nagy mű helyett azonban egy «nyomoruságos mázsolmány (elende Schmiererey)» jelent meg, mely inkább szánalmat kelt, s melyet háromszor, négyszer kell átolvasni, hogy megértsék. (Rumy Károlynak. 1815. október 22.)

Más érzelemmel fogadták Beregszászi művét Kazinczy ellenfelei. Lelkesedéssel üdvözltek megjelenését s gyűjtést rendeztek «a' derék Nyelv Védelmezőnek» megjutalmazására. A debreceni református consistorium «megbizonyított érdemeit 100 forinttal betsülte meg»,¹ Szatmár vármegye ezer forinttal kedveskedett Beregszászinak, s folyt a gyűjtés Szabolcsban is. Kazinczyt bosszantották ezek az események és elhatározta,

¹ Hazai és Külföldi Tudósítások. 1815. 20. sz.

hogy most már komolyan hozzálát a felelet megírásához. Nem maradhatott tovább tétlenül, mert nyíltan hangoztatták, hogy Beregszászit meg akarják jutalmazni «azon hazafiúi hűségéért, hogy a' Nyelvet annak gonosz rontója ellen védelmezte». (Bersenyi Dánielnek. 1815. október 29.)

Ezentúl éjjel-nappal dolgozik, de nemsokára megváltozott eredeti terve, mert két újabb számottevő munka jelent meg a nyelvújítás ellen: az egyik Zsombori Józsefnek *Egy két észre vétel a' magyar nyelv' mostani állapotáról* c. értekezése (Erdélyi Múzeum. 1815. III. sz.), a másik Sipos Józsefnek *Ó és Új Magyar* c. munkája.

Minthogy Kazinczy úgy érezte, hogy ezen műveknek éle ellene irányul, arra a gondolatra jutott, hogy nem külön-külön felel mindegyikre, hanem összefoglalva az ellenfeleknek állításait, egyszerre adja meg a választ. Örül, hogy Beregszászi, Zsombori s Sipos felszólaltak, mert alkalmat adnak neki tévedéseik kimutatására. Szólnia kell, «hogy a' jó ügy védelem nélkül ne maradjon», és elérkezettnek látja azt az időt is, «hogy a' mit példák által tanított, most már. theoretisch tanítsa.» (Helmeczy Mihálynak. 1815. november 8.)

Zsombori nem bocsátkozik kicsinyes részletezésekbe, mint Beregszászi, hanem inkább a nyelvújítás általános elveit fejtegeti és összefoglaló, áttekinthető képet nyújt a nyelvújítás legfontosabb kérdéseiről. Higgadtan, tárgyilagosan mondja el véleményét, őrizkedik minden élesebb megjegyzéstől, mert a nemzet legszentebb ügyéről van szó — «nékünk pedig, kik ezt szívleljük, emberségesebbnek kell lennünk, hogy sem valakit megsérteni kívánjunk.» Eddig mint kérlelhetetlen ellenfelek néztek farkasszemet egymással a vitatkozók s felhasználták egymás elnémitására a gúny minden fegyverét — most egyszerre felhangzik az intő szózat, hogy az elvek harcában nincs helye a személyeskedésnek.

Zsombori nem hirdet új elveket, nem világítja meg a nyelvújítás kérdéseit új szempontok szerint, hanem összefoglalja a két ellenséges tábor eddig hirdetett meggyőződését, hogy kimutassa mindkét fél érdemeit s botlásait.

Minthogy a nyelv állandóan fejlődik és a folytonos változást még a grammatika szabályai sem akadályozhatják meg, természetesnek s jogosultnak kell tekintenünk a nyelv csinosítására s bővítésére célzó törekvéseket. Bár nemzeti nyelvünk «természete szerint, és művelődésének idejéhez képest, elég bőv Nyelv», mégis inkább «csak tavaszi korban vagyon.» Hasonlít egy virágos fához, melyről idővel a felesleges virágok lehullanak, a haszontalan fattyúhajtások kiasznak. A gyümölcsözés idejét azonban ne erőltessük, mert «minden dolognak megvan a' maga ideje. Minden növény maga nemiben, idejében, földjében, egében, természetéhez illő tápláló szerekkel: tulajdon

erejének vezetése, nevelése, nem pedig tekerése facsarása által gyarapodik és teljeseedik. Így a' Nyelv is!» Irodalmunk rohamos fejlődése csak részben töltheti el örömmel lelkünket, mert több olyan fordított és eredeti munka látott napvilágot, «mellyek épen nem valának méltók a' Nemzet színe eleibe». Megjelentek művek, melyeket a közönség egyszerűen félrevetett, mert a nyelvcsinosság ürügye alatt valóságos nyelvrontást műveltek. «A' Nyelv nem az enyém, sem nem a' tied, hanem édes miénk», a nemzetnek legföltettebb közkinccse, melyet senki sem illethet kénye, kedve szerint vakmerő kézzel. Bővíthetjük a nyelvet elavult szók felújítása, tájszók általánosítása és új szók alkotása által, de vigyázzunk arra, hogy azok rövidek, könnyen érthetők, illendők és mások előtt is helyesek legyenek. Ne erőltessük a dolgok természetes, lassú fejlődését és ne alkossunk minden könnyen érthető, használatban lévő idegen szóra helytelen új magyar szókat. Más nyelvek sem irtóznak az idegen szavaktól, és a németek — bár pályadíjat tűzték ki a *génie* fogalomnak megfelelő német kifejezésére — ma is inkább élnek az idegen, mint rosszul alkotott új szóval.

A nyelv csinosságára vonatkozó észrevételeit Zsombori megközelítőleg sem ismerteti oly pontosan, mint a nyelvbővítés módjait. Szól ugyan röviden a durva, darabos, igen hosszú szók elkerüléséről és megkívánja minden szónak józan ítélettel s ízléssel a dolog természetéhez, értelemhez, szájhoz s fülhöz való alkalmaztatását, de határozott elveket nem állít fel. Bővebben szól az idegen kifejezésekről, melyeket nem keresni, hanem csak kényszerűségből volna szabad használni. Kivált a római és görög mitológiai képeket hibáztatja (a' Muzsa nógátása, a' Pegazus ugratása, Helicon s Pindus megmászása, Kásztália hörpölése, — Fébus, Mars és Venus segítségül hívása), ezeket annál inkább el kell kerülnünk, mivel «a' Poézisnek hatalmában vagyon józanabb és tisztább vonásokkal mind azokat újra festeni.» Lépjünk végre ki a régi, pogány világ homályaiból az újabb és tisztább világba, térjünk haza az idegen országokból, hegyekről, forrásokról és vidékekről, mert «vannak a' Magyaroknak hazájában is erdők, berkek, hegyek, völgyek, síkmezők, kősziklák, omladékok, szőlőhegyek, nagy vizek, tiszta források, szebbek, mint másutt. Van minden a' mi Poétának kell és pedig felséges minden, csak azért is, mivel honniak, nem idegenek.» Nem óhajt teljesen szakítani a régi nemzetek világával, sőt illik, hogy ott is jártasak legyünk, de ne vessük meg nemzeti sajátunkat és építsük fel hazai anyagból jövőnk díszes lakát, melyben «lehet helye az idegen ékességeknak is a szegletekben.»

A nyelvnek bővítése, csinossítása, valamint az ismeretek terjesztése első sorban az írók feladata. Senki azonban a kényes

feladat megoldásához ne nyúljon a megfelelő képesség nélkül. Ne gondolja az író, hogy — mivel magyarul beszél — már joga van hozzászólni a nehéz kérdéshez. E tekintetben még a nyelvtan alapos ismerete sem igazíthatja útba, mert nem a nyelv készül a grammatikából, hanem megfordítva. A nyelvtan a nyelv természetén épül ugyan fel, de a szokásnak (élő beszédnek) is megvan a maga joga, melyet tekintetbe kell venni. A költőnek mindenesetre megvan a maga külön szabadsága; ne legyen apróságokban szörszálhasogató, de ne tarkítsa feleslegesen s céltudatosan írását sem új szókkal és kifejezésekkel, sem idegenszerűségekkel. Ha valahol, itt kiváltképen érvényesüljön az író kellő mértékletessége és nyelvbeli finom ízlése. Minthogy pedig sokan túlmentek a megengedett határon és megsértették nyelvünk tisztaságát és épségét, abban a véleményben van, hogy időszerű lenne immár létesíteni oly Nyelv-mívelő Tudós Társaságot, melynek felállítása mint terv már az 1790-iki erdélyi országgyűlésen felmerült.

Kazinczy kezdetben sem Zsombori kilétével, sem munkája céljával nem volt tisztában. Stílusából ítélve azt hitte, hogy megint kálvinistával került szembe. «Mi a' menykő ember ez a' te Zsomborid, — kérdi Döbrenteitől, — 1815-ben írni úgy mint ez az ember! Ugy-e hogy eggy rettenetes Theologus?... Hogy kalvinista, azt jól látom.» (Döbrentei Gábornak. 1815 november 30.) Kazinczy csak részben találta el az igazságot, mert Zsombori nem kálvinista, hanem a gyulafehérvári római katolikus papnevelő intézetnek volt a tanára. Hazafiúi lelkesedésből lett ő is íróvá, s buzgón terjesztette az Erdélyi Muzéumot, hogy érdeklődést keltsen irodalmunk iránt. Igaz, hogy stílusa koránt sem mérközhetik Kazinczy világos, kicsiszolt beszédével, de tösgyökeres, székely magyarsága minden sorában érezhető. Bőbeszédű, körülíráso'kkal fejezi ki gondolatait, s így nem csodálhatjuk, hogy a finom ízlésű Kazinczy az ismétlésekben, terjengős előadásban sok üres fecsegést látott: «Vallyon tudta-e az az ember mit beszéll, mert beszéll, sokat beszéll, és a' mit beszéll, nagyon beszélli, noha affectálja a' modestiát; de én nem értem, mit akar, hanemha azt, hogy a' dologban van kevés is, sok is, 's a' két szél közt kellene állanunk». (Berzsenyi Dánielnek. 1815. december 11.) Rögtön észrevette, hogy kezdő íróval van dolga s Zsombori nem régen foglalkozhatott az irodalommal.

Kazinczy kezdetben tévesen ítélte meg Zsombori felszólalását és nem vette észre, hogy az értekezés a nyelvújítási harc egyik legsikerültebb műve, mely már a maga tárgyilagos megjegyzéseivel és a vitatkozások legtöbb kérdésének összefoglalásával új irányt szab az eddig kíméletlen elkeseredéssel folyó csatának. Kazinczy elsősorban gyakorlatilag, fordításaival és eredeti műveivel küzdött nyelvünk fejlesztéséért,

— Zsombori az első, ki áttekintőbb alapon világítja meg a küzdelmet.

Zsombori nem foglal állást az újítás ellen, sőt határozottan védelmébe veszi. A bővítésre, csinosításra, nyelvtanra, írói szabadságra vonatkozólag ugyanazon elveket vallja, mint Kazinczy. Nem csoda, hogy Kazinczy leghívebb tanítványa s elveinek törhetetlen híve, Szemere, elolvassván a munkát, oly magasztalással szólt róla, hogy Kazinczy szeme «karikákat vete». (Kazinczy Ferenc Helmezy Mihálynak. 1815. december 13.) Pedig Szemerének igaza volt, mert kevés kivetni valót találhatott Zsombori fejtegetéseiben,¹ bár vannak kérdések, melyeket sem Zsombori, sem Kazinczy nem tudott teljesen megvilágítani. A nyelv természetét (ideálját), a finom ízlés fogalmát egyikük sem határozza meg pontosabban. Mindketten nagy jelentőséget tulajdonítanak a két fogalomnak, fontos tényezőnek tekintik, de mibenlétét nem határozzák meg. Csupán általánosságban mozognak e téren, hiszen a nyelvfilozófia még gyermekkorát éli, másrészt pedig a finom ízlés fogalma egyéni felfogás dolga.

Kazinczy rögtön észrevette a nagy eltérést, mely felfogását Zsombori meggyőződésétől elválasztotta. A *sok és kevés* kérdése, valamint a Nyelv-mívelő Társaság gondolata, ez volt az a két nagy fal, mely kettejük közzé emelkedett.

Zsombori többször hangoztatta, hogy a nyelvújítás ügyének rendezését azok az írók késleltetik, kik «helytelen buzgóságból Nyelvünk' zavarásában messze mentek.» Újítások «az írásban ritkán legyenek, lassan hozattassanak-bé», mert, ha sűrűn fordulnak elő, «legyenek bár jók, lehetetlen, hogy kedvességet nyerjenek.»

Kazinczy sem barátja a szertelen újításnak, de pontos mértékkel ő sem képes a határokat kijelölni: «a' *Sok és Kevés* relativa ideák, 's így a' Poétának kevés, a' mi a' közembernek sok.» (Prónay Sándornak. 1815. december 21.) Sokat gondolkodott a kérdésen, de nem tudott határozott eredményre jutni, csak azt látta és érezte, «hogy a' leggonoszabb neolog sem ír olly rosszúl, mint a' Purisztáknak nagy embereik.» (Döbrentei Gábornak. 1815. október 27.) Véleményét végre *A' Nyelvrontók* és *Mi a' Sok* c. epigrammákba foglalta. Az első a művész korlátlan hatalmát hirdeti, a másik az utókorra bizza a döntést. A nemzet majd megszokja az új szépségeket, s nem fogja soknak tartani azt, amin kezdetben fennakadt. Megszokja a fényt,

¹ Természetes, hogy Szemere, miután Kazinczy enyhén megdorgálta, megmásította véleményét, s mentegeti elhamarkodva kimondott ítéletét. «Miattam Zsombori ott állhat a hol akar. Én az ő desideriumát csak futva olvastam által... Osztan én... is hibázhatok az ilyenekben.» (Kazinczy Ferencnek. 1815. december 14.)

miként Hektor fia megszokta az ércsisak ragyogását, amelytől csecsemő korában irtózott.

Zsombori egységesebb irányt óhajtott szabni a nyelvújítási törekvéseknek, midőn egy Nyelv-mívelő Tudós Társaság felállítását indítványozta. Minden író a maga észrevételeit, újításait ezen társaság elé terjesztené, s az azután döntene az indítványok ügyében. Alapjában véve okos és életrevaló tervet elevenített fel — valóban a legalkalmasabb eszköz lett volna sok félreértés eloszlatására. A társaság tagjai kötelezték volna magukat, hogy az elfogadott újításokat, elveket munkáikban használják, s ezáltal megszűnt volna a sok vitatkozás, melyben sokszor elpazarolták erejüket. Az írók egységesen jártak volna el, s azután a szokás és idő szentesítette vagy elvetette volna a közös megállapodás alapján elfogadott újításokat.

Kazinczy hallani sem akart ilyen társaságról: «Óvjon tőle minket az égne minden hatalmassága!» (Bölöni Farkas Sándornak 1815. október 22.) Meg volt győződve, hogy egyrészt melléktekintetek révén kerülnének egyesek a társaság tagjainak sorába, másrészt irtózott attól, hogy az írónak szabadságát békóba verjék. Ismerte már ellenfeleinek felfogását a *Himfy* recenziójával kapcsolatban, midőn szintén felmerült a gondolat, hogy a kiadandó kritikákat egy társaság bírálja felül, s csak abban az esetben kerülhet az a nyilvánosság elé, ha a voksok többsége kiadhatónak ítéli. Minden nemzet irodalmát, tudományát kiváló tehetségek vitték előbbre — fejlődésről ott nem lehet szó, hol gátat vetnek a szabad haladás elé. Zűrzavar, «Bábel' tornya építése» lenne az oly társaságból, melyben pl. egy Aranka s néhány «nagy urak» foglalnának helyet, és ítéletet mondanának oly kérdésben, melyhez egyáltalában nem értenek. A nagy gondolatok és eszmék a lángész lelkében születnek, s ép az új, átalakító igazságok okoznak kezdetben visszatetszést a tömegnél. Nem a bíráknak, hanem Galileinek volt igaza, és Lessing, Klopstock, Goethe tudós társaság nélkül alkották meg halhatatlan műveiket.

Kazinczy kezdetben a legnagyobb ellenszenvvel olvasta Zsombori fejtegetéseit és méltóságán alólinak tartotta vele szóba állani: «Kevély vagyok olyannal szállani kardra, a ki nem tud kardot forgatni, s megvetést érdemel inkább, mint cáfolást.» (Pongrácz Jánosnak. 1815. október.) Nemsokára azonban megváltozott véleménye, mert érezhette, hogy kemény ítélete ellenkezik nemcsak a magyar írók hangulatával, hanem tanítványainak meggyőződésével is.

Zsombori eltalálta a megfelelő hangot, melyet mindenki szívesen hallott és rámutatott arra a középútra, melyen haladva végre közös megegyezésre juthatnak a különböző pártokra

szakadt írók. Cserey Farkas a legnagyobb dicséretekkal halmozza el Zsomborit, kit nemcsak Kazinczy jóindulatába, hanem barátságába ajánl. Oly embernek ismeri, ki szívesen fogja venni az útbaigazításokat, botlásai kimutatását, ha azokat Kazinczy levélben közli vele. Döbrentei is elismeréssel szól nagy érdemeiről és értesíti Kazinczyt, hogy sokan vannak, kik Zsombori elveit helyeslik és véleményét a közhangulat kifejezésének kell tekintenünk, mert fejtegetései «közönségesen szájon forognak a' Magyar újitók ellen». (Kazinczy Ferencnek. 1816. január 6.) Ismételten kéri, hogy Zsombori munkájáról írt bírálatát közölje az Erdélyi Muzéumban, mert a közönség csak nyerhet azáltal, ha ugyanabban a folyóiratban olvashatja, mikép gondolkodik a neologus s purista a nyelvújítás ügyében. Zsombori a legnagyobb nyugalommal várta az ígért feleletet; nem félt a támadástól, hanem maga biztatta Döbrenteit, hogy csak adja ki Kazinczy munkáját, az mindenestre hozzájárul majd az eszmék tisztázásához.

Kazinczy többször hozzálátott a felelet megírásához, de folyton éreznie kellett, hogy Zsombori felfogása alapján helyes, s oly elveket hirdet, melyeket ő is vall. Észrevette lassan a munka sok kiválóságát is, engedett merev álláspontjából s kezdett némi elismeréssel szólni ellenfele törekvéseiről. Nem helyesli most sem mindenben fejtegetéseit, de elismeri, hogy értekezésében sok jót is lelt, és a csonka, hiányos munka nagyobb sikert érhetett volna el, ha szerzője a kellő készultséggel lépett volna a küzdők soraiba s legalább azt «megolvasta volna, a' mit megolvassnia illett volna». (Horváth Endrének. 1816. február 13.) Idővel azonban mégis lemondott szándékáról, abbahagyta a készülő munka írását és csupán a *'Klopstock' Messziása* eránt kiadott *Jelentésben* bírálta röviden s tárgyilagossan Zsombori értekezését. Kijelenti, hogy a maga részéről sohasem fog az «ochlocratiai tribunál» (Tudós Társaság) elé állani, hogy az szabja meg neki, mivel éljen s mit nem szabad tennie. A magában bízó író a társaság által kimondott törvényt sohasem fogja tisztelni. Visszautasítja a vádat, hogy facsarja a nyelvet, és tiltakozik az ellen, hogy őt, Virágot, Kist, Berzsényit, «a' Poocsok' hada» közé sorozzák. A szépiro «szabad hatalmú Ura 's Törvénysszabója a' Nyelvnek», de ne féljünk attól, hogy hatalmával visszaél, mert mindig tudni fogja, mit enged meg a nyelv természete, mire mutat példát a régi s új nemzetek irodalma, és mit kíván az esztétikai érzés. Kár, hogy Zsombori, «kinek Értekezésében olly sok jó vagyon», felszólalásával akarata ellenére a nyelvújítás ellenségeinek tett szolgálatot.

Zsomborival megbékült, törekvéseitől nem tagadta meg a jóindulatot, de annál nagyobb hévvel készült megfelelni Sipos Józsefnek, az *Ó és Új magyar c.* munka szerzőjének. Hatá-

rozott ellenszenvet érzett a mű iránt. Még nem olvasta, de már a munka hosszú címén¹ érzi «a' Debreczeni szörnyű büzt.» (Horváth Endrének 1816. február 13.) Kazinczy figyelmét a nyomtatás alatt lévő műre Helmeczy hívta fel, ki másoktól hallotta, hogy elsősorban őt mocskolja és Pethét, őt annyira, hogy «Isten-káromlónvá, pantheistává» teszi, s mint «megkövezetésre érdemest» állítja a közönség elé. (Helmeczy Mihály Kazinczy Ferencnek. 1815. szeptember 9.) Helmeczy nem igen vette szívére az ellene készülő támadást, hanem maga biztatta a kiadót, hogy a munkát nyomassa ki, mert forrnia, őrölnie kell annak, aminek tisztulását várjuk.

CZEIZEL JÁNOS.

¹ Sipos művének teljes címe: Ó és Ujj Magyar, vagy: Rövid Értekezés, miképpen kelljen az ó magyarsággal az újjat egyesíteni? Az az: Miképpen kelljen a' régi Magyar nyelvet, újj szavak, szóllások, és formák által gazdagítani, tsinosítani úgy, hogy azt természeti állásából ki ne vegyük? mint némeljek. Előadta egy a' Régieket és heljes Ujjításokat egyformán kedvellő, de a' nyelvet elrontani iszonyodó Magyar, Pesten, Trattner Ján. Tam. betűivel 's költséggével 1816.

A KÖZÉPKORI MAGYAR VERS RITMUSA.

(Harmadik, bef. közlemény.)

1. [46.] A Teleki-k. *Idvezlégý dícsőséges Szüz* kezdetű rövid imádságának (504) eredetije az *Ave virgo gloriosa*, kilenc soros sequentia; az 1—6 sor keresztbe rimelő 4 | 4 és 4 | 3-as, a 7-ik és 8-ik párrimes kétütemű nyolcas, a 9-ik osztatlan, a rím-rendszerből kimaradó hármas.¹ A magyar szöveg nem vers, valószínűleg nem is akart az lenni, noha a 9 sor közül 5-ben a sor élén kereshetnénk és találhatnánk egy négyes ütemet.

2. [47.] A Festetich-k. *Mária szeplötelen szüz* kezdetű 6 soros aprósága (95) a zsolozsma *Hodie intacta virgo* kezdetű versének fordítása.

Az eredeti váltakozó nyolcasait és heteseit a magyar meg sem kíséri követni: 6 sorából semmi szabályosság nem hüvelyezhető ki — akár törölnék is középkori verseink számából.

3. [48.] Ugyanezt mondhatnók a *Juste judex Jesu Christe* magyar fordításáról, a Peer-k. *Igaz bíró Jézus Krisztus királoknak királya* kezdetű énekéről (509), ha nem akadna a terjedelmes szövegben — kivált az elején — egypár olyan sor, amely tisztán vagy könnyű igazítással kiadja az eredeti képzetét, a nyolcas és hetesből összefűzött tizenöt szótagos trochaikus sort. Azt kell gondolnunk tehát, hogy a jelenlegi verstanilag már nem értelmezhető szöveg egy régibb, dallamosabb szövegből torzult prózává. A régibb, jó szöveg az I. d. pontba került volna.

4. [49.] A három kódexünkben is olvasható *Idvezlégý menyneknek királné asszonya* kezdetű kis vers (198) a 6 soros *Ave regina coelorum* antiphonát adja magyarul. Az eredeti látszólag 8 soros versszak négyes trocheusokból, de a két bevezető sor ritmustalanságával megzavarja a versképletet. Ez a két sor azonban versen kívül maradó megszólítás — s hogy a magyar szöveg nem vers, azt kétségtelenné teszi az a véletlen, hogy épen ez a prózai megszólítást tolmácsoló sorpár érzik ritmikusnak — az első sor 3 | 3 || 3 | 3 és a második 3 | 4 | 3 tagolással — az igazi verset azonban prózában adja.

¹ Horváth János másként értelmezi a verset: trochaikus tizenötös sorokat keres benne.

5. [50.] A szintén három kódexben is olvasható *Idvezléggy tengernek hugya* kezdetű ének (84); eredetije a kétütemű, egyenlőtlen osztatú (4 | 2) hatosokban — vagy hármás trocheusokban — szóló *Ave maris stella*.

A magyar szöveg három változata eltér egymástól, de helyenként annyira egyezik, hogy kapcsolatuk nyilvánvaló — a prózának készült változaté is a versesnek tartottal (Festetics-k.). Már ez is arra vall, hogy alig kereshetünk a szövegben verset, s noha a sorok egy része a legritmikusabb változatban két ütemre látszik válni, s az első ütem a soroknak több mint a felében (28 közül 15-ben) négyszótagú: mégis igazat kell adnunk Horváth Jánosnak, hogy a szöveg versül nem értelmezhető.

6. [51.] A Nádor-k. *Idvözléggy idvösségös hostya* kezdetű énekének (144) latin eredetije, *Ave salutis hostia*, sok tekintetben különös. A latin szövegű éneket semmiféle külföldi gyűjteményben nem sikerült megtalálni, nálunk azonban két helyen is megvan: magában a Nádor-k.-ben (dallamával) s egy XVII. századi kéziratban. Nem alaptalan tehát Toldy véleménye, hogy a latin hymnus is magyar földön, magyar lélekben termett. Ritmikailag is sajátos ez a latin vers. Második, nagyobb fele (7—16. sor) szabályos hangsúlyos vers, kétütemű nyolcasokból, az első fele azonban hihetetlenül tarka: sorai között van nyolc és kilenc szótagos, négyes és ötös metrikus jambus, metrikus és hangsúlyos trochaikus sor.¹ Nem csoda, ha a magyar fordító nem tudott boldogulni ezzel a nyilván kombinált, egyebünnen toldott-foldott latin énekkel. A magyar szöveget nem is fogadhatjuk el versnek: szövege legjobb esetben a dallamhoz próbált igazodni.

Ezt az egész csoportot, mind a hat magyar 'verset', bátran kiiktathatjuk a tárgyalásból; valójuk szerint nem versek: még csak kísérletet sem tesznek az eredeti ritmus-rendszerét követni vagy másszabású ritmussal pótolni.

c) *Antik sorfajok: hexameter és pentameter.*

Igazi antik, a római költőktől és használt metrum csak egy talált utat középkori irodalmunkba, a hexameter, illetőleg pentameterrel bővült faja, a distichon. Eddig három példát véltek rá találni.

1. [52.] Hajnócy Iván vette észre,² hogy az *Apostolok méltóságáról* szóló kódexünkben egy szinte hibátlan magyar hexameter kerül elő: *Mely nagy volt Róma: az ő romlása jelenti.* A magyar verstörténet szempontjából igen nagy a jelentősége: 1521-ből való, s így csak a másolása is épen húsz évvel előzi meg Sylvester hexametereit, de verstani jelentősége a mi

¹ Horváth János az ének sorait trochaikus nyolcasoknak tekinti, de ez a föltevés még a második, szabályos részre vonatkozólag is nehézségbe ütközik: a 8., 14. és 16. sor tűrhetetlen volna trocheusnak.

² Irodalomtörténet, 1921: 140. l.

szempontunkból nincs — később azonban fölhasználok majd következtetésre.

2. [53.] Horváth Cyrill egy középkori jegyzőkönyvből idézi egy latin leoninus distichon (*O crux condigna*) magyarját, *O méltóságos kereszt* kezdettel (96). Hexameterként való értelmezését nem tartom elfogadhatónak. Próza az, még Horváth Cyrill találékonyságával sem gyűrhető verssé.

3. [54.] Timár Kálmán magyar distichont keres¹ a Döbrentei-k.-nek ebben a két sorában:

Háromszor ötven pszalmot Dávid szerzett
Vers kétezerhatszáz és hat

úgy vélem, egészen jogtalanul. Latin eredetije ugyanis nem distichon, hanem egy hexameter-pár, s a mérték ilyen megváltoztatása — latin hexameter-pár helyettesítése magyar distichonnal — középkori magyar versben szinte elgondolhatatlan. De egyébként is a magyar szövegbe nemcsak semmi metrumot nem lehet belemagyarázni, hanem még 6 ütemet, illetőleg lábat sem lehet belőle kihozni. Rideg próza ez is.²

d) *Versus Ambrosianus*.

Utoljára hagytuk középkori verseinknek leghomogénebb csoportját, azt a 13 magyar hymnust, melyeknek latin eredetije a legtipikusabb latin hymnus-forma, a tölem metrum Ambrosianumnak nevezett versszak. A Szent Ambrosiusnál kikristályosodott forma négy jambusi dimeterből áll, minden sorban az ötödik szótag után cezura; a szak rendszerint rimes. Már a határozott, pontosan megszabott formájú mintának azonossága is szorosan egymáshoz kapcsolja ezt a 13 magyar szöveget, s még szorosabbra fogja őket, hogy majd mind két kódexünkben olvasható: 3-at a Festetich-k. őrzött meg, 7-et a Döbrentei-k., egyet a két kódex közösen; a 13-ik a Keszthelyi-k.-ben olvasható. A Festetich-k. egyik darabja, némileg eltérő szöveggel, megvan a Cornides-k.-ben is.

Mielőtt megkísérljük értelmezni ennek a csoportnak verseit, szabaduljunk meg előbb a fölösleges ballaszttól.

1. [55.] A Keszthelyi-k. *O szent lélek* kezdetű szövegrésze (206) a *Veni creator spiritus* fordítása, Horváth Cyrill szerint mai alakjában nagyon eltorzult, eredetileg azonban mint négy-ütemű tizenégyes «a középkori magyar szövegek legjobban verselt részéhez tartozott». Ez a vélemény nyilván téves; igaza van Sziládynak, hogy a magyar szöveg nem vers — én annyira nem tartom annak, hogy a magyar költői emlékek sorából törölném s a RMKT. I. kötetébe nem vettem volna föl.

¹ *Premontrei kódexek*, 1924. 54. l.

² Latin hexametereket ad magyarul ismételtlen a Katalin-legenda is, belefűzve a magyar elbeszélésbe, s a magyar vers sorfajában, a nyolcasban.

2. [56.] A *Memento salutis auctor* breviáriumi hymnus fordítása a Festetich-k.-ben, *Emlékezzél idvességnek szerzője* (83).

A magyar fordító éneknek nevezte, de szövege, jobban perdülő doxológiája ellenére, szintén próza. Hasonlóképen nem merném versnek nevezni a

3. [57.] a Festetich-k. másik *Hymnus*át, Venantius Fortunatus *O gloriosa domina* kezdetű hymnusának fordítását, *O dicsőséges asszon* (75).

Ugyanennek a hymnusnak másik töredékes magyar fordításáról, a Cornides-k.-ben olvasható *Ó dicsőséges szent asszon-ról*, (76) Szilády Áron helyesen állapította meg,¹ hogy csak egy hajsza választja el a prózától; hogy ez a hajsza verssé teszi-e, nem merném mondani — számunkra a szöveg, ez bizonyos, nem szolgál semmi tanulsággal. A következő két emlékün

4. [58.] és 5. [59/a.] a Festetich-k. két hymnus-fordítása, a *Krisztus kapuja megnyílek* (88) — eredetije *Fit porta Christi pervia* — és a *Nap támadásának sarkátul* (90) — eredetije Sedulius *A solis ortus cardine* hymnusának eleje

helyenként azt a hitet keltik, hogy versül készültek, de mivel semmiképen sem vonható a nemzeti versidom rájárára, a versus Ambrosianust pedig még a legelemibb két jellemző vonásában — a nyolcas szótagszámban és a penthemimeresben — sem követi, mint előttünk meg nem nyíló, vers'-ekkel nem bajlódunk velük.

Másként áll a dolog a Döbrentei-k. 8 hymnus-fordításával. Ezek:

6. [59/b.] az utoljára említett Sedulius-féle hymnus másik magyar változata, *Napkeletnek kezdésétől* (9);

7. [60.] a középkor elejéről való *Conditor atme siderum* fordítása, *Hugyak felséges szerzője* (120);

8. [61.] a *Verbum supernum prodiens* magyarosítása, *Felséges ige származván* (125);

9. [62.] a Szent Ambrosius *Veni redemptor gentium* kezdetű hymnusának fordítása, a *Jőj nemzetnek váltója* (126);

10. [63.] a breviáriumi *De patre verbum prodiens* hymnus fordítása, *Atyától ige ihleték* (129);

11. [64.] az Ambrosiusnak tulajdonított *Ex more docti mystico* fordítása, *Titk szokásnak tanóságából* (131);

12. [65.] a VII. században írt *Christe, qui lux es et dies* magyarja, *Krisztus, ki vagy nap és világ* (134) és

13. [66.] Venantius Fortunatus közismert *Vexilla regis prodeunt* hymnusának fordítása, *Király zászlói terjednek* (136). Ezt az utóbbit Horváth János azok közé sorolja, amelyek következtetések levonására nem igen adnak alkalmat. Igaza van, a belőle elénk táruló versképlet jóval halványabb és

¹ RMKT. I: 367.

ingadozóbb, mint a Döbrentei-k. előbbi hét hymnusának versképlete, de talán mégis fölismerhetünk benne helyenként valamilyen szabályosságot: hagyjuk tehát meg társai között.

Az 54—60/a. emlékeinket egészen mellőzve, pusztán a Döbrentei-k. nyolc hymnus-fordítását vegyük szemre. Ezek azok a verseink, amelyek Horváth Cyrillben fölkeltették azt a gondolatot, hogy középkori verseinkben érezhető néha jambikus lebegés, ezekről állapította meg Horváth János, hogy latin mintájukhoz, a versus Ambrosianushoz igazodnak. Amint ő mondja: «bennük (nyilvánvalóan romlott szövegük ellenére) a sorok összes számának legalább $\frac{3}{4}$ része nyolcszótagú; a szabályos szótagszámú soroknak pedig legalább $\frac{2}{3}$ -a szabályosan (vagyis az ötödik szótag után) metsz, éppúgy mint a latin». Ez igen sokat jelentő megállapítás. Igazolja elsősorban mindazt, amit egyik-másik kutató épen ezekkel az emlékekkel kapcsolatban kétségbe vont, hogy azok között a középkori szövegeink között, amelyek eredetije metrum Ambrosianumban van írva, vannak valóságos versek, mind azt, hogy tévedtek azok, akik a magyar ritmika szerint olvasva őket, mivel a sorok csökönyösen ellentállnak minden ritmizáló igyekezetnek, ezeket a hymnus-fordításainkat rossz verseknek jelentették ki, vagy épen kirekesztették a versek sorából. De Horváth János megállapításában egy határozottabb verstani tény is bentfoglaltatik: utalás ezeknek a szövegeknek versfájára. Ezek latin minta nyomán készült magyar verses Ambrosianusok, mert megvan bennük a közép latin sorfaj két jellemző követelménye: a nyolcas szótagszám és a sormetszet, amely két egyenlőtlen félre vágja a sort.¹

A Döbrentei-k. nyolc (illetőleg csak hét) versében a versus Ambrosianus követelményei közül tehát kettő, a pontos szótagszám és a szabályos metszet, többé-kevésbé megtalálható. De megvan-e a harmadik is, a négy jambus? A kérdést így fölállítani könnyű, s époly könnyű megadni rá a tagadó feleletet. Nem vitás: a magyar hymnusok nem magyar jambikus sorok, még csak nem is döcögő jambusok. Csakhogy ez a negatív eredmény félrevezető, mert rosszul tettük föl a kérdést. Eleve valószínűtlen, sőt talán lehetetlen, hogy középkori szövegeink elfogadható vagy csak tűrhető jambusi sorokból alakuljanak, mikor több mint három századdal később még Kazinczy is panaszkodott, milyen nehéz a magyarban jambusokat írni. Ami nehezére esett Kazinczynak, aki mégis csak költő volt, és formakészségén kívül volt gyakorlata is a versírásban, az semmiesetre sem sikerülhetett a középkori szerzetesnek, aki nyilván nem volt költő, s a verselésben jóformán semmi gyakorlata nem volt. De — és így kell helyesen föltenni a kettős kérdést — nem törekedett-e ő jambusokat adni, s nincs-e valami eredménye törekvésének?

¹ Horváth Cyrill is fölismerte, már 1915-ben (nyomtatásban közölve 1921., RMKT. I. 78—80. l.) ezekben a magyar versekben a dimeter jambicusnak ezt a két jellemző vonását, de nem merte még a megfigyelésével szemben támadt aggodalmát teljesen elhallgattatni.

Horváth János is, én is, egymástól függetlenül mindkét kérdésre igennel feleltünk, de kiindulópontunk s eredményünk is eltérő. Horváthé újszerű: ezúttal is arra a megállapításra épít, hogy a latin nyelvű, késő középkori egyházi költészet a „metrum”-ot elvetve a „ritmus” tette a verselés alapjává, tehát azok a jambikus himnuszok, amelyek a mai verselőink előtt mintákul állottak, hangsúlyos versek voltak, s a magyar fordítók ezt a jambikus lüktetést is megpróbálták tudatosan utánózni, olymódon, hogy a sorok páros számú szótagjait hangsúlyosakká tették, azaz törekedtek arra, hogy a verslábak második fele hangsúlyos szótagra essék. Törekvésük nem mindig sikerült — vannak szép számmal olyan sorok, amelyekben nincs jambikus lejtés vagy épen ellenkezőleg; trochaikusan lejtének — de gyakoriak az olyanok, amelyekben egyszer, kétszer, sőt háromszor páros számú helyre esik a hangsúlyos szótag, amelyek tehát egyet, kettőt, sőt hármat lejtének jambikusan. Az utóbbiak tökéletesen vagy legalább igen jól lejtének, az előbbieket is alkalmasak a jambikus lejtés illúziójának fölkeltésére, s a három típus, egy-egy költeményen belül keverve követvén egymást, még akkor is több-kevesebb szerencsével szuggerálhatja az egésznek jambikus lejtését, ha közbe-közbe egy-egy közömbös vagy aritmikus sor is akad a versben — természetesen a «jambikus lejtés» mindig hangsúlyos jambusra utal. Vagyis, a világosság kedvéért rikitóbban fogalmazva Horváth tanítását: a Döbrentei-k. hét himnus-fordítása sorait hangsúlyos jambusokból állítja össze, s így középkori verselésünkben fölbukkan egy eddig előttünk ismeretlen verstani jelenség, a magyaros szabású, hangsúlyos jambus.¹

Vajon mennyire voltak elterjedve a középkor latin költészetében a hangsúlyos jambusok, az ezúttal mellékes. Azok a latin himnuszok ugyanis, amelyek a Döbrentei-k. fordítója előtt állottak, nem hangsúlyos, hanem mértékes jambusokban íródtak. A legtöbb a korai középkorból való, szerzőik Ambrosius, Venantius Fortunatus, Sedulius, s a bizonytalan korúaknál is igazolni lehet a metrikus jelleget. Ez olyan verstani tény, amelyet el kell ismerni. Ha e magyar versszövegek jambikus lejtésüket a hangsúlynak köszönhetnék, ezt nem lehetne pusztán másolással magyarázni, azzal, hogy szerzőik forrásaik versmértékéhez igazodtak. A latinban nem hangsúlyos, hanem időmértékes sorokat találtak.

De lehetne arra gondolni, hogy a középkori szerzetesek nem sokat törődött azzal, milyen versformában írták annak idején

¹ Horváth tudatos óvatossággal sohasem beszél magyar hangsúlyos jambusról, csak «jambikus lejtés»-ről. De ha a láb hangsúlyos volta nem állja útját a latinban a jambus-terminus használatának, akkor élhetünk vele a magyarban is.

az előtte álló latin hymnusokat, talán nem is igen értett a „verstan”-hoz; szubjektíve, az érzésére hallgatott: hogyan hangzanak neki a versek — s fülében talán másként csendültek ezek a latin verssorok, mint a mienkben. Sőt mivel a metrikus jambusok hangsúly szerint olvasva is többnyire megtartják jambikus lejtésüket,¹ még annak a föltevésnek is lehetne némi alapja, hogy a magyar fordító hangsúlyos jambusokat érzett ki a versus Ambrosianusból. De csak lehetne, s ez a föltevés épen magyar írónál nem valószínű. Német író, mivel a német versritmus alapja a szóhangsúly, a *szavak* hangsúlyozásához szokott fülével értelmezhetette volna hangsúlyos jambusoknak az időmértékeseket; a magyar beszéd azonban csak a szólamhangsúlyt ismeri, nem volt tehát semmi ok arra, hogy a magyar fordító az egyik, ritmusérzékétől idegen formát, a metrikus latin jambust, átjuttassa a ritmusérzékétől époly idegen másik formára, a szóhangsúlyos latin jambusra. Ha meg föltesszük, hogy a fordító képzett ember volt, s voltak némi verstani ismeretei, tudott metrikus és ritmikus latin jambusokról, akkor még épen észre kellett vennie, hogy mintái időmértékesek, hiszen egész serege van bennük az olyan soroknak, amelyek metrikusan olvasva kitűnő jambusokat adnak, ritmikus jambusoknak azonban tűrhetetlenek.² Az ellenkező esetre, hogy valamelyik sor hangsúlyos jambusnak kitűnő volna, metrikusnak rossz, nincs ezekben a hymnusokban példa — ez igazolja egyszersmind metrikus voltukat.

A magyar versszerző tehát, akár pusztán a latin ritmusérzékére hallgatott — az elkerülhetetlen, de kétségtelen evidenciával bíró föltevés, hogy volt ilyen érzéke — akár támogatva őt munkájában a latin versmérték ismerete, mintáiban nem láthatott mást, mint időmértékes jambikus sorokat. Ha mégis szóhangsúlyos magyar jambusi sorokban fordította a latin hymnusokat, akkor nem egyszerűen hozzásimult a kész latin vers-sablónhoz, hanem ellenkezőleg, rendkívül bonyolult gondolkodási folyamat ment végbe a lelkében. Igen körmönfont okoskodásának menete a következő lehetett:

Lefordítandó szövegem — képzeljük bele magunkat a középkori szerzetes helyzetébe és beszéljünk az ő nevében — versus Ambrosianusokból alakul, metrikus jambusokból. De ezek a verssorok elég jól hangzanak, ha ritmikusán olvassuk őket, hangsúly szerint: megpróbálom magyarul is hangsúlyosan írni őket. De a magyar beszédben a hangsúlyozás törvénye egészen más,

¹ A latinban könnyen összeesik a hangsúly és a hosszúság, még egész sorokon végig is.

² P. o. *Reddens vicem pro abditis (Verbum supernum prodiens)*: két trochaikus és egy ritmustalan láb. Gyakori volna a sorkezdő trocheus is jambusi sorokban, p. o. *Veni redemptor gentium*; a *Verbum supernum prodiens* 16 sorkezdete közül 4 hangsúlyosan olvasva trocheus.

mint a latinban. Itt a latinban szóhangsúly van: kevés kivétellel minden szó hangsúlyos, mégpedig a kétszótagúban a hangsúly a hátulról számított másodikon van, a több szótagúban szintén, ha az — *natura* vel *positione* — hosszú; ha rövid, a hangsúly előre csúszik a hátulról számított harmadikra. Nálunk magyaroknál szólamhangsúly van, csak az értelmileg fontos szó kap nyomatékot, mégpedig azzal, hogy az első szótagját hangsúlyozzuk. De ha kiszakítunk egy szót a beszédből s külön ejtjük ki, akkor szintén hangsúlyozzuk, természetesen az első szótagon. Én tehát, mikor magyarul szólaltatom meg a latin himnuszokat, megtartom és alkalmazom a magyarban is a latin szóhangsúly elvét, minden szónak adok a beszédben súlyt — eltérőleg a magyartól, a latin példájára — de természetesen nem a latin hangsúlyozás szabályai szerint a penultimát vagy propenultimát téve meg hangsúlyosnak, hanem a szókezdő tagot. Megkísérlem, hátha sikerül.

Ha tehát a Döbrentei-k. ilyen sorait: szolgáló *testbe öltözek*; atyától *íge ihleték*; utánnok *Krisztus szentelé*; szent Úr, mi *téged onszolunk*; hogy *testet testtel* váltana; ki *immár szűztől születél*, Horváth János értelmében tudatosan írt hangsúlyos lejtésű magyar jámbusi soroknak tartjuk (a példák Horváth könyvéből valók), akkor nem utasíthatjuk el azt a föltevést, hogy a például hívott középkori magyar fordító fokról-fokra végigjárta azt a gondolat-létrát, amelyet az imént fölállítottam. Az, hogy minden okoskodás nélkül, *vaktában* rájutott az ő érthetetlenül különös, de *tudatos* eljárására: ellenmondás is, képtelenség is.

De elgondolható-e a magyar beszéd hangsúlyozási törvényeinek ilyen szabatos ismerete a középkorban? Erre a kérdésre aggodalom nélkül felelhetünk a leghatározottabb tagadással. Gondoljunk arra, hogy a XVII. és XVIII. századnak olyan öntudatos versművészei, mint Gyöngyösi és Csokonai, a nélkül írták a magyar ritmus-ideált megvalósító soraik ezreit, hogy csak sejtelmük is lett volna a magyar hangsúly törvényéről; hogy Berzsenyi a XIX. sz. elején tudományos értekezést írt a versformákról és még azt sem tudta, hogy a magyar ritmus kialakításában szerepe van a hangsúlynak, s csak Arany ismerte föl a rejtett igazságot, azaz az igazságok egész láncolatát: hogy a magyar ritmus alapja a hangsúly; hogy hangsúly van kétféle, szólamhangsúly és szóhangsúly; hogy a magyar beszédben, tehát a versben is, tulajdonképpen nem szóhangsúly, hanem szólamhangsúly szerepel; hogy a vers ritmusa a megkívánt helyen hiányzó szólamhangsúlyt pótolhatja szóhangsúllyal. Aki tehát a középkorban latin metrikus jambusokat magyar hangsúlyos jambusokkal tolmácsolt, annak tudnia kellett azt, amit négy század költői gyakorlata és tudományos munkássága után is csak egy Arany génije

füdüzött föl — s ez pszichológiai csoda volna, csodát pedig magyarázó elvül a tudományban nem fogadhatunk el.

A Döbrentei-k. jambikus lejtésének hangsúlyos jellegét tehát elméleti alapon is teljes határozottsággal el kell vetnünk. De el kell vetnünk gyakorlati nézőpontból is. Csak egy példát igazolásul. Horváth János idéz állítása bemutatására egy himnust, a *Verbum supernum prodiens* magyarját — bár megjegyzi, hogy lejtése nem a legjobb. Kimondja, hogy ez a vers 16 sorában 17-szer lejt jambikusan. S most állapítsuk meg, hogy viszont trochaikusan 23-szor lejt — vagyis, ha magyar szóhangsúlyos verset keresünk benne, akkor több joggal találhatnánk trochaikus lebegést benne, mint jambikust! És így áll a dolog a többi himnuszánál is: a trochaikus lejtés mindegyikben legalább olyan erős, mint a jambikus.

Ezek után, ha egyik-másik újabb kutatónk útmutatása nyomán, a Döbrentei-k. himnusaiban jambikus lejtést találunk, ennek a megállapításnak nem lehet más igazolása, mint hogy ezeknek a magyar verssoroknak az időmérték adja meg a jambikus lüktetést, a hosszú és rövid szótagoknak szabályszerű váltakozása. De — kérdezhetné valaki — vajon nincs-e az alapul szolgáló megfigyelésben hiba: érezhető-e valóban jambikus lejtése Döbrentei-k. magyar himnusaiban. Hátha tévedtek kalauzaink? Azonban már az előbb, Horváth János nyomán idézett sorok helyenként valóban éreztetnek jambikus lebegést, s nemcsak még egész seregét vonultathatnók föl a jól vagy tűrhetően lejtő soroknak, hanem egész versszakok, sőt versek is vannak, amelyek némi engedménnyel vagy éppen a nélkül elmehetnek metrikus jambusi sorok számába.

Ilyen p. o. *De patre verbum* magyarjának első szakasza:

Atyától íge ihleték	— — — — — — — —
Anyától testbe öltözék	— — — — — — — —
Jánosnak tanóságával	— — — — — — — —
Ez íge volt kezdetbe	— — — — — — — —

Vagy a *Verbum supernum prodiens* teljes magyarja:

Felséges íge származván	— — — — — — — —
Régen atyától kijöven	— — — — — — — —
Világnak szilvén segítész	— — — — — — — —
Hajlott időnek folyásán	— — — — — — — —
Világoz immár mellököz	— — — — — — — —
Meggerjesszed szerelmeddel	— — — — — — — —
Hogy ő új híreket hallván	— — — — — — — —
Megtölgyik minden büntől	— — — — — — — —

Mikoron bíró jövendesz	— — — — — — — —
Mellőknek töttét megtudnod	— — — — — — — —
Vétkezetekért fizetned	— — — — — — — —
Országot jóknak és igaznak	— — — — — — — — —
Tehát bűnért ne gyötresszönk	— — — — — — — —
Bínönknek érde (me) szerént	— — — — — — — —
De mi legyönk bódogokkal	— — — — — — — —
Örök mennyekben részessé	— — — — — — — —

Ne keressünk ezekben a magyar versekben Szent Ambrosius értelmében vett vagy éppen antik szabású metrikus sorokat. Való, hogy az ilyen és ehhez hasonló sorok mellett van sok, jóval több, teljesen ritmustalan sor, amelyeket metrikusan nem lehet olvasni, de az is kétségtelenül megállapítható, hogy a Döbrentei-k. egész hymnus-anyaga metrikusan olvasva sokkal jobban lejt, mint ritmikusan,¹ s megvan a lehetősége, sőt talán a valószínűsége is annak, hogy ez a jambikus lebegés nem a véletlen műve. Láttuk, hogy Horváth János ritmikus képlete 17 jó jambus mellett 23 tűrhetetlent ad; az általam adott metrikus képlet szerint 20 jó jambus mellett 8 tűrhetetlen van benne. A módszeres eljárás, amely módot adna a véletlen szerepének teljes bizonyossággal való kiküszöbölésére, az volna, ha az összes jambikusoknak tartott sorok jambusainak arányszámát hozzámérnők a nem jambusi lejtésű sorokban fölbukkanó jambusok arányszámával, tehát a tudatos jambusoknak tartottakét az esetlegesekével. Talán lesz valakinek kedve ehhez az időpocsékoló munkához, én megelégedtem egypár találomra kikapott vers összevetésével, annál inkább, mert Dugonics módjára, az 'ész mesterségével' is ugyanerre az eredményre juthatni. Egy-egy sor külön-külön, valóban lejthet önkéntelenül is, de ha a lejtés strófákon, versrészekben vagy éppen egész versen keresztül érezhető, akkor nagyon valószínű, hogy ez tudatos munka eredménye. Kazinczy még a XIX. században is panaszkodott, milyen nehéz magyarul jambusokat írni: egy XVI. századi versíró tollából önkéntelenül ömlöttek jambusi sorok? Nem éppen lehetetlen, de az előbbi föltevés mégis tetszetősebb.

Fogadjuk el tehát egyelőre, míg nyomósabb bizonyítékok nem állnak rendelkezésünkre, azt a föltevést, hogy a versus Ambrosianus formájában írt latin hymnusok magyarjait a Döbrentei-k. fordítója időmértékes jambusi sorokba öltöztette, tudatosan. Mi vezette őt? — Nem térhetünk ki az elől a fölfogás elől, hogy megpróbálta utánozni anyanyelvén a latin formakincset. Bizonyos képzettséget és nem csekély szellemi

¹ Vegyük az összehasonlítás alapján a fent idézett *Verbum supernum prodiens*.

munkát ez a törekvés is megkövetelt tőle. Ismernie kellett a régi római metrumokat és rá kellett jutnia arra a fölfödözésre, hogy noha azok a magyar énekek, melyeknek ritmusa fülébe csengett, egészen más módon lüktetnek, mégis a latin prozódia szabályait a magyar beszédre alkalmazva, abban is föl tudja kelteni a vers illúzióját — azaz, mert hiszen az ilyen fogalmak meghaladták a XVI. századi ember képzetvilágát, prózai egyszerűséggel fejezve ki a dolgot: a magyarban is lehet latinos értelemben vett hosszú és rövid szótagok szabályos váltogatásával verset írni. Ha alig egy fél századdal később Sylvester megtette ugyanezt a fölfödözést, sőt láttuk, már korábban, még a középkorban¹ jelentkezett versfordítóinkban bizonyos érzék a latin metrumok megmagyarosítása iránt, nincs akadálya annak a föltevésnek, hogy ez megtörtént már a XV. század végén. S a fölismeréstől a megvalósításig rövid az út: a Döbrentei-k. nyolc himnusának magyar fordítója megtette. Hogy a kísérlete nem sikerült teljesen, s a magyar varssorai helyenként, sokszor, bukdácsolnak vagy épen prózává torzulnak, azon nincs mit csodálkozni. Az volna a csodálatos, ha ebben a magyar versrendszertől olyan távolálló formában simán gördülő sorokat tudott volna írni az a magyar pap, aki még a szöveg értelmének tolmácsolásában is helyenként kínos küzdelmet vívott a magyar nyelvvel.

*

Hosszúra nyúlt a középkori verseinkben megvalósult formáknak ez a részletes elemzése, de közben talán sikerült egy és más elméleti kérdést is megvilágítani — s ezek majd megkönnyítik következő lépésünket, az egyes versképletekből le-szűrhető tanulságok megragadását. Hogy ebben az irányban tovább haladhassunk, előbb föl kell bontanunk középkori verseinknek azt a hármass csoportosítását, amelybe az elemzés során az egyes emlékeket osztottuk, s új rendbe kell őket sorakoztatnunk. Akkor az volt a vezető szempontunk, milyen eredménnyel járt a magyar versszerzők törekvése, milyen verstani hatással vannak ránk kész verseik, az új csoportosítás alapja az lesz, milyen természetű volt az a verstani föladat, amely íróinkra várt. Ebből a szempontból középkori verseink szintén három, elég könnyen szétváló csoportra bonthatók.

1. Egy csomó versírónk előtt nem volt mintául szolgáló versszöveg, vagy ha volt, formájával nem törődtek, ritmusképletét nem utánozták: eredetit adtak, latin prózai szövegből dolgoztak vagy egészen más szabású versformában írtak, mint a mintájuk. A szellemi munkájukra fordított energia külön-

¹ V. ö. a 272. lapon idézett aránylag jó magyar hexametert 1521 előttről.

bőző volt, de a versbefoglalás egyformán súlyos terhet rótt rájuk, akár eredetit írtak, akár fordítottak. 2. Mások olyan verszöveget fordítottak, amely idegen versrendszerbe tartozott ugyan, de az a mai magyar ritmusérzékkel szinte teljes harmóniában volt. 3. Végül maradnak azok, akik előtt a mai magyar ritmusérzékől teljesen idegen formában írt latin versek állottak.

Az utolsó csoporttal könnyen végezhetünk, mert az imént részletesen foglalkoztunk vele s újabb tanulságokkal nem szolgál. Azok a verseink tartoznak ide, amelyek forrásai, a latin eredetijük, a magyar ritmusérzékől annyira idegenek voltak, hogy semmi módon nem lehetett átjátszani nemzeti versidomra, összesen 19. Ilyenek a latin hexameterek és jambikus sorok magyar tolmácsolatai. Előbbi megállapításaim szerint a négy hexameteres, illetőleg distichonos¹ eredetinek magyar fordításai közül egy (4/c.) magyar nyolcasokban adja a latint, kettő (53., 54.) nem vers, a harmadik azonban (52.) azt a föladatot, amely középkori magyar írótól nem csak igen nagy verstani, hanem ép oly nagy pszichológiai nehézség legyőzését is követelte, olyan kitűnően oldotta meg, hogy a kor íróinak mind verskésztségét, mind szellemi elevenességét nagyra kell becsülnünk. Sajnos, csak egy író, s az is mindössze egyetlen egy sorral adott bizonyosságot erejéről — de mégis följogosított bennünket messzebbmenő következtetésekre.²

Jóval nagyobb számmal vannak a másik antik metrumban írt eredetieknek magyar fordításai. 15 ilyen versünk van, forrásaik versmértéke a jambus. Egyik, a Katalin-legendába (4/b.) beleszótt kis imádság fordítása, igen érdekes: a fordító magyaros formában kétütemű nyolcassal adja. Jellemző volna az eljárás, ha nem egy nagy terjedelmű versbe volna belefűzve, melynek ritmusa természetesen reakényszerítette magát az eltérő szabású betoldásra is. Így mint ἀπαξ εἰρημενον csak curiosum, még symptomatikus jelentősége sincs. A többi 14 jambikus latin vers ugyanegy forma: versus Ambrosianus; fordításaik, amint láttuk, két csoportra szakadnak. Az akkori elemzéshez nincs mit hozzátennünk, csak egyetemesebb formulába kell sűritenünk a megfigyelések eredményét.

A középkori magyar író, ha forrásában jambusi sorokra akadt, megtorpant, és érezvén, hogy ezt az idegen, ritmusérzékétől idegen formát nem tudja a magyarban megszólaltatni, lemondott a hiú kísérletről: így keletkeztek a Festetich-, Cornides- és Keszthelyi-kódex ritmustalan 'verses' vagy talán inkább próza-szövegei (56., 57/a, 58., 59/a; 57/b; 55.) — ha

¹ Nem ide, hanem az első csoportba vettem azt a két verset (5., 39.), melyeknek hexameteres (distichonos) latin forrása csak föltételezett.

² L. fentebb a 281. lapon.

ugyan egyáltalán gondoltak arra, hogy verses fordítást adjanak. Csak egy magyar író akadt, a Dübrentei-kódex szerzője, aki nem riadt vissza a föladattól, s korában csodálatosan éles elmével fölismerte, hogy a magyar beszéd is alkalmas a latin versritmus megvalósítására, hogy magyarul is lehet metrikus jambusokat írni. Szerencsére az elméjével bizonyos verskésztség is párosult nála, s így megszülettek a Dübrentei-k. jambikus versei (59/b, 60—66.). Hogy nem valami jól gördülnek s messze maradnak az ideális versképlettől, annak nincs jelentősége — a fontos ebben a mozzanatban nem a megvalósítás *mértéke*, hanem a *gondolata*. Két szerzetes, Rájnis és Baróti Szabó, a XVIII. század végén ádáz dühvel rontottak egymásra, melyiküket illeti meg az antik szabású magyar verssorok megteremtésének dicsősége: ha tudták volna, hogy egy harmadik szerzetes már négy századdal előttük megtette a kísérletet!

Az első csoportba a fentebb ismertetett 67 vers közül¹ 35-öt kellene beosztanunk — egész versanyagunknak több mint a felét — de közülük 15 vagy prózának, legjobb esetben „Sprechvers”-nek készült, vagy prózának ütött ki. Ezekkel nem megyünk semmire, jó részüket nincs is jogunk versnek nevezni. A 15 vers sorszáma az előrebecsített összeállításban: a 3/b., 26—29., 31—39. Föltűnő, hogy két, határozottan versnek, sőt „költemény”-nek minősülő szövegünk: a *Szabás viadala* címen emlegetett történeti ének s a *Supra agnő* kezdetű dévaj szatira szintén ebbe a csoportba tartozik. Nem hallgathatjuk el ezt a jelenséget, s okát is kellene adnunk, miért maradt prózának ez a két szöveg, noha versesnek kellett volna lenniük — de nem tudjuk. Amannál legalább fölkelte a figyelmet az a tény, hogy uralkodó benne a tíz szótagú sor, emennél még ennyi fogódzónk sincs.

A többi 20 vers változatos képleteket valósít meg. Legnagyobb számmal ősi nyolcasokban írtak vannak köztük (1, 3, 4—6), rövid, kétsoros vers csak úgy, mint 4074 soros; megközelíti számukat a hetesekből és hatosokból szeszélyesen kombináló forma (20—23.); van egy váltakozó nyolcasokból és hetesekből összefűzött (24.), két háromütemű és egy négyütemű tizes (16., 17. és 19.), kettőnek sorai négyütemű tizenégyesek (10, 11), kettőé tizenhármassok (7., 8.), a tizenkettőst meg épen kétféleképen fűzi össze középkori verstechnikánk: 4 | 2 | 4 | 2 (13., 14.) és 3 | 3 || 4 | 2 (15.) tagolással.

Az a verselő készség, amely ennek a huszas csoportnak versanyagában nyilvánul, nem egyenletes ugyan, de nagy-

¹ A fentebbi sorszámozás csak 66-ig megy, de a 33. sz. alá két verset tettem: dolgozatom ugyanis már ki volt szedve, mikor a *Soproni éneket* fölföldözték, s hogy ne legyek kénytelen az egész számozást megbolygatni, ennek új számot adtam, két jelentéktelen verset meg egy szám alá fogtam.

jában még a mai ritmus-érzék kritikáját is kiállja. A föladat nehézsége a *Csizió* két szövegénél (5.) és a *Doxológiánál* (24.), a versképleté a Mátyás emlék-dalnál (19.) okoz némi ingadozást, másutt is vannak döccenők a sorokban, kivált abban a három versben, amelyeknek eredetiségéhez szó fér, a latin negyedfeles és hármás trocheusokban írt versek magyar párjaiban (20., 22., 23.), de viszont, és ez a fontos, vannak köztük kitűnően perdülő versek. Nemcsak az aránylag egyszerű szövéssű nyolcasok és tizenkettesek során (tökéletesek p. o. az *Édes anya* [1.], *Regula iuris* [6.], s eredeti szövegében az lehetett a *Katalin-legendá* [4.] is), valamint Apáthy *Cantilena*-jának tizenkettősei és hatosai [13.], hanem igen folyamatosak Vásárheli és a soproni jegyző háromütemű tizesei (17., 16.), és a *Cantio Petri Berizló* (10) tizennégyesei, pedig ezek nehezebb versképletet valószínűsítanak meg.

Kimondhatjuk bátran, hogy a középkorban is tudtak jó verset írni, nekünk jó verset, ha a versíró előtt nem állott idegen versszöveg. Ezeknek az íróknak verskésztsége semmivel sem maradt el a protestáns kor versszerzőié mögött, sőt egyikük-másikuk még akkor, sőt később is, akár a XIX. század elején is, jó verselő számba ment volna. Az sem módosítja ezt a megállapítást, ha szembeállítjuk ezekkel a jó versekkel azokat a szövegeket, amelyeket mint versül nem értelmezhetőket az imént félretettünk. Még ha egyrészükben nem sikerült verseket látunk is — legnagyobb részük egészen bizonyosan nem készült versek — akkor is csak azt bizonyítják, hogy voltak a középkorban botfűlű írók, akiknek nem volt művészi érzékük — s ilyenek minden korban akadnak.

A második csoportba azokat az írókat foglaltuk, akik latin verseket fordítottak ugyan, de mivel mintáik szabása harmóniában volt a magyar versidommal, az idegen versrendszerbe tartozó szövegeket velükszületett érzékükkel is jól tudták ritmizálni. Ilyen versfajok a trochaikus sorok — akár metrikusoknak, akár ritmikusoknak érezték őket versszerzőink — s a hangsúlyos, ütemekre tagolódó sequentia-sorok. E három sorfaj között a magyar nem érzett különbséget a középkorban,¹ s mivel mind a hangsúlyos, mind a metrikus sorokat a szabályos metszet olyan feleződő periodusokra bontotta, amelyek a magyar versrendszerben is közkeletűek — az első sorrész négyszótagú, a második négy-, három- vagy kétszótagú — sőt még egyik-másik sequentia-sor változatosabb tagolása sem állott ellentétben a magyar ritmus-érzékkel: magyar füllel hallgatva magyarosan hangzottak, beleillettek a magyar versrendszerbe.

¹ Hogy mennyire összeesnek ezek a különféle természetű sorfajok, arra jellemző bizonyosság, hogy egyiket-másikat még mi is, Horváth János és én, eltérően értelmezzük!

Ilyen versünk van 19.¹ Ezek közül is félreállíthatjuk azokat a trochaikus mintára visszavezethető emlékeinket, amelyek nem is kívántak versül föltűnni (46., 47., 49., 50.) és azt a hármast, amelyek vagy nem versek már mai alakjukban (48.), vagy nem tudtak azzá lenni, mintájuknak tökéletlen (44.), illetőleg ingadozó (51) volta miatt. Mint nyolcadiknak, az *Ómagyar Mária-siralom*nak (45.) kell egyelőre az értékesítéséről lemondanunk.

Az így fennmaradó 11 vers a maga egészében még sokkal változatosabb versképletekkel szolgál, mint az előbbi csoport: nincs köztük két egyforma szabású; nagy kilengéseket mutat a megvalósításukban nyilvánuló verselő képesség is. A Szent Bernát névéhez fűzött *Rythmica oratio* hangsúly szerint igazodó négyes trocheusait, amelyeket a metszet két egyenlő félre tép, kitűnő ősi nyolcasokban adja a magyar fordító (2.); a *Pange lingua* tizenötösei a magyar fordítás mai szövegében (12.) már megzavarodtak, de három versszakában tökéletesen vagy majdnem tökéletesen föltüntetik az eredeti metszeteit (4 | 4 || 4 | 3), a negyedfeles és hármast trocheusokból kombinált összetett sort vagy strófát is elég biztosan követi magyar párjuk (9., 21/b.). A sequentiák magyar fordításai már kevésbé egyenletes lebegésűek. A rendszerint különféle sorfajokból összekombinált vagy legalább is nehéz szövésű sorokból álló sequentia jobban próbára tette a magyar fordító verselő készségét — nem csoda, hogy többnyire alul maradt a küzdelemben. Híven és gördülékenyen csak egy magyar sequentiánk követi a latint (40.), s egy másik (41.) elég jól; három van, amelyik csak törekszik követni, egyik igen gyarlón (42.), a másik kettő (30.,² 43.) alig fölismerhetően. Legérdekesebb a két szentet dicsőítő versünk, a *Laus Sancti Nicolai* és a *De Sancto Ladislao* magyarjai. Amaz (25.) az eredeti tizenegyeseit szereti átjátszani a könnyebben írható tizenkettősre, s jól csak akkor ritmizálható, ha hajlandók vagyunk követni a szerzőt ebben a szabadosságban. Az utóbbi (18.) az eredeti tízeiseivel bánik önkényesen, eltérve eggyel, hol fölfelé, hol lefelé, a köteles szótagszámtól — s ezt annál bátrabban megtehetette, mert a latin vers sem köti magát mindig a tíz szótaghoz.

Ezek alapján az előbbi csoport verseiből leszűrt tanulságot egy fokkal egyetemesebbé tehetjük: középkori versszerzőink akkor is tudtak türhetően vagy épen kellemesen hangzó magyar verset írni, ha előttük idegen, de a magyar versrendszerhez

¹ A versek számszerű összege a két összeállítás szerint (formájukat és forrásukat nézve) nem egyezik: van egy-két versünk, amelyeknek egyik fele más mintára megy vissza, mint a másik, van, amelyik a bizonytalan eredetű szövegbe egy latimból fordított részt iktat, s van olyan is, amelyet két eltérő természetű szövegezésben bírnak.

² Ennek ugyan nem ismerjük latin forrását, de épen versképlete bizonyítja, hogy volt.

külsőleg jól simuló versfaj állott követendő mintául: a 4-ik szótag után metsző trochaikus sor vagy sequentia-sorok, melyek rendszerint, példáinkban majd mindig, szintén az 5-ik szótaggal kezdtek új ütemet. Hogy az egyszerűbb, trochaikus sorokat folyamatosabban tudták magyar versidomban követni, mint a bonyolult, nekünk is mesterkéltséggel sequentia-sorokat, az nem szorul megokolásra. Vajon pusztán utánózták-e a magyar ritmusrendszertől megengedett lehetőségben az idegen formát, vagy tudatosan át akarták játszani magyar ritmus-rendszerre, annak vizsgálata lesz a következő föladatunk.

Előbb azonban ismételjük még egyszer, most már bizonyítékok alapján, azt a megállapítást, hogy a középkori magyar verskésztség jóval nagyobb volt, mint Horváth Jánosig általán gondolták. Akik akartak verset írni, azok többé-kevésbé tudtak is — az egy *Szabács viadalának* szerzője nem győzte erővel. S még szebb képet kapnánk íróink ügyességéről, ha egyrészt nem erőltetné az irodalomtörténet mindenáron egy csomó vers kötetlen fordítására a verses formát, másrészt ha verses szövegeinket eredeti, romlatlan alakjukban bírnók.

*

Az eddigiekben talán sikerült egyfelől egyes középkori verseink formáját igazolt világításba állítani, másfelől egy-két általánosabb érvényű megállapításra jutnunk — de közelebb kerültünk-e a főkérdéshez? Így fogalmazhatjuk a kérdést: mi vezette középkori versszerzőinket verseik formájának kialakításában, velük született magyar ritmusérzékük-e vagy a közép-latin költészetben járatos formák?¹ Horváth János, aki még a tudományában is szokatlanul rigorózus lelkiismeretességgel ügyel arra, hogy ne állítson olyat, amit nem tud kétségtelenül igazolni, ezúttal is igen óvatosan fogalmazza véleményét. S mivel ismételten érinti a kérdést, befejező fejezetében meg újból és újból előveszi s megforgatja: a sok magyarázat és az óvatos formulázás következtében határozatlanná lesz a felelet e nagy kérdésre. Van ebben talán némi szándékosság is: ezzel is jelezni akarja, hogy a maga megoldását nem tartja véglegesnek. Bizom benne: bele tudtam magam élni annyira Horváth képzetvilágába, hogy fejtegetései alapján megrajzoljam, mint látja ő valójában a dolgot.

Horváth János elgondolása szerint a magyar versrendszer a középkor utolsó harmadában kialakulóban volt, de már a fejlettség bizonyos fokán. A verssorokban csak a nyomatékok és így az ütemek száma volt meghatározva, a szótagok száma bizonyos mértékig szabad volt. Kötött sorképletek ezidétt még

¹ A jambikus lejtésű sorokra ez a kérdés nem vonatkozik; azoknál láttuk, kétségtelen a latin minták hatása.

nem voltak, de már korán megindult természetes selectio útján a fejlődés a kötött sorképletek felé. Ekkor, a korszak vége felé, éreztette hatását a középlatin versrendszer: a magyar versíró «a maga két, három vagy négyütemű szabad sorképleteit az előtte lévő latin sorfaj szótagszáma szerint rögzítette meg kötött képletté, egy latin dipódiát fogadván el az ütem szótagszám szabályozójául, a sormetszeteket ütemhatárokul». Így a latin versrendszer «szótagszám szerint megkötött schemák kiképzésére adott mintát a magyarnak», de mivel az az új gyakorlatban még nem volt elég biztos, vissza-visszaesett régi szabadságába — innen van, hogy kiváló ritmusérzékű fordítók sem tudtak pontosan alkalmazkodni az eredetinek szótagszám-szabályához.¹

Ami ezekben a megállapításokban verstörténeti jelentőségű, azt ezúttal mellőzöm; bennünket csak a kérdés verstani fele érdekelt, az a felelet, amely Horváth János véleményéből középkorvégi verseink ritmusszabályozóját illetőleg leszűrődik. Félrevetve Horváth óvatosságát, nyers határozottsággal szólva: Horyáth János szerint a XV—XVI. század fordulóján keletkezett verseinknek ritmusszabályozója a latin versrendszer, középkori versszerzőink verseik formáját a latin versrendszer hatása alatt alakították ki. Természetesen dolgozott bennük a magyar ritmusérzék is, de hogy azok a sorfajok, amelyeket főntebb elemeztünk s két ízben is csoportosítottunk, kötött alakot öltöttek, az a latin hatás eredménye.

Az én véleményem más, s mivel nem verstörténeti alapról indulok ki, mint Horváth János, le kell térnem az ő útjáról.

Fordítsuk figyelmünket arra a kettős rendre, amelybe verseinket főntebb csoportosítottuk. Az első föltűnő körülmény, hogy versemlékeink más-más kapcsolatba lépnek, a szerint, milyen szempontból tekintjük őket: versképletük szerint összetartozó szövegeket szétszakít egymástól a kétféle csoportosítás, viszont egymáshoz sodor olyanokat, amelyek verstanilag nagyon távol esnek egymástól. Más fordulattal jellemezve ezt a különösséget: a latinból fordított versek egy része kitűnően ritmizálható a nemzeti versidom formái szerint, viszont az eredeti, ill. mintanélküli magyar versek egy része határozottan idegenszerű versképletet ad. A fordítások közül p. o. *Szent Bernát hymnusa* (2.) és az egyik verses imádság egy részlete (3.) épolyan, ősi nyolcas-okban szól, mint a másik csoportba tartozó *Katalin-legenda* (4.); azok közül pedig, amelyeknek nem volt vagy

¹ Jól tudom, hogy lehetne Horváth fejtegetéseiből ellenkező szellemű állításokat is kihalászni, de erre nem térek ki. Egyet azonban mégis kénytelen vagyok ide iktatni: megengedi, hogy a kötött sorképletek lehettek «önálló magyar fejlődmény» is (151. l.).

nem ismerjük forrását, a magyarosan ütemezhető *Doxologiá-*nak (24.) képlete annyira nem magyaros színű, hogy okvetetlenül latin mintára kell gondolnunk. Sőt az effajta kétarcú versek közül az egyik, az *Ó kegyes Szűz Mária* (30.) olyan különös módon fűzi 12 soros versszakokká a nyolcasokat és heteseket, hogy idegen eredete nyilvánvaló: ez a szabályosságában mesterkéltségre, szinte kész előképe a Himfyszaknak, s az ilyen forma középkori magyar ritmusképletnek elképzelhetetlen. Van azután négy versünk, amelyek egy kerékre járnak, még pedig igen sajátos, az előbbihez hasonló szerkezetű, tehát idegen kerékre, s közülük három eredeti (20., 22., 23.), a negyedik, részben legalább, fordítás (21.). Továbbá: van két magyar versünk, mind a kettő síralomének (10., 11.) négyütemű tizenégyesekben, s van himnusunk négyütemű tizenötösökben (12.): a két képlet ritmikailag egymás közvetlen szomszédja, szerkezetileg is, hangulatilag is alig van köztük különbség — s mégis amazok kétségtelenül eredetiek, emez fordítás. Épígy igen közel kerül egymáshoz a hatosokkal tarkázott tizenkettősökben írt eredeti versünk, Apátié (13.), és egy latinból fordított, a tizenégyeseket tizenkettősökkel váltogató *Laus S. Nicolai* (25.). Azután: a kötött versképleteket megvalósító emlékeink indítékok tekintetében két élesen elváló csoportra különülnek — vallásos (egyházi) és világi versekre — de verstanilag már nem olyan éles köztük a határvonal. Igaz, hogy emezek mind ritmizálhatók magyarosan, amazok pedig csak részben, de vannak közösen használt képleteik (ösi nyolcas, tizenkettes) vagy rokon versfajaik (tizenötös, tizenégyes). Végül még a versek keletkezésének ideje is összekuszálja a helyzetet. Legkorábbi keletű versünk, az 1484-ből *Regula iuris* (6.) ösi nyolcasokban van írva, s ezt a formát megtaláljuk a korszak végéig; az egyező formájú síraloménekek közül az egyiket korán, 1490 előtt, a másikat későn, 1515-ben írták.

Úgy látszik, mintha a középkori verselésünk képe, a helyett, hogy tisztázódott volna, még jobban megzavarodott. Eredeti és fordított, magyaros formájú és idegen szabású versek tarka összevisszaságban vannak körülöttünk: nem ismerjük ki magunkat közöttük, nem került a kezünkbe csálhatatlanul útbaigazító iránytű. Ha tehát tájékozódni akarunk, kénytelenek vagyunk föltevésekkel dolgozni.

Két föltevés kínálkozik hamarjában — már a kérdés dilemmatikus föltevése meghatározza őket. Az egyik: egyházi versszerzőink a középlelatin ritmusrendszert látva maguk előtt, abba begyakorolták magukat, s mikor minta nélkül dolgoztak, eredeti verseiket is az így megszerzett ügyességükkel, ebben az idegen versrendszerben írták, sőt gyakorlatukat átadták a cleruson kívül álló magyaroknak is, s azok, versbe foglalva világi indítékokat, szintén latin szabású formákkal éltek.

E szerint a magyarázat szerint a *Katalin-legenda* (4.) formája nem az ősi nyolcas, hanem a négyes trocheus, Ápáti *Cantilena*-jée (13.) nem a Zrinyi-sor, hanem valami asklepiadesi forma utánzata vagy a hatos jambus, Vásárheli András nem a háromütemű tizesekben írta énekét (17.), hanem valami különös latin formát utánzott, amely jambikus és trochaikus versfeleket fűzött egymáshoz. De latin versrendszerre kell visszavezetni in ultima analysi a kitűnően perdülő magyar jogszabályt (6.), a *Mátyás emlékdalt* (19.) s a két siraloméneket, sőt a két népdaltöredékünket is (15., 16.).

E föltevés mellett, bármennyire lehetetlennek tetszik is első pillanatra, az a nyomós érv szól, hogy az eredetükben olyan távol álló két ritmusrendszer, a magyar és a középkori latin, verstani jellegét és hatását nézve igen közel kerül egymáshoz: magyar fülnek nemcsak hogy rosszul nem hangzottak a középlatin formákban írt versek, hanem egy részüket, láttuk, nyugodtan ritmizálhatta a veleszületett nyelvérzékével a magyar. Ebben a mozzanatban megvolna a magyarázat arra, hogy miért érezzük mi magyaros formáknak az idegen szabásúakat, s meg volna fejtve a nagy rejtély, a magyar szellem eredeti verstermékeinek latinos ritmikája.

Csak hogy ezzel az elmélettel szemben két olyan nehézség bukkan elénk, hogy azokat semmi módon nem tudjuk kiküszöbölni. Az egyik a közvetítés dolga. Hogyan került a középlatin, szigorúan egyházi jellegű versrendszer világi költészetünkbe? A középkorban a magyar egyházi rend, kivált a szerzetesek, akiknek sorából a legtöbb versszerző kikerült, egy egészen külön világ volt; érintkezett ugyan, természetesen, a 'saeculum'-ba tartozókkal, de csak mint pap a hívével vagy mint ember az emberrel; egyházi műveltségének elemeit — s ezek közé tartozott a verselés is — nem adta át nekik. Annál kevésbbé, mert azok a magyar versek, amelyek tolluk alól kikerültek, kódexekbe rejtve 'testvéreik' és 'húgaik' számára készültek, s a kolostorok falai közül csak elvétve szabadultak ki. Kódexeink száma nyilván jóval több volt, mint amennyi ránk maradt, de bármennyi volt is, egyfelől nem tartalmazhatott sok verset, másfelől nem váltak a magyarság közbirtokává, nem terjeszthették el világiak körében a középlatin versrendszernek még ismeretét sem, nemhogy gyakorlatát. Azt még föl lehet tenni, bár épen nem kikerülhetetlen föltevés, hogy egyik-másik szerzetes, megszokván fordítás révén a középlatin verstechnikát, eredeti vallásos versét is ebben az idegen rendszerben írta — p. o. Vásárheli András a Mária-hymnusát — de hol és hogyan sajátították volna el azt a gyakorlatot azok a deákok, titkárok, nemes urak, akik a középkorban a maguk kedélymozgalmaikat és gondolataikat foglalták versebe? Nyilván volt papi iskolában szerzett tanultságuk, de a középlatin versszerzés mester-

ségére nem tanították őket, verselméleti ismereteket még csak emlegetni is velük kapcsolatban súlyos anachronizmus volna. De el lehet-e gondolni, hogy még abban az esetben is, ha ismerték a hangsúlyozó középlatin verstechnikát, rájutottak maguktól arra a gondolatra, hogy átültessék magyarba? A mohácsi véstől kezdve századokon keresztül ezer meg ezer magyar versszerző a nemzeti versidomot használta, aránylag kevés tudós írónak jutott eszébe, hogy félig-meddig játékból megpróbálkozzék verseiben az antik versrendszerrel: a középkorban pedig minden magyar világi versszerző tudatosan idegen ritmusrendszerhez fordult? Ismétlem, nyomatékka, *minden* világi versszerző: mert ha csak egy is van közöttük, aki kötött sorfajú versét nemzeti formában írta, akkor megdől az egész elmélet, hiszen ha az egyik író verse értelmezhető a latin hatás föltevése nélkül veleszületett magyar ritmusérzékének eredményeként, akkor a többiét is értelmezhetjük a nemzeti ritmustőke nyilvánulásának.

Elfogadva a latin hatás elméletét, minden középkori világi versünkben a középlatin ritmika megvalósulását kell keresnünk, még a két népdaltöredékünkben (15., 16.) is. A középlatin verselő eljárás tehát — s e megállapítás elől nem térhet ki az elmélet — nem állott meg a tanult szerzőknél, hanem tovább terjedt, a nép is követte, s a magyar népdal ritmikáján éreztette hatását már a középkorban.¹ Ezt elképzelhetetlennek tartom. Arra, hogy egy idegen versrendszer átmenjen a nép vérébe, igen hosszú idő, állandó érintkezés, új, meg új, számtalanszor megismétlődő hatás szükséges — nálunk pedig ennek nemcsak nyoma nincs, de a lehetősége sem volt meg. Ötven-száz latin szabású magyar vers — ennyi is alig volt! — elrejtve terjedelmes kéziratokba, s maguk a kódexek, mint féltett kincs, biztos helyre zárva: hogyan kerültek volna kódex-verseink a néphez?

Lehetne éppen arra gondolni, hogy népénekekké vált himnuszaink terjesztették el az új technikát. Egyik-másik himnuszunkat ugyanis valóban énekelte a nép, szabadban inkább, mint a templomban, s olyan alkalmakkor, amikor nagy tömegben gyűlt össze: így az ének száz meg száz ajakról hangozva széles körben tehetett hatást — de ezeknek a népénekeinknek száma nem nagy (sorukat összeállítja Horváth

¹ Mind a két töredék, sajnos, csak két-két sornyi, s az egyike részben egyező szövegű, a másiknak meg hibás egy üteme, így óvatosan szabad következtetésre fölhasználni, és lehetne arra gondolni, hogy alapjában afféle szabad sorképletek, s csak véletlenül tagolódtak szabályosan. Ámde amannál a két sor szerkezete hajszálynira azonos képletet ad, s a sorkezdő szavak ismétlése (*Bátya, bátya; Uram, uram*) arra vall, hogy az első dimetert tudatosan alakította a szerző négyes ütemekből, emebben meg a hibás ütem nyilván szövegromlás.

Cyrrill kutatásai nyomán Horváth János, 122. l.) és, talán nem véletlenül, kivétel nélkül bonyolult, sequentia-szerű formákat iparkodnak igen tökéletlenül követni, vagy épen lemondanak arról, hogy versként szerezpeljenek s megelégszenek, hogy valami módon hozzásimuljanak a dallamhoz. Ezek az énekek nem terjeszthették el a nép körében a közép-latin ritmusrendszert — mert maguk sem valósították meg: még a mintájához leginkább igazodó is olyan gyarlóan adja vissza az eredeti képét, hogy maga Horváth János is, középkori verselésünk legalaposabb ismerője, másként értelmezi ezt a verscsoportot, mint én.¹ Latin énekek után egyházi dallamok kísérelő szövegéül készültek, magyar köntösükben azonban nem versek, versritmus nincs bennük, tehát nem is taníthatták meg népünket idegen ritmikára.

Már a bizonyítékoknak ez az egybevágó tanúsága megdönti az idegen hatás elméletét, de véleményem formulázása előtt ismerjük meg a második nehézséget is. Ha a magyar ritmusrendszer a középkorban, Horváth János fölfogása értelmében, «még nem juthatott el a kötött schemák általános gyakorlatáig, legfeljebb átfejlődésben lehetett a felé», akkor nyilván átmeneti helyzetben volt a korábbi — kódexverseink előtti — tökéletlen és a későbbi — protestáns kori — tökéletes ritmusrendszer között. Ezzel elérkeztünk ahhoz a kérdéshez, amelyet már több ízben érintettünk, de mindig kitértünk előle: a versfejlődés kérdéséhez. Itt az ideje, hogy megvilágítsuk, de csak a magunk szempontjából.

Horváth János elmélete megköveteli a versfejlődés gondolatának bekapcsolását a tárgyalásba. A középlatin ritmika hatásáról ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha fölteszük, hogy verselésünk a kódexek korában még nem volt teljesen kifejlődve, sorsfajaink szótagszáma még nem állapodott meg véglegesen, kötött sorsfajaink nem voltak. De ebben a megállapításban bennfoglaltatik az a másik is, hogy ez a folyamat abban a rövid, nem is félszázadnyi időben ment végbe, amelyből középkori verseink ránk maradtak.² A XV. század 80-as éveiben még nem voltak kötött sorsfajaink, a XVI. század 30-as éveiben már uralkodó volt ez a típus: ötven év alatt befejeződött a folyamat. Elgondolható ez?

¹ Horváth szerint ezeket a népénekekké vált himnus-fordításainkat (41—44., 46., 51.) nem lehet verstanilag értelmezni. Egyik-másik valóban nem vers, de láttuk, van közöttük több olyan, amelyet mi már nem érzünk ugyan versnek, de mégis tudjuk értelmezni, ki tudjuk belőlük következtetni az ellőttük állott versképletet.

² Igaz, hogy kódexeink csak másolásuk ideje szerint tartoznak ebbe a félszázadba, szerzésük ideje messzebbre nyúlhatik vissza, de egyrészt sokkal messzebbre nem, másrészt minden meghatározható keletű versünk, az egy *Mária-síralom* kivételével, ebből a korból való.

A XIX. század elejétől kezdve visszafelé haladva az idők rendjén, a XVI. század második feléig, mondjuk Balassiig, azt látjuk, hogy a magyar ritmus-rendszer lényegében nem változott; vannak simábban perdülő és vannak döcögőbben baktató verseink minden korban, a későbbi korokban amazok, a régiekben emezek nagyobb számmal — de csak az írók vers-készsége változott, maga a ritmus-rendszer nem. Balassitól tovább haladva a messzebb multba, azt látjuk, hogy a nehéz szövésű, kényes sorokat rendszerint bizonytalanul írják a szerzők, de az egyszerűbb vagy szabadabb sorképleteket biztosan tudják előállítani, még pedig különbség nélkül egyformán mind a későbbi korban, a XVI. század derekán, mind a régiekben, a XV. század végén. Annyira nincs semmi eltérés, nemcsak a ritmus-rendszerben, hanem annak gyakorlati megvalósításában sem, hogy Balassitól visszafelé haladó utunkban a legkisebb zökkenő nélkül, egészen észrevétlenül jutunk el a XV. század 80-as éveibe. S megfordítva a sort, természetes időrendbe szedve a verseket, a *Regula iuristól* (1484) a *Szent Bernát-hymnuson*, a *Katalin-legendán*, a Tordai névtelen dicséretén (1544) s egy másik névtelen dicséretén (1559), Balassi *Cantio*-ján át Divényi Mehmed magyar-török daláig (1588) az ősi nyolcasaink olyan egyformák, hogy pusztán a ritmus megvalósításának mértéke szerint nincs mód őket szétlokalizálni a különféle korszakokba.¹ A teljes egyformaságnak ugyanezt a képét adják az időrendbe szedett tizenkettősök Geszthy László és Apáti Ferenc XVI. század eleji verseitől kezdve, a *Volter királyon* (1539) és Dobai András *Utolsó ítéletén* (1540), Sztárai epikumain (1560 körül), Ilosvai *Toldiján* (1574) át Balassi *Zarándok-énekéig* (1589).

Az a szakadatlan continuum, amelybe a magyar versek 1484-től a mai pillanatig elrendeződnek, az a kétségtelen ritmikai tény, hogy ez alatt az ötödfélszáz év alatt minden korból, a legrégebből csak úgy mint a legújabból, bírunk olyan verseket, amelyeket mai ritmusérzékünk egyformán nemzeti versidomul értelmez: arra nem jogosít ugyan föl, hogy megtagadjuk a versfejlődés gondolatát, de arra igen, hogy középkori verseink értelmezésénél egyelőre még mellőzzük. Miért forduljunk ehhez az elmélethez — úgy sem lehet egyéb, mint heurisztikus segédeszköz — mikor eredeti magyar versanyagunk legnagyobb részét meg tudjuk fejteni mai ritmusérzékünk segítségével is, a megfeythetetlen verseknél (*Szabács viadala*, *Supra aggnő*) meg ez az új elmélet sem segít?

Egyébként is, föl lehet-e tenni, hogy mikor ritmusrendszerünk alapja a kódex-kor lezárulta után századokon át nem tolódot el egy nyommal sem, még magának Aranynak

¹ Egyszer-másszor a későbbi vers gyarlóbb, mint a korábbiak!

páratlan művészete sem változtatott rajta, akkor rövid egy-két évtized alatt, pusztán egypár, cellájából ki nem mozduló szerzetes-író hatására, olyan óriási változáson ment át a magyar ritmusrendszer, hogy a szabad sorképletekről áttért a kötött sorképletekre — ami a ritmusérzék gyökeres megváltozásának föltevését is megköveteli?

Nem utasítom el a versfejlődés gondolatát, — ismételten igen termékenynek neveztem magam is — igaza lesz Horváth Jánosnak, hogy a magyar ritmusrendszer nem pattant ki egyszerre olyan fejletten, amilyennek ismerjük. Ezzel a folyamattal érdemes is, kell is foglalkozni; a magyar verselésnek van egy csomó problémája¹, amelyeknek megoldása megköveteli a történetnek Horváth Jánostól fölvetett fogalmát, de úgy nézem, hogy középkori verseink szűkre szorult korhatára és kódex-verseink keletének ismeretlen volta miatt nincsenek olyan verstani tényeink, amelyekre ma már megkonstruálhatnók a magyar verstörténetet, így a versfejlődés gondolatának bekapcsolása a fejtegetésbe nem visz közelebb célunkhoz, középkori verselésünk megvilágosításához.

Visszatérve tárgyunkra, az előbbiekből az a tanulság, hogy el kell vetnünk az első magyarázatot, amellyel középkori verseink alakját meg akartam fejteni: világi verseink ritmusrendszere nem az egyházi énekköltészet formáira vezetendő vissza, az eredeti magyar fejlemény — nem mondhatjuk tehát, hogy a középlelatin ritmusrendszer rákényszerítette formáit középkori magyar verseinkre.

A másik föltevés, amellyel megmagyarázhatnók az eredeti és az idegenből átültetett, a világi és egyházi verseink formája közötti kapcsolatot, az előbbinek fordítottja: a latin eredetű, de magyarosan perdülő himnuszaink formái a nemzeti versidomra utalnak, a fordítók a velük született magyar ritmusérzékükkel magyaros versképletbe öltöztették a magyarul megszólaló latin gondolatokat, vagyis általánosítva a magyarázatot: minden középkori magyar versünk — akár eredeti, akár fordított — ha mai érzékünkkel ritmizálható, a hagyományos magyar ritmust valósítja meg, a latinból fordítottak versképlete tehát függetlenek mintájukétól. Ez a föltevés sokkal tetszetősebb, mint az előbbi; érthető, hogy Horváth Jánosig ez volt a tudomány álláspontja is. Tetszetős — de elfogadhatatlan, s megdöntése nem kerül fáradságba. Fordított verseink egész sora, a kitűnően perdülőkötől a gyarló verstechnikájúakig vegyesen, az egyszerű versképletet megvalósítók csakúgy, mint a bonyolult szerkezetűek, azok is, amelyeknek látszólagos magyaros formáját számon tartja a magyar verstan, azok is, amelyeknek fölépi-

¹ Még a protestáns kori versemlékeink körében is sok a megfejtetlen jelenség!

tése idegen a magyar gyakorlattól, mind hozzásimulnak a forrásuk tagolásához: hol hajszálnyira híven verik vissza a latin minta külső képét, hol tökéletlenül vagy csak sejtetve, de mégis utánozzák. A *Salve mundi salutare* (2.) és a verses imádság (3.) egy részének ősi nyolcasai hű megfelelői mintájuk négyes trocheusainak, a *Pange lingua gloriosi* (12.) a *Iuste iudex* (48.) elejének négyütemű tizenötösei latinjuk négyes és negyedfeles trocheusait utánozza, a *Laus Sancti Nicolai* ritmikus sapphicumát, s a *De Sancto Ladislao* tízes sequentia-sorait bukdácsolva, de szemmel láthatóan követi a magyarjuk (25., 18.), az *Imperatrix gloriosa*, a *Miserorum pia adiutrix* és a *Salve corpus gloriae* komplikált sequentia-versszakait elég jól, tűrhetően vagy csak épen fölismerhetően másolják fordításuk (40–42), s még a teljesen értelmezhetetlen *O kegyes Szűz Mária* szövege is (30.) olyan határozott, hogy kikövetkeztethetjük belőle ismeretlen latin eredetijének képét. Mindezeknek a magyar verseknek a képlete annyira összevág a forrásukéval, hogy el kell utasítanunk azt a föltevést, hogy a magyar formájuk a latintól függetlenül született meg. Ez nem lehet véletlen műve, nem lehet feltennünk, hogy a magyar fordító a magyar verskészlet közül taláalomra választotta ki épen azt, amelyik pontosan megfelelt az eredeti formájának, a *Salve mundi* szerzője a nyolcast, a *Pange lingua*-é a tizenötöst, a Sz. Miklóst dicsőítő versé a tizenegyest. El kell fogadnunk a szándékosságot, s ezzel valóban megdől az a lehetőség, hogy a magyar versszerző, akkor is, ha fordított, pusztán a maga magyar ritmusérzékére hallgatott.

El kell tehát vetnünk azt a másik magyarázatot is, hogy középkori költészetünkben a hagyományos magyar ritmusérzék volt az egyetlen ritmusszülő elv. Tévesnek bizonyult tehát a második föltevés is, az, hogy magyarosan csengő fordított verseink eredetük szerint beletartoznak a magyar versrendszerbe.

Úgy látszik, a dilemmát túlságosan jól állítottuk föl: mindakét föltevés hiúnak bizonyult. De egymásra vonatkoztatva ezt a két hitelevesztett magyarázatot, szinte magától bontakozik ki a harmadik, természetesen tetsző magyarázat. Ha az eredeti versek formakincse független a latin ritmusrendszertől, a fordítottaké meg hozzásimul: nem következnek e ebből az az egyszerű igazság, hogy amaz a magyar ritmusérzék terméke, emez a latin ritmikáé? A középkori magyar versszerző író, ha eredeti verset írt, pusztán veleszületett ritmusérzékére hallgatott, ha meg fordított, mintáját másolta. Középkori verseink e szerint, verselő eljárásukat tekintve, két élesen elváló csoportra különülnek: az egyikbe tartoznak eredeti verseink — ezek a hagyományos nemzeti ritmusban szólnak; a másikba a fordítottak — ezek a latin ritmusrendszer pusztá-

reflexei. De bármennyire tetszetős, sőt természetesnek látszó ez a magyarázat, épügy megdönthető, mint az előbbieik. Ha igaz volna, akkor két azonos vagy rokon középkori versképletünk között nem volna semmi genetikus kapcsolat — a *Katalin-legenda* (4.) és a *Salve mundi salutare* (2.) nyolcasai, noha minden ízükben ugyanazt a versképletet valósítják meg, egymástól teljesen függetlenek volnának, amaz egészen magyar fejlemény, emez valója szerint teljesen középlatin. A két siralomének (10., 11.) négyütemű tizennégyesei magyar ritmusérzékben fogantak, a *Pange lingua gloriosinak* (12.) négyütemű tizenötösei meg, noha a vers szerkezete édestestvére az előbbinek, egy latin formát másolnának? A későbbi Zrinyi-sor kitűnő megvalósítása, Apáti *Cantilena*-ja magyar forma, a formájával közeli rokonságot tartó négyütemű tizenhármas, az *Atyának bölcsesége* (9.) versképlete meg idegen, az ú. n. vagans ritmus? Olyan formák tehát, amelyek mint eredmények, mint bizonyos törekvések megvalósulásai, hasonlóak vagy egyenlők, eredetükben egészen függetlenek egymástól? Nem lehet elgondolni.

Nem voltak ezek a fejtegetések meddők? Hiszen minden lépésünkkel távolabb látszottunk kerülni, ahelyett, hogy közelebb jutottunk volna célunkhoz, a középkori verseink ritmusát életre keltő elvnek megalapításához. Ez azonban csak látszat, a köd mégis csak oszladozik. Annyit már eddig is sikerült megállapítani, hogy középkori emlékeink egyik csoportja, az eredeti versek, vallásosak és világiak egyaránt, versforma tekintetében függetlenek a középlatin versrendszertől, formáik kialakításában nem működött más erő, mint szerzőik velük született magyar ritmusérzéke. Csak a másik csoporttal, a latin trochaikus és sequentia-sorok magyar fordításaival nem tudtunk boldogulni, nem tudtuk eldönteni, vajon formájuk eredeti magyar fejlemény-e, vagy a magyarral rokon jellegű középlatin versrendszer hajtása. A zugutcaból, úgy vélem, újra kisegít az az út, amelyet egyszer már megjártunk, a pszichológiai magyarázat.

Eljűk bele magunkat annak a középkori versfordítónak helyzetébe, aki előtt ilyen középlatin versrendszerbe tartozó hymnus állott. Milyen ismeretei voltak a középlatin ritmikáról, tudott-e valamit a sequentia-formákról, s észrevette-e a trochaikus sorok ritmikus természetét, azt nem dőnhetjük el — nyilván nem volt egyforma mindegyikük ismeretkőre — de nem is fontos. Az sem, mit tudott a magyar ritmikáról — nyilván semmit. Két dolog azonban bizonyos: egyrészt az, hogy volt veleszületett magyar ritmusérzéke — akinek nem volt, attól erednek kódexeink értelmezhetetlen 'versei' — másrészt, hogy a latin vers jellemző vonásául fölismerete a meghatározott szótagszámot és a minden sorban szabályosan ismétlődő metszetet. E két tény összeszőződésének következménye

volt, hogy észrevette — vagy mondjuk inkább, hogy még jobban lefokozzuk a versszerző lelki folyamatának tudatoságát: megérezte — a hasonlóságot a latin verseknek s a fülébe zsongó magyar énekeknek perdülése között. Minek köszöni a latin vers ezt a magyaros gördülését — tudományos nyelven szólva: mi az alapja a két ritmus hasonló lüktetésének — arról persze sejtelve sem volt, hiszen a magyar ritmikáról nem tudott abszolút semmit, s talán a középletinről is keveset, legföllebb annyit tehetünk fel, hogy nem kerülte el figyelmét: a latin vers is épügy szétszakad szavak szerint határozott szótag-számú részekre, mint a magyar, s a soroknak ilyen tagozódása vagy állandó, vagy megállapított szabályok szerint visszavisszatér.¹ Az kétségtelen, hogy ezeket a latin himnuszokat olvasva, a maga ritmusérzéke szerint hangoztatta őket, s amint a középkori német versíró, mondjuk a versus sapphicust, még a klasszikus metrika ellenére is, a maga hangsúlyozó ritmikája szerint, a nyomatékos szótagok kiemelésével, bontotta részekre, tehát átjátszotta a maga versrendszerébe, a magyar író is önkéntelenül a magyar versidomra formálta át a latin verset — s ezt könnyebben megtehetette, mint német társa, mert a középletin ritmika nemcsak nem ellenezte ezt a hangoztatási módot, hanem éppen megalapozta, magyar fül számára meg éppen megkövetelte. Mikor tehát hozzáfogott ezeknek a latin verseknek magyar versekbe való öltöztetéséhez, a latin formát tartotta ugyan szem előtt, de a magyar szöveget a veleszületett ritmusérzékeivel tagolta két részre váló nyolcas, négy részre váló tizenegyes, tizenhármas, tizenötös sorokká. Aránylag könnyen ment a munkája, mert előtte állott a határozott versképlet, s azzal teljes harmoniában működhetett magyar ritmusérzéke.² Vajon tudatosan követte-e a magyar szerző mintáját, *akart-e* a latinhoz hasonló szabású magyar verset írni, azt hiába kérdezzük — az írók nem nyilatkoztak, verseik meg némák maradnak ebben a kérdésben.³ De hogy amit írtak, verseik, magyar szabásúak *lettek*, hajsza-nyira sem térve el a genuin magyar versektől, az bizonyos. Ezek a versek bár idegen versrendszerbe tartozó alkotások

¹ Vajon voltak-e már a középkorban váltakozó szótagszámú sorokból (mondjuk: nyolcasokból és hetesekből) összefűzött magyar versek, vagy még nem, az igen érdekes kérdés, de ez már a versejlődés problematikájába vág. Ugy vélem, a nép költészetében még ismeretlen volt ez a bonyolultabb forma.

² Talán ez a körülmény is magyarázza, hogy egyik-másik középkori versünk még romlott alakjában is tisztábban gördül, mint nem egy későbbi, protestáns kori.

³ Az meg éppen anachronizmus volna, ha így fogalmaznók a kérdést: milyen versrendszerbe tartozó verset akart írni a magyar fordító, p. o. a *Salve mundi salutare* tolmácsa, vajon magyaros nyolcast vagy középletin szabásút-e. A középkor magyar egyházi írói gondolkodás nélkül, pusztán érzékükre hallgatva, adták meg verseiknek a külső formát.

fordításai, sőt forrásaik versformáját is követik vagy épen másolják: a magyar ritmusérzék termékei, oda eresztik le verses formájuknak végső gyökerét, még a magyar ritmus-rendszerből idegen — de vele nem ellenkező — sequentiák fordításai is. Az a ritmus-elv, amely középkori versfordítóinkat öntudatlanul vezette, benne élt, magyar voltuknál fogva a lelkükben, velükszületett érzékük adta meg nekik a módot, hogy idegen minták nyomán is tudjanak a magyar vers-rendszerbe tökéletesen beleillő verseket írni. Hogy támogatta őket a forrásukul szolgáló latin vers eltérő, de a magyar verstől nem idegen szabása, az bizonyos, de ez csak megkönnyítette és színezte eljárásukat.

Ezek a versek nemcsak nyelvükben, hanem verselő eljárásukban is magyar versek, ritmikájuk magyar, formájuk a nemzeti versidom megvalósulása.

A nagy kérdést tehát, amelyet fejtegetéseink zárókövéül tettünk, úgy döntöttük el, hogy középkori verseinknek az a jóval nagyobb része, az, amely a magyar ritmika alapján értelmezhető, valóban szerzőik velükszületett ritmusérzékéből kelt életre, magyaros formákat vagy pusztán az alakította ki — világi verseinknél és a vallásosak közül azokban, amelyeknek nem volt latin mintájuk — vagy közreműködött kialakításukban egy másik tényező is, a középlatin versrendszer — azoknál a vallásos verseinknél, amelyek forrása hangsúlyos trochaikus vagy sequentia-sorokban volt írva.¹

¹ Egy kérdést eddig nem érintettem; ahhoz az öt vershez fűződik, amelyeket Horváth János mint vagans ritmusban írtakat ismertet. Az öt vers: *Aldott Krisztus keresztjén* (7.), *Emlékezzél keresztény* (8.), *Istenes élet regulái* (20.), *Jó és gonosz szerzetős* (22.), *Asztalnak szent dicsérete* (23.); forrását egyiknek sem ismerjük, lehetnek eredetiek is. Formájukban van valami hasonlóság, de nem tartoznak össze, amint Horváth gondolja; láttuk, hogy az első kettőnek versszakai négy sorosak, a sorok valóban négyütemű, tizenhármassok, mint a vagans sor, a másik három azonban nem négyütemű sorokból alakul, hanem kétüteműekből; hetesek és hatosok fűződnek bennük össze mesterkéltszerű szabályszerűséggel 10 soros versszakokká. (Képletük: 7, 6, 7, 6, 7, 6, 7, 6, 7, 6.) Látszólagos rokonsága ellenére igen elhajol egymástól a két csoport, s ez az eltérés a mi szempontunkból nagyon jelentős. Az utóbbi három versnek az a különössége, hogy egyes sorait belekényszeríthetjük ugyan a mai magyar ritmikába, de maga a versszak még a mai versgyakorlattól is idegen, a középkorban pedig mint magyar fejlemény elképzelhetetlen: tipikus sequentia. E mesterkéltszerű versképlet mind a három emlékünkből tökéletlenül valósult meg, s így szerzőikről — kettő valószínűleg egy személy — nem tehetjük föl, hogy önálló leleményük a forma — nyilván ismeretlen latin versek gyarló másolatai, épúgy mint a velük egyező szerkesztésű negyedik, latinra visszavezethető *Úr Jézusnak nevébe* kezdetű ének (21.). Nehezebben magyarázható a másik csoportba tartozó két vers. A négyütemű tizenhármass nem ellenkezik ugyan a magyar versrendszer szellemével, a népköltészet ismeri is, de az irodalomban nem vert gyökeret, s alig lehet föltenni, hogy már a középkorban élt mint magyar forma. Tetszesebb magyarázat a következő. Mivel az egyik, az *Emlékezzél keresztjén*, a Winkler-kódexben olvasható, s ugyanott van egy másik, vele egyező szabású

Vajon középkori versszerzőinknek a latin minták követésében szerzett gyakorlata éreztette-e hatását szélesebb körben, a magyar versírás egész területén, s játszott-e szerepet a magyar vers kötött sorképleteinek kifejlődésében az egyházi költészetünkől közvetített középlatin versrendszer, amint Horváth János gondolja: annak megállapítása, verstörténeti föladat, tehát ezúttal kívül marad érdeklődésünk körén. Én csak az ellenkező folyamatot iparkodtam valószínűvé tenni: a középlatin formák megmagyarosítását a fordítók magyar ritmusérzéke tette lehetővé.

*

Meggyőzőek-e azok az érvek, amelyekkel fejtegetéseim során dolgoztam, elfogadhatók-e eredményeim: azt itéljék meg azok, akik eddig is behatóan foglalkoztak a középkori magyar versgyakorlattal, de talán nem volt meddő az a fáradságos út, amelyen egy kissé kényelmesen, lépésről-lépésre, végigvezettem az érdeklődőket. Vannak új, az eddigi tanítást részint megerősítő és kiegészítő, részint módosító vagy éppen megváltoztató megállapításaim, mind középkori verseink értelmezésében, mind a középkori magyar verselő eljárás megvilágításában. Az egyes, konkrét jelenségekre vonatkozókat itt mellőzve, csak az általánosabb jelentőségeket emelem ki.

1. Reánk maradt középkori verseink nem jogosítanak föl annak a köztudatban élő meggyőződésnek elvetésére, hogy a középkor végén a magyarságnak ritmusérzéke lényegében ugyanaz volt, mint ma. Versrendszerünk fejlődhetett abban a korban és azóta, de ez a fejlődés, amely még kimutatva nincs, nem lehetett mélyreható, s ezidőszert kódexkori verseink természetének megvilágítására még nem használható — viszont a kódexeinket megelőző korra vonatkozólag jogosnak látszik a versfejlődés tényének s versrendszerünk kialakulásának föltevése.

2. Középkori verseink értelmezésében van jogunk mai ritmusérzékünkre is támaszkodni — sőt elsősorban arra kell támaszkodnunk.

3. Azok között a kódex-szövegek között, amelyeket a köztudat mint verseket tart számon, van több, elég sok, amely nem tekinthető versnek. Ezek vagy énektől (zenei ritmustól) független, fölmondásra való szövegek, 'Sprechvers'-ek, vagy prózának szánt versfordítások: versritmus egyik fajban sincs, s

vers, az *Atyának bölcsesége* (9.), és az latin eredeti hű mása: föl lehet tenni, hogy amaz is — valamint harmadik társuk, az *Aldott Krisztus keresztján* — előttünk ismeretlen latin versek fordításai. De azt a másik föltevést is meg lehet kockáztatni, hogy a magyar író kedvet kapott a fordításon begyakorolt ügyességét akkor is megpróbálni, mikor 'eredeti' verset írt és annak formáját másik versének mintájához szabta. Egyéni ízlés dolga, melyik föltevést tartjuk valószínűbbnek.

így középkori verseink sorából törlendőek, a RMKT-ban legföllebb függelékként volna helyük.

4. Középkori versformáink, versül értelmezhető emlékeink sorfajai, eredetük szerint három csoportba különíthetők:

a) Vannak olyan verseink, amelyek sorfajait pusztán az írók magyar ritmusérzéke alakította ki — kiformalásukban más tényező (latin hatás) nem működött közre. Ide tartoznak világi verseink mind (a *Szabács viadala* és a *Supra aggnő* azonban megfejthetetlenek), a vallásosak közül az eredetiek és azok, amelyeknek forrásuk bizonyíthatólag latin prózai szöveg volt. (Van egypár versünk, amelyeknek eredetisége kétes, ezek valószínűleg fordítások s a harmadik csoportba sorolandók.)

b) Verseink második csoportja jambikus sorokban írt latin himnuszok fordítása. Szótagszámban és metszetben hozzásimulnak a latin mintához; valószínű, hogy a belőlük kiérezhető jambikus lejtés nem véletlen műve, hanem tudatos törekvés az eredeti jambikus lebegésének utánzására. Mivel mintájuk nem ritmikus, hanem metrikus vers volt, az ú. n. versus Ambrosianus, lejtésüket nem a hangsúlyos szótagok szabályos elrendezésének, hanem a hosszú és rövid szótagok szabályos váltakozásának köszönik. Ha valóban lejtének, akkor nem 'hangsúlyos', hanem 'időmértékes' versek.

c) Az utolsó csoportba kerülnek azok a latinból fordított versek (s egy pár, melyeknek fordított volta, forrás hiányában is, valószínű) amelyeknek eredetijei trochaikus lebegésűek (akár ritmikus, akár metrikus verseknek írták szerzőik) vagy sequentiák. Ezeknek a magyar verseknek szerzői követték latin mintájukat (az egy *Ómagyar Mária-síralom* kivétel!); az sorainak határozottan megállapított szótagszámával s pontos metszeteivel megkönnyítette a magyar író munkáját, de a magyar formák kialakításában a magyar ritmus elve vezette íróinkat, velük született ritmusérzékükre támaszkodtak. Mintáik trochaikus lejtését nem kísérelték meg követni.

5. Középkori verseink formakincse igen gazdag; önmagában nézve is, hozzámérve a következő irodalmi korszak verskincséhez is, föltűnően változatos, s ebben kétségkívül volt része a latin minták ösztönzésének.

6. Középkori íróink verselő készsége egyenetlen — ez természetes; voltak közöttük eleve nebb ritmusérzékűek, ügyesebben verselők, s voltak, akiknek nehézkes kezéből gyarlón vagy esetlenül kerültek ki a magyar versek; a kényesebb sorfajok, a bonyolódott versszakok, az idegen szellemű ritmika (versus Ambrosianus) nehezebb feladatot rótt íróinkra, mint az egyszerűbb szövevények, s azért ez utóbbiak általában simábban csendülnek. Jogosulatlan az a lenézés, amellyel egyes kutatók középkori versíróinkat illetik; középkori verselésünk, a maga egészében tekintve, nem igen marad el a rákövetkező század

verselő ügyessége mögött, s még szebb képet kapnánk róla, ha kódexeink mint gondatlan másolatok vagy másolatok másolatai nem adnának gyakran romlott szöveget. Kódex-verseink eredeti fogalmazásai jórészt tisztábban lüktettek — egyik-másik emlékünks így is pompás.

*

Ezek a megállapítások, még ha kiállva a tudomány bírálatát, eredményekként igazolódnak is, pusztán a középkor végének magyar verselő eljárását világítják meg. Tudatosan a vers-tani tényekre korlátoztam az érdeklődésemet: amit adtam, a verstan körébe vág, s a versfejlődésnek csak megcsillantja a gondolatát. Tovább menni, a középkor magyar verstechnikáját átmeneti állapotnak tekinteni, megkonstruálni eléje a fejlődés megelőző stádiumát — új föladat: a magyar vers életének rajza, verstörténet és nem verstan. De más természetű föladat is. El kell hagyni a tények szilárd világát, rá kell lépni a föltevések ingatag talajára, adatok helyett spekulációval, az „ész mesterségével” kell dolgozni, evidens eredmények helyett, egyelőre legalább, be kell érniünk elméletekkel — de ez a föladat már ott dörömböl tudományunk kapuján, s lassanként majd nem lehet előle kitérniünk. Hiszem, hogy a jövő, vagy épen a közel jövő, szép eredményeket hoz ezen a téren — nyilván Horváth János jóvoltából, aki erre a nagy munkára nemcsak hivatott, hanem választott is!

CSÁSZÁR ELEMÉR.

JERUZSÁLEM PUSZTULÁSA.

(Első közlemény.)

A *Bánk bánnal* foglalkozó kritikusok java része — Gyulai, Rákosi,¹ Bayer,² Alexander³ — a *Jeruzsálem pusztulásában* látja leghatározottabb jeleit Katona csodálatos fejlődésének — kezdetleges színpadi kísérletektől, sablónos vitézi játékoktól a nagy tragédia felé — s bár egészben elhibázott alkotásnak tartják, egy-egy részletében tökéletes művészetet is látnak. Bayer *Bánk bánig* a magyar irodalom páratlanul legkülönb eredeti drámájának tartja, Rákosi egy-két jelenetéről mély meggyőződéssel hirdeti, hogy csak azokból is tudhatnók, «hogy egyik legnagyobb magyar költőnk pihen a kecskeméti temetőben».

Noha vagy hetven esztendeje állandó az érdeklődés Katona tehetségének fejlődése és elsősorban a *Jeruzsálem pusztulása* iránt, eddig csak röviden, nagyobb összefüggésben, Katona pályájának vagy a magyar dráma történetének keretében foglalkoztak vele. Magának a drámának elég tüzetes elemzését és magyarázását nem próbálta meg senki, de arra a kérdésre sem adtak kielégítő, általánosságokon túlmenő feleletet, mi az, amiben már a *Bánk bán* költőjének sajátos tehetsége nyilvánul. Dicséretük túlzottnak tűnt fel, nem volt meggyőző, mivel nem támasztották meg részletesebb elemzéssel. Hiszen még azt sem próbálták megállapítani, mit talált Katona forrásában és mikép használta fel. Heinrich Gusztávnak azt a többször⁴ hangoztatott és másoktól is valószínűnek tartott véleményét sem tekinti mindenki elintézettnek, hogy *Bánk bán* előtt Katona minden drámája — tehát ez is — német darab átdolgozása. Pedig Katona maga megjelölte forrását, «Josephus Flavius, akkoriban volt Galilaeai Igazgató régtalált Írásait». Hogy Josephus műve Katona közvetlen forrása volt, azt igazolja, hogy a dráma szövegéből a Katona számára leginkább hozzáférhető igen régi latin változat követése tűnik ki, és az hogy

¹ *Képes magyar irodalomtörténet.* 1896. 338. l.

² *A magyar drámai irodalom története.* 1897. I. 294. s. k. I. és *Katona vál. munkái.* (Remekírók K. K.) XXV. l.

³ *Shakespeare és Katona.* Kist. Társ. Évl. 36. k. 1913. 24. l.

⁴ EPhK. 1883. 937. l.; 1894. 481. l.

egy dátumot 1813-ik évi kalendárium alapján számított át. Az eseményeknek drámai cselekvénnyé koncentrálásában már egészen Katona módszere ismerhető fel, a drámának újabb közzétett átdolgozott töredékei meg azt mutatják, hogy e témájával épügy újra meg újra foglalkozott a költő, mint a *Bánk bán*éval. Heinrich főérve félreértésen alapul; szerinte Katona, «midőn Bánk bán-t első művének nevezi, kétségtelenül első önálló eredeti művét érti alatta». Katona *első szülöttjét* ajánlja szülővárosának, első kiadott s így felajánlható munkáját. Ebből nem következik, hogy kéziratban levő korábbi drámáit mind meg akarná tagadni.

A következőkben a cselekvény elemzése folyamán kívánom mindenekelőtt megvilágítani, mikép formált Katona drámát a históriából. Jeruzsálem szenvedésének és pusztulásának megjelenítésében csakugyan mindenütt Josephus volt a forrása. Ott is az ő elbeszélését követi, hol német rémdrámák hatását sejtették. De ki fog tűnni az is, mily művészi tudatossággal keresi a módját, hogy lazán összefüggő egyes részletekből drámai cselekvényt, egységes küzdelmet alkosson, s mily finom érzékekkel alakította már művészi céljának megfelelően azokat a rémes eseményeket, melyekért például a gyöngédlelkű Vértesy Jenő borzadva fordul el e drámától, azt mondván, hogy «a művészet sehol se enyhíti a mérszárlások borzalmait».¹

I. A drámai cselekvény és forrása.

Josephus írásai közül Jeruzsálem ostromának történetét a *Bellum Judaicum*nak a Katonától használt latin fordítás szerint VI. és VII., a görög kéziratok és az újabb kiadások szerint V—VII. könyve beszéli el. A dráma személyeitől említett előzményekre vonatkozóan felhasználta Katona az előző könyveket is; a Berenicet illető adatokból látszik, hogy ismerte Josephus másik főművét, az *Antiquitates* is.

A végzetes háború legfőbb okozója, Gessius Florus helytartó, rablásaival és vérengzésével, melyet Berenicének, II. Agrippa király húgának könyörgésére sem szüntetett meg, 68-ban lázadásra kényszerítette a legingerlékenyebb zsidókat. Jelentésére Cestius Gallus syriai igazgató Jeruzsálembe küldte egyik főemberét; ez meggyőződve, hogy a lázadás egyedül Florus ellen irányul, nyugalomra intette a lázongókat és visszatért Cestiushoz. Agrippa majdnem helyreállította a békét, de mikor Florus iránt is engedelmességet ajánlott, kikergették a városból. Cestius kudarcot vallván hadjáratával, kénytelen volt Neróhoz fordulni. Ez Vespasianust küldte a zsidók meg-

¹ A magyar romantikus dráma. 1913. 82. l.

fékezésére. A zsidók is megpróbálták az ellenállást egész Judeában egységesen szervezni. Josephusnak Galilaea védelme jutott; Vespasianus elől Tiberiasba, majd Jotapatába menekült. E város ostromában maga Vespasianus is megsebesült, de végül Titus segítségével árulás és csel folytán bevette. Josephus foglyul esett, de Titus közbenjárására, s minthogy Vespasianus nagy jövőjét megjósolta, tisztelettel bántak vele. A rómaiak elfoglalták Galilaea összes városait; az utolsóból, Gischalából védelmezője, János egy éjszaka Jeruzsálembe szökött, ott a várost védő tyrannusok egyike lett, s a zeloták vezérét, a jeruzsálemi Eleazárt meglehetősen hátraszorította. A nép János és a zeloták kegyetlenségétől szorítva, Simont, Gioras fiát hívta be ellenük, s ezzel harmadik, még vérengzőbb tyrannust szabadított magára. Titus megérkeztekor, kire a császári trónra emelt atyja Jeruzsálem ostromát s a háboru befejezését bízta, a tyrannusok önző kegyetlensége miatt oly nagy volt a városban az inség, hogy Josephus szerint sokan felszabadítóként várták a római sereget. A külső veszedelem is csak részben csillapította a pártarcokat. Titus mindjárt megérkezése után körüllovagolta a falakat, hogy megismerje a legkönnyebben támadható pontokat. Vele volt Josephus és közös barátjuk, Nikanor tribunus; miközben a zsidókat a város feladására igyekeztek rábeszélni, Nikanort a falról nyíllal megsebesítették.

Ekkor kezdődik a dráma s a város feldúlásának napján végződik, «8-ik Septemberben (Zsidó Kalend. 13-ik Elul)», mint Katona írja. Magában a drámában Eleazár mondja: «Tizenharmadik Elul legyen örök gyász Napotok szerentsétlenek, és sirassátok hamuba takart Atyátok Fiait.» E hely kedvéért volt fontos Katonának a zsidó dátum megállapítása. Josephus görög szövegében Gorpaios 8. napja a város végleges elfoglalásának napja. E napot veszi a többnyire Rufinusnak tulajdonított ókori latin fordítás, melynek igen korai kiadását¹ használta Katona, szeptember 8-ával azonosnak. Katona figyelmen kívül hagyva a nap- és holdév tartama közt levő különbséget, Elul 13-át írt, mert 1813-ban e nappal esett egybe szeptember 8. 1813-ból való kalendáriumot nézett meg — vagy talán már ebben az évben dolgozott drámáján s megkérdezte valakitől,

¹ Már az 1548-ban megjelent Gelenius-féle kiadás, melynek egy későbbi frankfurti változatát követi az 1755-ös nagyszombati és 1760-as egri *Bellum Judaicum* is, a latin szöveg több kétségtelennek látszó hibáját görög kéziratok alapján kijavítja. Katona a korrigálatlan latin fordítást használta: a gischalai János nála is Lezzin fia, míg a görög és Gelenius óta a latin kiadások is Levi (Λήβις) fiának mondják; Júdás is csak a legrégibb latin változatban Dúd fia, egyebütt apja neve is Júdás, stb. A pesti egyetemi könyvtárban is meglévő kiadások közül egy 1524-ben Kölnben megjelent folio-kiadás (Flavii Josephi... opera... in Aedibus Eucharii Cervicornii) áll legközelebb ahhoz a szövegváltozathoz, melyet Katona ismer. Ezért Josephusból e kiadás alapján idézek.

milyen nap zsidó naptár szerint szept. 8. A kézirat címlapján álló 1814 évszám talán csak a befejezés éve; ez év július 27-én már a cenzor is engedélyezte a darab előadását.

*

Az *első felvonás* a Nikanor megsebesülését követő napok egyikén Titus táborában történik. Az ostrom késése miatt elégedetlen Gessius Florus épen vágyainak beteljesülésére, a város kincseire és Berenicére gondol, midőn megütközve, majd örvendve ez utóbbit közeledni látja. Berenice mint «közönséges zsidóné» jutott át pénze segítségével az őrségeken s reméli, hogy Titus csakhamar kezébe kerül. Mikor Florus eléje lép, megijed, de ráismervén, «felforr az epéje» és szemére veti kegyetlenségét. Védekezésére Cestiust is hozzá hasonló «nem ember»-nek mondja; tudja azt is, miket hazudott ennek Caesareában.¹ Fenyegetésére vad ellenállással kérdi, mikép kerülhetett újra ide, noha Gallus Rómába küldte, mint a háború okát.² Florus csakhamar fölébe kerekedik: ha ártatlanságról van szó, Berenice senkinek sem vethet szemére semmit. Szavai új tervet ébresztenek Berenicében: Titust elbolondítani s Florust kivégeztetni vele. Ez útját állja, törét könnyedén kicsavarja kezéből s cinikusan gúnyolódva igyekszik magához szorítani. A lármára belép Titus. Berenice fölényesen mosolyogva várja, míg fölismeri, s akkor igyekszik a helyzetet kihasználni. Florus maga is látja a vezér felindulását, el akar tűnni, de a királyné felszólítja Titust, adja a lictorok kezére gonosz-tetteiért. Titus Nero felmentő ítéletére hivatkozik. Berenice szemére veti, hogy Pilatus után még rosszabb helytartókat küldtek, a vérszopó Albinus után e sátánját a fősvénységnek, ki addig gyötrötte a népet, míg fel nem lázadt, s mikor a vének hozzáfolyamodtak, elfogatta őket és váltságdíjúl 17 talentumot kívánt kiadatni a templomból. Jocundust és Capitót a felizgatott tömeg ellen küldte, s 630 ember öletett meg. A nép «kénytelen volt a Szent Edényeket a Narbatába vinni.»³ Agrippa távollétében tőle kértek oltalmat s ő úgy, amint áldozni akart, mezítláb ment könyörögni Florusnak, de hiába.⁴ Aztán Florus Cestiust harcra bírta.⁵ Eleazár megvédte a várost.⁶ A békiteni akaró Agrippát elűzték.⁷ Emlékezteti Titust annak szörnyű következményeire, hogy Florus Caesareában 20.000 embert végeztetett ki, Gebdon, Ptolemais, Gaza, Sebaste, Ascalon s egész Judaea zendülésére s vitézül vágja oda: «most is borzadva mutogatja a római nép Zabulon és Gabao környékét»,

¹ V. ö. B. J. (*Bellum Judaicum*) II. 13; 16.

² B. J. II. 25.

³ B. J. II. 13. Albinus és Florus összehasonlítása. — II. 14. Florus gáztettei: a caesareai követség elfogatása, 17 talentum elrablása a szent kincsből; a Capito vezetésével (Jocundus más kapcsolatban szerepel) kivonult fenyítő csapat szétosztatja a Florust engesztelni akaró tömeget; másnap gyilkoltat le Florus 630 embert. Narbatába a caesareaiak a törvénytáblákat vitték már előbb.

⁴ B. J. II. 15.

⁵ B. J. II. 16.

⁶ B. J. II. 17. Eleazár templomőrparancsnok a királyi csapatok ellen védi a templomot.

⁷ B. J. II. 19. Valójában e szír községeket a zsidók bosszúból pusztították el.

Betoront s emlékszik Jeruzsálem alatt elesett 6200 emberére.¹ Gamalánál Titus apja is megsebesülván,² elpusztult volna, ha fia idejében segítségére nem jő. Észrevéven Titus elkomorodását, kacér számítással első találkozásukra emlékezteti. Ekkor azonban József Nikanorhoz hívja Titust. Ez nem engedi Berenicét távozni, érte hozott áldozatát emlegeti s Florust maga után parancsolva távozik. Berenice szemére veti Józsefnek, hogy galilaeai igazgatóvá tétetvén, Tiberiába s onnan Jotapatába húzódott vissza harc nélkül.³ József Tiberiából eredménytelenül küldött segítségkérő jelentésének,⁴ majd Malachus arab király Vespasianust segítő seregének⁵ említésével védekezik. Jotapata szerencsétlenségének sem oka; a vének, asszonyok és gyermekek nem engedték, hogy védelmét másnak adja át.⁶ Védelme nem volt gyöngye, hiszen Aphaca⁷ és Samaria⁸ eleste után is állott. Maga Vespasianus is megsebesült,⁹ csak Titus és emberei, élükön Domitius Sabinus és Sextus Calvarus alvezérekkel tudtak egy éjjel árulás folytán bejutni s csellel győztek a zsidó erőn.¹⁰ Ő egy kút oldalüregébe húzódott, végül egy asszony árulta el, s már rá akarták gyujtani a kutat, mikor végre Nikanor rábeszélésére engedett.¹¹ Jeruzsálem alá azért jött, mert tudta, hogy Florus is el fog jönni; Titust igyekszik az ostromtól tartóztatni, a zsidókat pedig a «magok megadására» rábírní. Békéltető útkon kapott halálos sebet Nikanor.¹² Berenice megilletődve ad hálát Istennek, hogy talált olyanra, ki vele egy célra törekszik. Az igazgató kitöréseit soká értelmetlenül hallgató Józsefnek elmondja, hogy meg akarja ölni Titust, majd a nép szörnyű szenvedéseinek festésével¹³ akarja tiltakozását legyőzni. József rettenetes lelkiállapotban menekülni akar ezek tudatától, de Berenice rikoltva, öreg szülei említésével megállítja: egy szűk toronyban sínlődnék¹⁴ és tőle várják szabadulásukat. Józsefben mégis felülkerekedik a szelíd alázat, az atyjától tanult megnyugvás Istenben. Hogy

¹ B. J. II. 22. a zabuloni vérengzés. — II. 24. Gabaonál és Betoronnál az ostromra készülők, majd menekülő Cestius csapatait kaszabolják. Az elesett rómaiak száma csak a latin szöveg szerint több 6200-nál (5'00 gyalogos + 980 lovas), a görög szöveg a lovasok számát csak 380-ra teszi.

² B. J. IV. 1–2.

³ B. J. II. 25. Galilaea védője. III. 5. Tiberiába, III. 7. Jotapatába vonul.

⁴ B. J. III. 6.

⁵ B. J. III. 3.

⁶ B. J. III. 8.

⁷ B. J. III. 11. a görög szöveg sz. Iapha.

⁸ B. J. III. 12.

⁹ B. J. III. 9.

¹⁰ B. J. III. 13.

¹¹ B. J. III. 14.

¹² B. J. VI. 7.

¹³ Forrása a B. J. VI. k. 11. fejezete. Itt Katona drámai nyelve is Josephus retorikájára támaszkodik: «A Férj Feleségének, az Ifjak Szülőiknek és az Anyák Kisdedeiknek szájából vonják ki az ételt; és egy tsepp víz után sopánkodó Betegeknek a kezéből ragadják ki azon utolsó tseppet, melyet már szájokhoz visznek, hogy tseréppé száradt Nyelveket enyhíthessék.» ~ «Uxores viris et filii parentibus et quod miserrimum matres cibum infantibus ex ipso ore rapiebant et marcescentibus inter manus carissimis nemo parcebat, quin vitae guttas auferret» stb.

¹⁴ B. J. VI. 15.

Berenice vele, kit hála köt Titushoz, egyenlő helyzetben legyen, elárulja neki, hogy Titus feleségétől elvált öerte. — Távozásuk után Titus és Florus Nikanor halottas ágyától jönnek. Florus felhasználja a vezér gyászát bosszúvágya fölkelésére. Titus nagynehezen beleegyezik az ostrom elrendelésébe, de kiköti, hogy a templomot nem szabad bántani. Florus alázatosan siet a parancsot teljesíteni, de magában örül a templom kincseinek. Beront József, és Titus hiába igyekszik kemény maradni. Mikor József szüleit említi, kikről Titus nem is tudta, hogy élnek, megindul, az épen besiető Berenice könyörgésére pedig azokkal a szavakkal felel, melyekkel Suetonius szerint császár korában beszélt a könyörgőkről, és siet rendeletét visszavonni.

Ebben a felvonásban működik leghabzárababban Katona drámateremtő képzelete; a római táborban az ostrom megindulásáért folyó küzdelmet hozza élénk feszülten drámai jele-
netekben. Jóformán csak a küzdők érveléséből megvilágosodó előzmények dolgában támaszkodhatott itt Josephusra. Titus, Josephus szerint, a vezérek tanácskozásában mind a leghevesebbekkel, mind a nyugodt várakozást ajánlókkal szemben az egész várost körülfogó nagy fal építését határozta el, hogy lehetetlenné tegye a városbeliek érintkezését a külvilággal; ha nem sikerül őket megadásra kényszeríteni, még mindig ráérnek ostrommal harcolni az elgyöngyült védők ellen.¹ Katona Titusa mindenáron el akarja kerülni az ostromot; e vágyában mindig megerősítik József könyörgései. Erről maga Josephus nem szól. Talán azoknak a könyörgőknek képviselőjéül is gondolta őt Katona, kikről a maga latin textusában² olvasott. A haditanács hevesvérű vezérei helyére viszont Florust, az egész szörnyű harc felidézőjét állította. Kettejük küzdelmének folyománnyaként mutatja be Titus ingadozását az ostrom előtt. A bajkeverő intrikus és a békéltető «szürke zsidó» befolyásának küzdelme válságos fordulóponton jelenik meg előttünk: Nikanor lenyílása erős fegyvert adott Florus kezébe. Remekül kieszelt panaszkodással és szúrásokkal kiereszkolja a végső ostrom elrendelését. Josephus szerint is akkor határozta el Titus az ostromot, mikor Nikanor esetéből látta, hogy a zsidók mindenre el vannak szánva.³ Katonánál ezt a következtetést is csak Florus vezetésével vonja le. A pusztulást az utolsó percben még feltartóztatja József és Berenice könyörgése, de ezt utolsó retardáció-nak érezzük. Annál feszültebben várjuk az ellentétes erők küzdelmének végső alakulását, e páratlanul drámai expositiónak

¹ B. J. VI. 13.

² B. J. VI. 10. Titus megígérte, hogy mindenkinek visszaadja birtokát; ez után áll a latin fordításban: «Plurimi namque petebant sibi civitatem servari, templum vero civitatem.» A helyes szöveg szerint itt is Titusról van szó, ki sokra tartotta, nagyon szerette volna megtartani a várost. L. *Flavii Josephi opera*, ed. Niese. 1894. Vol. VI. p. 480. περί πλείστον ἐποιεῖτο.

³ B. J. VI. 7. Caesar ex eo, quod nec ad salutem se hortantibus abstinuere, excitatur in obsidionem.

megfelelően izgalmas fordulatot. Épen a felvonás végén érezzük legerősebben, hogy Titus viszonya Berenicehez, kiből most már szintén a szerelemnek kell úrrá lennie a bosszúvágyon, minden korábbinál hatalmasabb akadály lehet, és hogy Titus szerelmében is izgalmas összeroppanásnak kell következnie. A fordulatnak jönnie kell; hiszen az egész felvonás fölött ott lebeg már a közelgő katasztrófa hangulata. Florus is emlegeti, hogy a város pusztulásának már a tyrannusok miatt is be kell következnie. De meggyőzőbbek és sejtetőbbek Berenice szörnyű szavai, melyekkel József előtt bizonyítani igyekeznek, hogy legfeljebb csak Titus megölése segíthet már a városon.

A második felvonás a körülzárt város szenvedéseit mutatja be néhány drámai jelenetben. A szín a «Nagy Piartz az Aula Regiában.»¹ Simon az élelemért könyörgő népet vad szidalmak és gúnyosan kegyetlen tanácsok után elkergeti maga elől, aztán hasonlóan vad monológban töpreng tovább a hare lehetőségeiről.² Adiabeen jelenti, hogy a gischalai János elrabolta a szent edényeket, s ezért a templomban nagy kavarodás támadt. Simon csak akkor zúdul fel, mikor megtudta, hogy János csak a maga embereinek akar adni a kincsből. Siet kivenni belőle a részét. Távozásuk után bevánszorog Mária fiacskájával; morzsákat keres a földön, eredmény nélkül. Egyszerre felpattan, ráparancsol panaszkodó gyermekére, hogy aludjék. Gyümölcsöt vesz elő, borzadva próbálja szájához venni, de a fiú kikapja kezéből s csak akkor adja vissza, mikor anyja kést fog rá. Most maga az anya adja kezébe, de mielőtt harapna, rikoltva kikapja kezéből: «Mérgek!» Az anyai szeretetnek és az éhenhalás rémének szörnyű vívódása még egyszer félbeszakad. Előbb Adiabeen jön arra. Segíteni nem tud rajtuk. Hiába is siettetik őket, hogy vonuljanak félre a vezérek útjából, mert az éhezőket agyonverik. János, Simon és Eleazár lármázva jönnek embereikkel. Simon és János egymásnak akarnak rontani, de Eleazár közéjük vonul. Simon a Betoronnál üldözött római sereggel kérédik³ és Gischalából való futását veti János szemére.⁴ Eleazár felháborodva támad rájuk, hogy hazájukat készek kényükért fölládozni. Hivatkozik arra, hogy ő ugratta ki Florust Jeruzsálemből, ő «tette semmivé Phoebust és Porcatust, midőn általuk Agrippa Florust vissza akarta helyhezetni», ő «zavarta meg a syriai igazgatót, tette semmivé a pártos Manaimot, bosszulta meg Ananiás és Ezékiás halálát és tette Jeru'sálem egyik részét — a pártosoktól felgyújtott Stratopedost ismét virágzóvá,»⁵ míg

¹ A sok szabad térséggel és parkkal bíró palota leírása *B. J.* VI. 6.

² A tőle említett három tornyot (Hippicos, Mariamne, Phaselus) Josephus a világ legszebb tornyait mondja (*B. J.* VI. 6.). A város területének felszántásakor Titus dicsősége jeléül hagyta meg őket. (*B. J.* VII. 18.)

³ *B. J.* II. 23.

⁴ *B. J.* III. 4.

⁵ Mindezt egy másik Eleazárról, a templomörség parancsnokáról, a lázongók első vezérééről mondja Josephus. *B. J.* II. 23. Phoebus és Porcatus (a név hibás olvasás folytán került a latin szövegbe Βορραιο- ból) követsége. — II. 18. Manaimnak, Ananias pap, Eleazár atya és Ezékiás gyilkosának, Stratopedos felgyújtói vezérének megölése.

közülük az egyik megfutott, a másik is idegen városból jött. Most már egyedül akar parancsolni zelotái élén. A flegmatikus János elvonul felekezetével, Simon utána akar rohanni, de meglátván a kezét kérve fölemelő Máriát és fiacskáját, «nékik berzenkedik»: „Egy keresztfára függesztlek és a Nyakadba akasztatom fel a gyermekedet!” Eleazár közbelépésére csodálkozva hagyja ott; ő inkább minden asszonyt megöletne, ha bandája egy csepp vérért megmentheti. Mária Eleazár lábához kúszik, kérdésére elmondja, hogy Vatezobrából az ellenség elől a városba menekült s ott az éhségre talált. Eleazár is megtagadja segítségét; nem éhezethet valakit érte saját emberei közül. Mikor végre a szerencsétlen asszony erőlködve, dadogva hízelegve magát ajánlja föl neki, hogy gyermekével az éhhaláltól menekedjék, átkozva hagyja ott a «betstelen asszonyt». Az utolsó hasztalan próba után a tébolyodáskezd erőt venni Márián. Féregként összegörnyedő fiának nyöszörgése egyre fokozza őrjöngését. A gyermek fölemelkedik: «Ha, édes anyám, hiszen már én jól laktam!» Elsárgulva mered rá, megérti, hogy ez az «Éhel halás Elő postája». Megrázkódik, a közeli pusztulás rémeit látja szeme előtt, belebotlik az előbb elejtett késbe, mereven nézi s arra gondol, hogy nemrég még élelmét metélte vele. Amint fia, megrémülve feldúlt arcától és szavaitól, felkiált: «Jaj, tán ismét meg akarsz ölni» — szörnyű gondolat érlelődik meg végleg zilált agyában. Úgy érzi, a Sátán kiált fiából, de minden sikoltása még őrjöngőbbé teszi, végül a maga éhségével s a gyermekre váró szörnyűségekkel mentve magát, megöli fiát. Aztán bámulva áll, majd az ismét arra jövő és megdöbbenve megálló Adiabeent súgva csitítja: «Pst!» és «leül a Fiához».

A gyermekét megölő Mária történetét, melyet Katona rémdrámákon nevelődött képzelete szülöttének szoktak tekinteni, Josephusból vette a költő. Josephus is a nép rémes inségének minden részletezésnél jellemzőbb bizonyítékaul beszéli el a vatezobrai Máriának, Eleazár leányának történetét¹: Jeruzsálembe menekült, ott a tyrannusok és csatlósai mindenéből kifosztották. Mikor már nem tudott semmihez jutni, megragadta gyermekét, megölte és megfőzte magának. Az ajkára adott utolsó szenvedélyes szavakat Katona csaknem szóról-szóra fordítja:

Miserum te, infans, in bello et fame et seditione cui te servavero? Apud Romanos etiam si vixeris, serviturus es: fames autem praevenit servitutem: his vero seditiosi saeviores sunt. Esto igitur mihi cibus, et seditiosae furia et humanae vitae fabula, quae sola deest calamitatibus Judaeorum.

Nyomorult Fiútska! A Háború, Éhség és Tyrannusság közt minek hagyjalak én meg? A Rómaiak közt, ha azt megéled, Rabszolgaságra jutsz: Az Éhség pedig elébb való a szolgaságnál: mind ezeknél — iszonyatosabbak a Tyrannusok!... Légy üdvösségem össze tapodója — Fúriája a Tyrannusoknak és Meséje a késő Világnak. — Ez volt még hátra a Zsidók Inségéből.

E szenvedélyes kitörésnek drámai játékká tördelésével is Mária fokozatosan megbomló lelke küzdését juttatja Katona művészi tudatossággal kifejezésre. Az első szavakat fiát magá-

¹ B. J. VII. 8. A görög szövegben Βηθεζουβα a község neve.

hoz szorítva zokogja el s velük erősíteni akarja magát a szörnyű tette, elhallgattatni anyai érzését, de még nem képes rá, inkább tudna egy fenevadat megölni. Aztán eszébe jut Simon fenyegetése, látja már magát végsőt rángódó gyermekével a keresztfán, s elkeseredése tetőpontján, tette szörnyűségének egy pillanatig még tudatában, átszúrja, aztán teljes lelki tompultságban ül melléje. Ez a borzalmas motívum — Josephus szerint végre Titus is azért ítélte méltónak a pusztulásra a várost, mert benne az anyákily tette képesek — Katonánál a tett elkövetésekor még félig homályban van s csak az örülés víziói után villant fel egy pillanatra, de az anya búcsúszavaiban nem. Néhány évvel utóbb tovább finomult ízlése megütöközött azon is, hogy az anya nyílt színen gyilkolja meg gyermekét. A megkezdett új átdolgozásban a jelenet átalakult, a nélkül, hogy fokozódó tragikus feszültségéből veszített volna. A nép inségét, melyet ily tragikus példában jelenít meg Katona, a várost védő tyrannusok fokozzák a végsőkéig. Tetteik közül gischalai János templomrablásáról és Eleazárnak ellene, majd Simon ellen való harcáról is beszél Josephus. Katona a helyzetre jellemző eseményeket mind koncentrálna. Josephus szerint a templomrablás közvetlenül az erősség elfoglalása előtt történt;¹ nála ebben az időben Eleazár már szövetségben áll Jánossal, noha korábban harcolt ellene, színre más gáztettei miatt, de Josephus szerint — s ebben is követi Katona — elsősorban azért, mert nem tudott belenyugodni, hogy a később bevonult tyrannus fölébe kerekedik.² Katona szerint a templomrablás ad okot az összetűzésre, de mikor Simon beavatkozik, az ő gonoszsága ellen támad főleg Eleazár is. Máriával való jelenetéből látszik, mennyire nem törődik az aránylag legemberibb vezér sem a néppel. Az egész felvonás érezteti, hogy az egykor nagy város halálra ítéltetett. Ahol a végső inségben a vezérek csak a hatalomért marakodnak, nem állítható meg a pusztulás. Josephus épen János templomrablásáról szólván, a maga istenes nyelvén fejezi ki e gondolatot, Katona drámai jeleneteivel kelti fel a katasztrófát váró hangulatot.

A *harmadik felvonás* elején Florus a vezéri sátor előtt gúnyolódva elmélkedik a vezér szerelméről, de — mivel a római törvények szerint a feleség megvetése nem bűn — még inkább a bosszúkívánó Berenicéről. De amint már késznek látszó munkája megbiúsultára gondol, ingerülten fakad ki ellene. Épen kapóra jött Polemon levele Berenicéhez; ha Titus megtudja, hogy Berenice megcsalta, mikor szabadnak mondta magát, eltaszítja. Az alkalom épen kedvező. Titust bántja Berenice meghökkenése és habozása házassági ajánlatával szemben. Berenice visszanyeri nyugalma, újra megöleli Titust, de ekkor hozza Florus a levelet, majd «mi lelte a királynét?» kérdéssel

¹ B. J. VI. 16. — ² B. J. VI. 1.

felhíván Titus figyelmét a levél hatására, «győzedelmes vigyorgással kisuhan». Titus követeli a levél közlését, végre fővezéri kötele-ségére hivatkozva kiragadja kezéből. A levélben Polemon törvényes hitestársa szemére veti bűneit, hűtlen távozását és bátyjával való viszonyát; megtiltja, hogy visszatérjen, de szabadságát nem adja vissza. Titus elkeseredve látja magát olyan bűnben, «melyet inkább utál a tízszeres halálnál». Berenice kibúvót keres: ő utálja Polemont s lelke férjének Titust tartja. De ez nem engedi szavakkal játszani. Távozni akar, úgy érzi, minden perc, melyet bűne tudatában vele tölt, növeli azt. Berenice szenvedélyesen tiltakozik: követni fogja minden lépését, s egész valójának összeomlása bizonyítéka lesz mindenki előtt keménységének. Érzi szavai hatását, látja a könnyet, mely Titus arcán lezördül, s azt hívén, nyert ügye van, nyakába akar borulni. Titus elhárítja ölelését s távozik, de meg akarja próbálni, élhetnek-e csak barátságban egymás közelében. Berenicének, indulatos haragja tetőpontján, Florus kerül útjába s tetetve kérdi felindulása okát. Újabb szerelmi vallomása még fokozza Berenice dühét, de aztán felajánlja magát jutalmul, ha nyugalmát vissza-szerzi. Florus kezébe adja a dráma elején elvett tört s akkori terve végrehajtására biztatja; ő készen áll embereivel mindenre. Berenice nem tud és nem akar gondolkozni, be akar menni, de épen kilép Titus, és ő ijedtében elejti a tört. Florus feltalálja magát s lesben álló embereivel a királynőt elfogatja. Titus elrendeli a «veszedelmes teremtés» kivezetését, de mindnyájukat megállítja József megjelenése. Elkeseredve fakad ki egy római ellen s a szerencsétlen zsidók sorsát panaszolja, kik nyomoruk elől átmenekültek. Florus észreveszi, hogy róla van szó, s mikor József a menekültek keresztrefeszítéséről szól, Titus előtt ismeretes vétkeikre hivatkozik. József folytatja a szörnyűségek sorát: mikép vagdostatta el Florus egyesek kezét s küldte vissza őket mint szökevényeket a városba, nyitotta fel mások hasát esetleg elnyelt aranyak kedvéért.¹ Berenice megbánva, hogy e szörnyetegnek majdnem eszköze lett, megvallja: «Ezen törrel ő fegyverkeztetett fel!» Titus szörnyűködve bízza Florust saját emberei őrzetére, s József kérésére elmegy vele, hogy a zsidókat meg próbálják győzni a kegyetlenkedés önkényes voltáról. Florus meglegedetten állapítja meg, hogy Titus szerelmes vakságában saját kreaturáira bízta, s ismét alkura akar lépni Berenicével: ha díjul leköti magát, Titus életben marad vagy meghal, Jeruzsálem áll vagy pusztul kívánsága szerint. Berenice, kibén most már diadalmaskodott az érzéki vágyon is túl a Titusért való rajongás, most már együtt félti őt és a várost, s hirtelen elhatározással mindkettő megmaradása esetére fájdalmas megnyugvással ígéri oda magát. Távozása után Florus elégedett cinizmussal mondja: «És én megmutatom, hogy Jeruzsálem elvész és Berenice mégis az enyim lesz.»

¹ E szörnyűségeket Katona Josephus könyve nyomán adja ennek ajkára, de ő tulajdonítja Florusnak. A menekültek hasát a *B. J.* (VI. 15.) szerint is Titus tudta nélkül, majd tilalma ellenére metszették föl, a többi szörnyűségeket azokon követték el, kik a városból csak élelemért akartak kilopódní s elfogattak. Ezek egy részét már Titus feszítette keresztre és csonkíttatta meg, hogy megmutassa, mi vár azokra, kik nem adják meg magukat; azért is küldött vissza egyeseket levágott kézzel, hogy megcáfolják a tudatosan terjesztett hírt, hogy hozzámenekültekkel bánik így. (*B. J.* VI. 12.)

Az utolsó jelenés a békéltető kísérletet jeleníti meg. Az Antonia falain álló zsidók a Titusszal lent álló s épen hozzájuk szóló József szavainak folytatását sürgetik. Ez a hiábavaló és csak pusztulást hozó küzdelem abbahagyását ajánlja, de Eleazár úrulóknak mondja, Simon pedig gúnyosan támad Titusra, mert Józsefet igazolni próbálja. József felindultan tör ki az istentelen berzenkedők ellen és történeti példákkal bizonyítja, hogy a zsidók sohasem győztek más erővel, mint a segítségül hívott Isten erejével. Amint végig fokozódó fájdalommal mondott szavai után elfojtódva elhallgat, a zsidók felháborodva zúdulnak fel. Simon lenyilazza Titust, Eleazár egy nagy kővel Józsefet találja. «Florus, aki kevéssel ez előtt bé sompojodott, nagy készséggel kiált: Rómaiak! Bosszú a Fő vezérért! rajta az ostromra!» — és megkezdődik a végső nagy ostrom az Antonia falai ellen.

József ajkára Katona a *Bellum Judaicum*ban talált nagy beszédét¹ adja, alig harmadrészére rövidítve, terjengős retorikáját drámaibbá téve. Josephus maga szól a városbeliek részéről történt félbeszakításról, de Titus jelenlétét itt nem említi. Megsebesülése is egy másik könyörgő útja alkalmával történt, szintén még közvetlenül az Antonia bevétele előtt.² Titus megsebesüléséről ott sem szól, sőt Titus vitette el a fal közeléből, mielőtt a nekibátorodó zsidók behurcolhatták volna. Talán a megsebesülésnek Dio Cassiusból³ ismeretes tényére támaszkodott itt Katona, de döntő fontosságot csak ő tulajdonít neki. József beszédét is ő tünteti fel utolsó próbának, s e legnagyobb tudatossággal felépített beszédének hatásával meggyőzőbben érezteti minden békítés hiábavalóságát a védők dühös elszántságával szemben.

A véletlennek kicsinyes, az egész előkészítést céltalanná tevő beavatkozása erőltetettnek tűnik fel, szinte kiábrándítóan hat a nagyszerű, feszült várakozást keltő előkészület után. Vártuk, mint lobbantja fel Florus Titusban az indulatot, mely az ősi város lerombolására bírja. Cselét, ami Berenice befeketítését illeti, biztos számítással megvalósítja, de a Titus ellen való merénylet nem sikerül. A merénylet maga fogja el, de most sem használhatja ki a helyzetet, mert József és az észbekapó Berenice megismertetik Titust újabb gonoszságaival. Titus végleg elfordul tőle s bár kegyelemből szabadon hagyja, lelkére többé nem hathat. Így nincs hátra más, mint Titus megsebesülését használni föl az ostrom megindítására. Ezzel a magáncselekvény, Titus és Berenice története iránt is csökken az érdeklődés, megszűnvn a drámai feszültséget fokozó kapcsolata a történelmi főcselekvénnyel. A küzdelem sokszoros ingadozásával s az előzményektől független kimenetelével szemben alig

¹ VI. 11.

² B. J. VI. 15.

³ LXVI. 5.

gondolhatunk másra, mint hogy Katona több tervvel birkózott s nehezen tudott a kínálkozó megoldási módok közül választani. Ezért csökken a küzdelem drámaisága attól fogva, hogy Titus felismeri Berenice álnokságát; még akkor sem tud a várt elhatározásig jutni felindulásában. Szelid lelkületének következetes rajzára való törekvés is akadályozhatta Katonát a leg-tetszesebb lehetőség továbbfejlesztésében. Berenice merényletének, mely Titust szintén cselekvésre képtelenre tehetné a döntő pillanatban, nem szabad sikerülnie. Így Florus legkönnyebben akkor indíthatja meg a katonák bosszúvágyát, mikor Titus a várbeliectől kapott sebében eszméletlenül fekszik.

A *negyedik felvonás* elején József öreg szülei a börtönükül rendelt toronyban kockavetésből igyekeznek megtudni, melyikük hal meg előbb s találkozik holtak vélt fiukkal. Először elfelejtették megállapítani, a nagyobb vagy a kisebb szám jelenti-e a halált. Másodszor az asszony hetet dob. Matathias gyermekes örömmel tapsol: ennél csak többet dob. Dob és megmerevedve nézi: az ő kockái is hetet mutatnak. Egy darabig értelmetlenül bámulnak, aztán megilletődve olvassák le: «Egyszerre fogunk meghalni!» A korábbi öröket felváltja Júdás, Dúd fia a maga emberével. Neki is eldicsekszenek sorsukkal. Észreveszik szokatlanul titokzatos komolyságát, de az kérdésüket elhárítja, aztán elmegy egy tébolyodott asszonyért, kit akkor látott, mikor eredménytelenül keresett az öregek számára ételmet. Kérésére, bár nem tudják miért, újra imadkoznak, végre «a földre ereszkedve 's a falhoz támaszkodva 's ülve — elaluszna». Adiabeen jön a zavart elméjű Máriával. Tébolyodásán megindulva titkon házába vitte s elment valamit keresni neki. Visszatérvén, nagy főzésben találta. Most azt hívén, hogy becsapta őt, az edény egész tartalmát oda akarja adni katonáinak, de amint belényúl, mind visszarezenek: «Dög!» A vezéreket a közvetlen veszedelem — az ostrom folyik — kibékíti egymással. Amint Adiabeen meglátják, lelkesen üdvözlők, hogy harmadmagával felgyújtotta a rómaiak machináit. Adiabeen most tér magához ámulatából, ráeszmél, hogy épen elindulásakor történt a falakon a lárma, ott is járt, a római táborba is tört, megfélemlítvén védencéről. Most ismerik csak föl az edény tartalmában a gyermek maradványait, csak most sujt le igazán mindenkit a megdöbbenés. Mária ott áll együgyűen, majd az edény mellé térdelve, féltudattal zokogva kínálja őket a maradékkal. A vezérek igyekeznek eltitkolni az esetet, nehogy a csüggedést fokozza. Simon parancsára Adiabeen átadja Máriát az épen visszatérő Júdásnak, ki felismeri benne a keresett szegény asszonyt, s beviszi az öregekhez; őket felébresztvén titokzatosan biztatja, aztán kimegy. Az öregek eleinte húzódoznak a gyermekgyilkostól, de keserves fohászai meg-hatják őket. Matathias máris igazoltak érzi Júdás biztatását: lesz, aki sírba kísérje őket. Mária a kislfiát siratván, Jeruzsálem közeli pusztulását jósolja: «Elhanyatlottál boldogságom tsillaga? Jeru'sálem is utánad fog költözni.» Júdás «mihelyt láttya, hogy bé setétedett, fel siet a falra, — néz — int egy őrzőnek a Toronynál, aki fel megy a falra, Júdás egy kötélén által le eresztí — egy darabig kifelé integet — végre le jön és a másik őrzőnek

mondja: „Eredj a többi négy Pajtássainkért!” Bemegy, hívja foglyait a szabadságra — fiukhoz, kinek «csak vállát sodrotta a kő». Ájtatos könyörgésbe merülve várja készülődésüket. De Simont az este rémségeinek, a sápadt asszonynak képe üldözi, s álmatlansága éppen arra tereli ismét. Meg akar szabadulni látomásaitól, szét akarja loccsantani ölelés közben az örült asszony agyvelejét. Egyszerre embereket pillant meg a falon, megérti az árulást, lármát csap. Júdás kirohan, kardot ránt, de Simon ledöfi, majd a ráboruló Matathiasra támad, de az asszony fogja fel a szúrást. A rémülten segítségért kiáltó Máriát Simon «szerelmesen magához szorítja és ölni akarja», de a berohanó Eleazár megállítja. János is jön a zajra embereivel. Az ellenség már a falakon van.

Josephus Simon gázságai sorában említi apja fogságát s közvetlenül ez után szól az istentelenségeken felháborodó, de még inkább magát megmenteni akaró Júdásnak Simon véletlen megjelenése miatt sikertelen kísérletéről.¹ Katona forrásának pusztá sorrend-kapcsolatát bensőbbé teszi. Nála Júdás éppen Matathias öre, s pusztán a sok szörnyűségtől való irtózásból készül az árulásra. Simon itt már későn fedezi föl. Arra jövelele sem pusztá véletlen; lélektani motivuma a váratlan megjelenésnek a szegény Mária története. Josephus elbeszéli, mint főzte meg a gyilkos anya gyermekét s mint mutatta meg a maradékot a halállal fenyegetődő katonáknak.² Katona Máriája zavart elmével főzte meg áldozatát, mikor a nemeslelkű Adiabeen magára hagyta. A végső pusztulás előtt álló város helyzetének szörnyű tragikumát Mária és Adiabeen tettének összekapcsolása is művészi módon fokozza. Josephus is az adiabeeni vitéz hőstettét emeli ki a város védői részéről legméltóbb gyanánt.³ Katonánál a legjobb védő vitézi elragadtatása is egy szörnyű történet beteljesülését teszi lehetővé. A megdőbönt katonának a tébolyodott Mária ugyanazokkal a szavakkal kínálja gyermeke megmaradt részeit, mint Josephusnál:

bonam partem se reservasse (respondit)... Et hic, inquit, est vere filius, et facinus meum comedite: nam et ego comedi. Nolo ut sitis aut femina molliores, aut matre misericordiores. Quod si vos pietatem colitis, et mea sacrificia repudiatis, ego quidem comedi, reliquum eius me manebit.

Nagyobb résznél meg hagytam ti néktek — Bizon, bizon mondom néktek, ez az én egyetlen egy Fiam és ezt én tselekedtem. Egyetek! — egyetek! — már én ettem... Ne legyetek gyengébbek egy Asszonynál, vagy egy Anyánál könyörületesebbek. Ha hogy a Természetet imádjátok és utáljátok az áldozatomat — jó — ez is nekem marad — másszor is meg fogok éhezni.

Így látjuk újra együtt az ostrom megindulása után a méltatlan vezéreket és kegyetlenségüknek meg az inségnek legszeren-

¹ B. J. VI. 15.

² B. J. VII. 8.

³ B. J. VI. 12.

csétlenebb áldozatát. Ennek a szavai jelzik közvetlenül a város eleste előtt a pusztulás megérkezését. A végső összeomlásban Katona belső oknak, nemes szándékú árulásnak tulajdonít döntő részt s ezzel is fokozza a pusztulás elkerülhetetlenségével járó tragikus hangulatot.

Ötödik felvonás. Az árulást követő reggel a lángoktól már félig beomlott templom előtt térdel Matathias nagy nehezen odahurcolt neje mellett. Mikor az meghal, «leketlenül» elterül mellette. «Nagy Lárma, a Tűz tsillapodik.» Eleazár jön katonákkal. Adiabeen mindnyájuknak az ő vezérsége alá állását jelenti be. Eleazár élükre áll, hogy szabadságra vagy a halálba vezesse őket, mivel az ellenséget visszaverni már nem lehet. Massadába kell átvágniok magukat s harcolni kétségbeesettek módjára, de előbb meg kell ölniük nejüket és gyermekeiket, hogy az ellenség kezére ne kerüljenek. Szavainak hatása alatt mindnyájan kirohannak, «kívül verekedés és lárma; egy ideig üres a Theatrom», aztán Titus jő. Hallani lehet, amint még kint a vitéz ellenség tiszteletét parancsolja, Eleazár meg a sikerült áttörés után Massadába vezényli övéit. Az összeomlott városba bevonuló Titus előtt Mária jár összetett kézzel; még mindig segítségért kiáltoz. Titus a templomot romokban látván, megretten. József csüggedten áll meg. Mária felismeri az öregeket, vígan ugrál hozzájuk, melléjük térdel és Matathiaszt szólólgatja. József ráborul szüleire. Matathias felébred, de «ismét levágja magát» a halott mellé. A fájdalmas csöndet Florus megjelenése szakítja meg. Jánost vonszolja Titus elé, ki csak most veszi megdöbbenve észre, hogy Florus még mindig szabadon cselekszik. János szitkozódva mondja el, hogy úgyis Titushoz igyekezett, s Florus csak azért hozta ide, hogy legyen mivel kérkednie. Titus atyjára akarja bízni János sorsát, de kicsinylő szavain megbosszankodva örökös fogságra viteti. Berenice megjelenése mindnyájukat megállítja. Egy római katonát vonszol maga után. Florust meglátván, mellen ragadja s amint a pusztulás megindításával, bevégzésével is az ő eszközöző gonoszságát vádolja. A katona a templomot Titus tilalma ellenére Florus vak eszközeként gyujtotta fel, pedig ő Titus és Jeruzsálem megmaradásáért magát is lekötötte a gonosztevőnek. Titus elérékenyedik, Florust felháborodva megkötözteti és elhurcoltatja. Egyszerre rémes jelenés lepi meg őket: a szín közepén levő csatornanyílásnak, Katona szavával «folyás (vulgo Schlauch)»-nak, rostélyá alól szólítja egy hang Titust, majd egy «lélek» bújik elő s békességet kívánva el akar tűnni. Titus kérdésére Heli egykori főpapnak mondja magát s felszólítván a szent hely elhagyására, távozni akar a «holtakhoz», de Mária nem engedi, vele akar menni gyermekéhez. Titus észreveszi, hogy a jelenés Mária láttára visszarezzen, s el akarja rántani az asszonyt. Az álorcás Simon észreveszi, hogy elárulta magát, s leplét ledobván, Titushoz akar vágni, de Mária fejét találja. Megkötözik; örül, hogy utolsó órájában is vérben állhat, de Titus kimondja ítéletét: nem hal még meg, hanem ő lesz «a triumphus áldozattya Capitolinus Jupiter Temploma előtt». Mária a végső agóniában még egyszer átérzi tette szörnyűségét. Halálára Berenice figyelmezteti Titust, ki most már maga kéri, ne hagyja el, segítsen neki terhét viselni. A szenvedések látása egyre közelebb hozza őket. Titus sóhajta,

könnyes szemmel fohászkodik, ne adjon többé Bellona ily győzelmet. Janust akarja tisztelni, hozzá imádkozik: «Templomodnak bézárt ajtaja engesztelje meg a Maneseket és ha Indulatosságom feledékenységéből aztat meg akarná nyitni, akkor azon omladékok, vér és keserves könnyek rettentenek engem attól vissza, melyeket hátra hagyott *Jeru'sálem pusztulása!*» «Mind merően állásokban maradnak», e tableau előtt «a Kárpit le esik».

Van valami tableau-szerű csaknem az egész felvonásban. Az összes szereplőket elvonultatva, az elmúlt éjszaka folyamán összeomlott várost és a látvány lesújtó hatását a győzők vezérére mutatja be. Az első két jelenésen kívül Titus áll a csoport közepén. Két ízben imádkozik a romokon. Drámai mozgást főleg Florus és Berenice küzdelmének, továbbá Simon és Mária sorsának befejeződése visz e jelenetsorba. Minden kin megjelenik még egyszer, hogy összezúzza Titus nyugalmát. Az ősz Matathias neje holttesténél találkozik fiával. Ez kétségbeesetten süllyed magába az elpusztult templom és halott édesanyja előtt. A gyermekgyilkos anya Titus életét váltja meg halálával. Elmúlása egészen Katona leleménye. Simon szellemjátékát azonban forrásában találta. Josephus szerint ekkor Titus egy légiót hátrahagyván, már elvonult s csak híradásból értesült Simon elfogatásáról.¹ A tengerparti Caesareában hozták eléje a foglyot, s Josephus szerint is őt ölték meg mint a legyőzött nép vezérét Jupiter Capitolinus temploma előtt.² Katona itt is koncentrálja az eseményeket: Simon éppen Titus előtt bukkan föl s felfedeztetvén, meg akarja ölni, de szúrása Mária boldogtalan életét fejezi be; már fölfedezését is szerencsétlen áldozata viszontlátásától való megborzadása okozta. Katona eszeli ki azt is, hogy Simon Eli lelkének mondja magát; ez is fokozhatja az összeomlott templom előtt a lélekjelenés pillanatnyi hatását. Josephus említi János meghódolását és örökös fogságra ítéletét is, de a harmadik tyrannus sorsáról nem szól. Katonánál az önző kevélysége ellenére legemberibb vezér vitézi módon vágja ki magát, hogy aztán az utolsó erősséget védje utolsó percéig. Az ajkára adott szavak jórészt Josephusból valók, de ott a Massadát védő sicariusok vezére mondja őket; beszédéből Katona elhagyja a lélek halhatatlanságának stoikus-neoplatonikus elméletével s az indusok példájával biztató és a más városokban kegyetlenül megkínzott, legyilkolt és meggyalázott zsidó családok sorsával ijesztő példálózást, csak a legpatetikusabb kitöréseket használja föl.

Igy vonul el Titus előtt mindhárom vezér, jelenik meg legszánalmasabb áldozataiban a zsidóság szenvedése, s világosodik

¹ B. J. VII. 20.

² B. J. VII. 24.

³ B. J. VII. 17.

meg egy rómainak az összeomlást előkészítő ördögien céltudatos munkája. Simon kegyetlenségének megismerése is hozzájárul megnyugvása biztosításához, hogy ő nem tehet a pusztulásról. De hogy egy szerencsétlen asszony saját élete árán menti meg a fenevadtól, az ugyanakkor oly mélyen hatja át újból, hogy idegenkedve fordul el örökre minden harctól. Itt igyekezett Katona ismét valami tragikus színt árasztani Jeruzsálem pusztulásából a pusztító alakjára is, de ennek meggyőző és megrázó erejét is csökkentti a harmadik felvonás sarkalatos hibája. Ha Titus felindulásában maga indította volna meg az ostromot, abban a hitben, hogy jót cselekszik, sokkal megrendítőbb volna összeroppanása, mikor látja, hogy a vélt büntetés «a Jókat a Rosszakkal egyaránt viszi». A közbejött fordulat folytán csökkent a várakozás feszültsége is, és csak maga Jeruzsálem pusztulása maradt meg tragikus eseménynek. Ezt tüntetik föl a címen kívül, korszerű szokás szerint, az utolsó szavak is a dráma főtárgyának.

*

A zsidók szent városának összeomlását mutatja be a dráma. Egyének sorsa csak a pusztítás előidézése körül folyó harc tényezőjeként, vagy az összeomlás tragikumának fokozására kap helyet. Az érett drámaíró biztos látásával és erős színi érzékkel választotta ki Katona a leghatásosabb jeleneteket Josephusból, igyekezett a félétven át tartó, sokféleképen újra meg újra kezdett ostrom történetéből egységes drámai cselekvényt teremteni. Nikanor megsebesülése a megszállás legkezdetén történt, a végső ostrom maga is hosszú ideig tartott, sőt a templom felgyújtása és az egész város bevétele közt is négy hét telt el. Katonánál az első felvonásban hallunk Nikanor haláláról, ugyanitt rendeli el Titus először a nagy ostromot és vonja vissza rendeletét. Az első és harmadik felvonás közt legfeljebb egy-két nap telhetett el, mert Titus szavaiból érezhető, hogy Bereniceével való viszonya csak most kezdődött. Elválásuk és Florus őrizetbe vétele után Titus Józseffel azonnal a vár alá megy. Megsebesülésük után mindjárt megindul az ostrom. A városban történőket megjelenítő második és negyedik felvonás közt csak néhány óra telhetik el: Máriát ugyanis Adiabeen a gyermek holttestével a maga házába vitte, s épen mikor számára élelmet akart keresni, kezdődött a láрма a falakon; mikor visszatért, újra a tűzhelynél találta az asszonyt. E napot követő éjszákára készíti elő Júdás a vár feladását, s hajnalra a város már romokban hever. A második felvonástól végig két egymást követő napon történik a dráma. Csak az első felvonás után képzelhető néhány napi szünet, az is kérdés, jogosan-e.

E szoros koncentráció ellenére az érdek állandó egysége nincs meg a drámában. A tragikum más oldalon van, mint

ahol maga a drámai küzdelem folyik, s e küzdelem maga a darab közepén céltalanná válik: legaktívabb részese nem az izgalmasan indult s csaknem végéhez is eljutó harc útján, hanem attól független véletlen folytán indítja meg a pusztítást. Jeruzsálem tragédiájából csak a közeledő és bekövetkező összeomlás tragikus hangulata van meg, méltó küzdésnek a fenyegető veszély ellenében nyoma sincs. A pusztulás kezdettől ott lebeg a város fölött és szedi áldozatait; a katasztrófális helyzetben a legnemesebb törekvés is újabb egyéni tragédiák beteljesítőjévé válhatik. Csak az ellenséges vezér szelídsége áll a rombolás útjában. Leküzdéséért harcol a gonosz egy Titus lelkére hatni tudó jámbor és egy királynő ellen, ki a vezér szerelmét bírja. Kivált Florus és Berenice jelleméből fejlesztett küzdelem elképzelésével teremtett Katona drámát a históriából, de drámájának addig művészi módon fokozott feszültségét az idealizált Titus aggodalmasan következetes cselekedtetésével gyöngítette. Hogy miért vált munka közben fontosabbá Titus megrendíthetetlen jóságának a dráma rovására való érvényesítése, arra a magyarázatot megkísérelni a dráma alakjainak megvilágítása során lesz helyén. Ez teheti a költő tudatos munkájának megértését is teljesebbé.

II. A dráma személyei.

Katonánál a Jeruzsálemet ostromló TITUS már az az «amor ac deliciae generis humani», akivé a történetírás rövid uralkodása becsületes nyugalmaért formálta. Pedig a források az ifjú Titus vad szenvedélyességéről, szörnyű kicsapongásairól is tudnak és — épen Jeruzsálem elpusztításával kapcsolatban — indulatos kegyetlenségről. Csak Josephus, kit személyes hála csatolt hozzá s az önvédelem célzata is erre készítetett, igyekezett vezérkedését is idealizálni: Titus nála csak a pusztulást a lázadók gonoszsága miatt elhatározó Isten akaratának végrehajtója; a legnagyobb szelídséggel próbálja elkerülni a harcot, majd mikor tilalma ellenére pusztítanak el mindent, megilletődve áll meg a romok közt.¹ Josephus jellemzését fogadta el Katona s egyoldalúságában még túlozta, pedig ismert más forrásokat is. Suetoniust, mint Titus feleségei nevének írásából látszik, valószínűleg szintén igen régi kiadásban forgatta. Titus a zsidó háború kezdetekor másodszor volt nős, első neje meghalt, a másodiktól — a régi Suetonius-kiadások és Katona szerint Martia Fulviától — egy leánya is volt, de elvált tőle, egyes történetírók gyanítása szerint² is már Bereniceért. Katona

¹ B. J. VII. 10.; VII. 24.

² Pl. Salvador (- Eichler): *Geschichte der Römerherrschaft in Judäa*. II. Bremen. 1847. 120. l.

azokkal a mondásokkal is jellemzi, melyeket élete utolsó éveiből tőle és róla idéztek. Az «Emberi nemzet gyönyörűsége» névre hivatkozik Berenice, utóbb gúnyosan Florus is. A könyörgőkről szokta mondani Seutonium¹ szerint: «non oportere quemquam a sermone principis tristem discedere». Katonánál Józsefet és Berenicét bocsátja el e szavakkal: «Megszomorodva a Fejedelem előtt egy Embernek sem kelletik el menni.»

A drámában a történelem számító, erős vezére gyöngye, szelid ember. Fél a cselekvés kényszerétől, kerüli a felelősséggel járó elhatározást. Florust nem meri idejében megbüntetni, Nero felmentő ítéletére, majd a zsidó felfogás egyoldalúságára hivatkozva akar kitérni Berenice kérése előtt. Gyöngeség, befolyásolhatóság mellett a cselekvésnek ugyanez a kerülése jellemző Florus rábeszélésével szemben való viselkedésére is. A legközvetlenebbül adódó célkitűzést is más vonatja le vele. Az ostrom elrendelése után is csak a megnyugvás szükségletéből győzi meg magát arról, hogy kierőszakolt elhatározása helyes, de József panaszára ismét a puha jóság győz benne, Berenice kérése pedig végleg meglágyítja. Szerelme és erényessége egyaránt érzelmű. Felháborodása a házasságtörő Berenicével szemben, mikor lealacsonyítva látja magát, ki «bálványul választotta Lelkének a Becsületet», azt a hitet kelti, hogy — ha pillanatnyi fellobbanásban is — valódi szenvedélyre válik képessé, utálni, gyűlölni is képes előbbi szerelmét s azt a Jeruzsálemet, mely általa büszkeségét, becsületét rabolta el. Itt éri el a drámai érdek tetőpontját, itt érezzük legerősebben a szoros kapcsolatot Jeruzsálem sorsa és Titus szerelmi története közt. De Berenice sirása meglágyítja Titust; bár ravasz mentségét elutasítja, az ő orcáján is könny gördül le, s mikor Berenice meg akarja ölelni, elvonja ugyan magát, de gyűlölni már nem tud s meg akarja próbálni, «ha a szeretetet megvetve, a Barátságot felveheti-é». Az erényes, de gyöngeségig szelid és csak az imént szerelme tetőpontján volt Titus felháborodása Berenice síró könyörgésével szemben természetesen megnyugtató; végső elhatározása után Berenicével együtt érezzük, hogy az egészen el nem tűnt szerelemnek nem kis része volt benne. A lélekrajz a jelenet folyamán következetes, a legnagyobb finomságokig valóságos, de a cselekvény fejlesztésének végzetes hibájává lesz, hogy Titus első felháborodásában nem jut el a cselekvésig. Felindulása megújulására alkalmat adna Berenice merénylete, de az első megütközés után nyugodt méltósággal csak elvezetéséről intézkedik s mikor megtudja, hogy Florus adta kezébe a tört is, búcsúszavaiból ismét kiérezhető meghatottsága. Florust újabb kegyetlenkedéseinek halatára iszonyodva és szégyenkezve, hogy «mindezt egy római

¹ T. Flavius Vespasianus (*Vitae Caesarum*), 8. c.

cselekedhette», őrizetbe véteti, de szerelme fájdmától még mindig elvakultan saját embereire bízta. Így eszméletlensége idején Florus felszólítására indulhat meg a végső harc. A városbeliek már a város eleste előtt megtudják, hogy Titus csak megsebesítettetett. A bevonulók közt már maga is ott van s «rettenve» áll meg a tilalma ellen felgyújtott szentély előtt. Az, hogy József, Mária kiáltásaitól útbaigazítva, saját szüleit találja a szentély előtt heverők közt, magának a boldogtalan anyának tébolya és panaszai, majd a felébredő Matathiasnak és fiának kétségbeesése növelik szánakozó fájdmát. Florus megjelenése megdöbbeníti; az ő részvételére az eseményekben nem számított. A Florusra támadó Berenice féktelen kitörésein először csodálkozik, de mikor megtudja, hogy a szentélyt is Florus gyújtatta fel, s Berenice önfeláldozását is megérti, elérzékenyedik. Florust megkötözteti és «komor csendességgel» megátkozván, elviteti. A szerencsétlenek további kesergése, Berenicének jóságos szelidsége következményeire figyelmeztető szavai még jobban elbúsítják. Amint így Berenicét nemes fölényben látja maga előtt, szerelme felújulásától félve távozásra kéri. Szenvedését Mária halála teszi teljessé. Mikor Berenice figyelmezteti erre, már érzi, hogy szüksége van rá. Könnyes szemmel imádkozik, hogy soha többé ne kelljen így győznie, ne tudjon többé háborút indítani. Itt sem érünk alakjában nagyságot, csak érzékenységet, s elérzékenyedése, míg egyfelől háttérül szolgál a pusztulás és részesei elvonultatására, másrészt csak arra jó, hogy Berenicével ismét egyesítse a jövőre a békesség elhatározását megérlelje. A források szerint Titus császár a pontifex maximus méltóságát is azért vette föl, hogy legyen oka tartózkodni a vérengzéstől; arra nem tudnak válaszolni, mi változtatta meg a harcias és szenvedélyes vezért, kinek trónralépését rettegve várta a birodalom. Katonánál az akarata ellen felidézett sok szenvedés látása avatja a béke császárává, de itt ez nem is változás, mert ez a Titus kezdetől fogva végtelenül szelid.

Már Gyulai óta emlegetik Titus és Endre király alakjának rooknságát. Ez a párhuzam a legmeggyőzőbb a Katona-drámák alakjainak párosításai közül. Erős uralkodót Katona egyik eredeti drámájában sem elevenít meg. Endre és Titus, ki szintén már a drámában is «fejedelem», egyaránt jólelkű, szelid, de befolyásolható, gyöngé emberek. Melléjük állítható harmadikul a *Ziska* Vencel királya is. Lehetne arra gondolni, hogy a Herder óta gyakori történetfelfogással látja Katona a történelmi folyamatot függetlennek a forrásoktól kiemelt nagy egyéniségektől: ezeket magukat is a legkülönbözőbb behatások ragadják a végzet akaratóból oda, hol megdöbbenve állnak meg, látván, mit cselekedett általuk a végzet. A romantikus drámaíróknál, kiknek előfutárjai már Katona korában elárasztották dramatizált történelmükkel a színpadot, szintén gyakori e

felfogás s utóbb egyik oka lett a német romantikusok nagy tragédia alkotására való képtelenségének is. A történeti folyamat maga jobban érdekli őket, mint az egyének tragikus küzdése; innen van Shakespeare ú. n. históriái iránt való vonzalmuk is. Tieck a Wallenstein-trilógiáról mondott bírálatában sajnálja, hogy Schiller nem az egész háború pusztításait dramatizálta inkább.¹ A *Jeruzsálem pusztulása* drámaibb és tragikusabb a kor dramatizált históriáinál, de az egyéni tragikum hiányának részben a korszerű történetfelfogás is oka lehet, mely még küzd a nagy tragikusok hatásával.

De ez az általánosabb szellemtörténeti magyarázat nem elég. Katona tudott már előbb is erős küzdő drámai alakokat teremteni, csak az uralkodókban nem. A cenzor, aki *Bánk bánt* azért nem engedte előadni, «mivel Bánk bán nagysága meghomályosítja a Királyi Házat», épúgy korlátolt volt, mint ahogy hibáztak, akik utóbb politikai iránydrámaként használták fel. De természetes, hogy Katona is korszerű látással látta a világtörténelmet. Napoleon környezetében élő író nem eleve nitett volna meg csupa gyöngye uralkodót. Az egykorú hazai viszonyoknak a közvéleményben való tükröződése a történelem szemléletét is befolyásolja. Az ellenzéki magyarság királyhűsége, melyet nemcsak az újságok, de a legbizalmasabb levelezések is bizonyítanak, már Katona korában a legnagyobb jószágot látta uralkodójában, de gyöngének, befolyásolhatónak tartotta s minden bajt gonosz tanácsadóinak tulajdonított. Ezzel a modern felfogással látja Katona már az imperator működését is. Mintha azért sem tudná igaznak érezni a döntő eseményeket nagy egyénekhez fűző történetírás látását, mert Ferenc korában élt, akit már a század elejétől a kormánya intézkedései ellen elkeseredett magyarok is őszintén magasztaltak jószágáért. Még egy Titus alakjával kapcsolatos körülményben gyanítható a közhangulat hatása; itt már csaknem tendenciaként jut kifejezésre. Titus békefejedelemmé válása a harctól okozott pusztulás után épen nem erőltetett befejezés, sőt a katharzis egy nemének tényezőjévé is válik. De annak, hogy a drámát befejező szavakban — hol a kor divatos szokása szerint Titus a látottaktól kiváltott elhatározását kimondván, természetesen a közönség szájaize szerint is vonja le a tanulságot — nemes szándéka ellenére elháríthatatlan felelősségéről tesz vallomást: különös jelentőséget kell tulajdonítanunk. Katona a «népek csatája» után a párizsi békét s a bécsi kongresszust megelőző hónapokban írta drámáját, mikor nálunk is egyre erősödött a sok harc után világbékét váró s egyben lelkesen loyalis hangulat. A színház körül, hol királyhű hazafias darabok is sorra kerültek, különösen nagy volt a lelkesedés. Jellemző erre

¹ *Dramaturgische Blätter*. 1826. I. 63.

Kultsárnak, ki a magyar színtársulatnak is igazgatója volt, 1814 őszén kiadott röpirata, melyben a bécsi kongresszus után Pestre látogató szövetséges fejedelmekért lelkesedő hangulatot kihasználni akarva, azt javasolja, hogy a béke és e látogatás emlékére állítsák föl az állandó magyar játékszínt.¹ Katona drámája egyre teljesebben pacifista irányba térésének az 1813—14. évi közhangulattal való magyarázata érthetőbbé teszi, miért vett el Katona minden részt az ostromban Titustól, feláldozva ezzel a jó darabig művészi tudatossággal fokozott drámai feszültséget és Titus megrendülésének és egyéni tragikumának meggyőző voltát. Az expozíciótól kezdve biztos érzékkel Titus végzetes fellobbanása felé feszíti a szálakat és az érdeklődést. Azáltal, hogy Titus nemcsak rosszat nem akart, hanem minden befolyás és lelki kényszer ellenére végül sem maga rendeli el az ostromot, összeroppanása vesztit meggyőző erejéből, de felelősségét tagadni még így sem tudó végszavainak pacifista színezete nyomatékosabbá válik. Csak ebből az okból léphetett le Katona arról az útról, melyen elindult. Így a dráma főhibájának oka alighanem a korhangulattól való elragadtatás volt — ez a lirizmus gyakran rontott már el jól indult drámákat.

A pusztulást FLORUS tudatos munkája készíti elő s a legkomolyabb akadállyá Titusnak Berenicéhez való szerelme válik. A *Jeruzsálem pusztulásának* minden alakja ott mozog Katona forrásában is, de Florusnak és Berenicének onnan különböző vonatkozásokban ismert vonásaiból a legaprólékosabb gondnal igyekezett a történeti folyamatnak más pontjára beállított egységes, élő alakot teremteni. Küzdelmük minden részlete a történelemből ismert jellemükből foly, pedig maga e küzdelem Katona képzeletének alkotása. Ő teszi Gessius Florust, a volt helytartót, a hadjárat főmozgatójává, a városra nehezedő büntető végzet kiválasztottjává. Cselekedeteinek Josephus szerint is legfőbb irányítója féktelen kapzsisága; a római helytartók e közös bűnében ő vitte legmesszebb a judaeai helytartók közt. Mikor Cestius Gallusnál panaszt tettek ellene, bosszúból kegyetlenséggel és kegyeletlenséggel iparkodott a zsidókat harcra ingerelni, hogy megsemmisülésüket előidézzék. Végre kitörvén a lázadás, a syriai igazgatót hívta segítségül. Hadjáratuk kudarca után Rómába citálták. További sorsáról nem szólnak a források. Katona Titus táborába hozza; ott is tovább dolgozik a város megsemmisítésén. Korábbi cselekedeteire csak ellenfelei szemrehányásai világítanak rá; Nero igazságosnak találta. Most is a kapzsiság vezet, a templom kincseire vágyik

¹ Hazafiúi javallás magyar nemzeti theátrum építéséről, mely egyszerűs mind a fejedelmi szövetség győzedelmének és a három felség Pesten létének emlékeztető jele legyen. 1814. okt. 25.

— ezért sem elég neki a város bevétele — de bosszúvágyból is kegyetlen pusztítást akar. Katona még egy szenvedéllyel növeli e rút lélek romboló indulatát: kéjvággyal, a zsidó királynő birhatásának vágyával, de ez a kapzsisággal szemben alárendelt marad, s Florus a városrontás szándékától függetlenül is győzni remél.

Már a szándékát gátló tényezők ellen való kifakadásából érezzük, hogy egy gonosz, de erős alak kíván belenyúlni az események intézésébe. A királynő közeledtekor a gonoszság leleményességével ismeri fel a kedvező alkalmat s lesből megfigyeli. Felháborodását, szemrehányásait gúnyolódva fogadja, majd azzal ingerli, hogy csak bírása reményében nem öli meg miattuk. Minél haragosabb Berenice, annál jobban fölébe kerekedik nyugodt, számító gúnyosságával. Erőszaktól sem riad vissza s a «nevetséges heroinát», kicsavarván törét kezéből, erővel meg akarja csókolni. A vezér előtt először gyáván mentegetődik, de csakhamar feltalálja magát. Titus elragadtatott felkiáltásából megérti szerelmét s el akar tűnni. Parancsára utána menvén, dolgában biztosan «gúnyolódó mosolygással súgván» szól vissza: «A fejem még nem karóra való.» Biztosan számító játékkal tudja az ostrom elrendelését kicsikarni. Nikanor gyilkosait átkozza s «könnyet törölvén száraz szeméből», siratja az emberiség barátját. Félig elkeseredetten, félig gúnyosan, de egyben jósága említésével hízelegve veti szemére Titusnak, hogy egy buzgólkodó zsidó és egy kacér asszony hatalma alá került. Sürgető kérdésére előbb képletesen beszél a Manesek kiengeszteléséről, aztán világosabban céloz a teendőkre. Nem is hallgatva már Titus reménykedő szavaira, egymásután vágja oda, hogy «mást is Nikanor sorsa érhet, ha tovább imádkoznak» — különben sem lehet a várost megkímélni. Végre, mintha erőlködését sikertelennek látná, a hűséges szolga fájdalmát színleli. Titus rendeletét alázatos engedelmes-séggel siet teljesíteni, de magában a templom kincseinek kifosztására gondol. Az ostrom elmaradásába nem tud belenyugodni. Gúnyos megvetéssel figyeli a vezér szerelmét. A bosszúkiváló Berenice megváltozását gúnyolódó szellemeskedéssel Psyche és Europa vonakodásához hasonlítja. Reményeinek megghiúsulása azonban még erősebben bosszúra ingerli. Ismét meg tudja ragadni az alkalmat, hogy az ártatlanság látszatával véget vessen az útjában álló viszonynak. Maga hívja fel Titus figyelmét a Polemon levelét olvasó Berenice színének elváltozására, aztán «győzedelmes vigyorgással» kisuhan, «hadd mennyen a többi a szabad folyamatban». Agrippát előre tudósította «Húga hűség-telenségéről», s így, mivel ez Jeruzsálembe vissza nem mehet, azt is reméli, hogy kénytelen lesz magát rábízni. Mikor Berenice nyugalma visszaadásáért magát ígéri jutalmul, törét adja vissza. Hogy a Titus ellen való merénylettel nagyobb célja van, azt

mutatja az összeesküvésbe beavatott legényeinek elrejtése s hogy a kudarc után első pillanatban dühbe jön. De azután «hirtelen feltalálván magát», embereivel Berenicét fogatja el. A Józseftől elbeszélte kínzásokat ennek munkájából vette Katona, de ő háritja az ostromló sereg minden szörnyű tettet Florusra; a templomot is az ő embere gyújtja föl. Mivel rabolni már nincs mit, dühösen hurcolja a templom kifosztóját Titus elé, hogy bizalmát is visszanyerje ezzel. Berenice által való leleplezése után, mikor főrangúságára való hivatkozásával nem törődve elhurcolják, érzi, hogy ő is elvesztette a harcot: «Kintseknek Istene, kinek szüntelen áldoztam, tehát elhagytál engemet!»

Florus egyetlen hatalmas ellenfele, BERENICE által kapott helyet a dráma tényezői közt a szerelem, Katona szerint is «az emberi cselekedetek legfőbb rúgója».¹ Önmagában is csábító feladat volt már az élet-halálharc idején összehozni a római vezért és a zsidó királyi családnak e Kleopatrához hasonló, de nagyoobszabású elődjénél talán még titokzatosabb asszonyát, ki később sokat foglalkoztatta a római közvéleményt. Arról nem tudnak a források, hogy az ostrom idején együtt voltak, de kivehető belőlük, hogy korábról is gyanúsították Titust Berenice iránt való vonzalommal,² s tudták, hogy Berenice-nek nagy része volt a Flaviusok trónrasegítésében; bátyja Titus seregében is ott volt. A francia klasszicizmus szentimentális sablont csinált ebből az érdekes vad nőalakból, nem ügyelve másra, mint Suetonius szavaira Titus viszonyának végéről: «Berenice... ab urbe dimisit, invitus invitam.» Hogy miképen lett e búcsú egyszerre két drámának (Corneille: *Tite et Berenice*; Racine: *Berenice*) tárgyává, annak története jellemző erre a finom udvari színiköltészetre; beszámol róla Voltaire Corneille-kommentárjában: «Henriette d'Angleterre, belle-soeur de Louis XIV, voulut que Racine et Corneille fissent chacun une tragédie des adieux de Titus et de Bérénice. Elle crut qu'une victoire obtenue sur l'amour le plus vrai et le plus tendre, ennoblissait le sujet: et en cela elle ne se trompait pas; mais elle avait encore un intérêt secret à voir cette victoire représentée sur le théâtre; elle se ressouvenait des sentiments qu'elle avait eus long-temps pour Louis XIV, et du goût vif de ce prince pour elle. Le danger de cette passion, la crainte de mettre le trouble dans la famille royale, les noms de beau-frère et de belle-soeur, mirent un frein à leurs désirs;

¹ Tud. Gyűjt. 1821. 4. k. 4. l.

² Tacitus (*Hist.* II. 2.) említi, hogy mikor Galbát üdvözölni Rómába ment s megöletéséről hallván, mindjárt útközben visszafordult, sokan mondták, hogy Berenice vonzotta vissza Ázsiába; hozzászói: «neque abhorrebat a Berenice iuvenilis animus, sed gerendis rebus nullum ex eo impedimentum.»

mais il resta toujours dans leur coeurs une inclination secrète, toujours chère à l'un et l'autre. Ce sont ces sentiments qu'elle voulut voir développés sur la scène, autant pour sa consolation que son amusement.»¹ Corneille és Racine Bereniceje nem is más, mint franciásan finom, érzésben és gondolkodásban ideálisan nemes szerelmes királynő; bármennyire fáj neki, lemond Titus bírhatalmáról, — addig ártatlan jövődöbelije volt — mert nem akar akadálya lenni világot boldogító uralmának. Ebben az önzetlenül nemes, ártatlan és gyöngéden nőies alakban semmi sincs a történelmi Berenice ellentétes vonásaiból. Ha Katona ismerte volna, fölényes öntudattal kellett volna elfordulnia. Ő, ki az *Ilka* bírálatában is a kor, helyzet és egyéniség különállásának minden apróságban való megőrzését kívánja s elítéli a «cikornyás románba» illő szavakat, már a *Jeruzsálem pusztulásában* is mindenkit jelleme szerint beszéltet. Ha a szentimentális dialogusban való gyakorlata a kor divatjából természetes, annál jellemzőbb, hogy épen csak Titust rajzolja pusztán ily vonásokkal. Berenicében egész ellentétességében igyekezett megeleveníteni e sokrétű érdekes alakot.

A történelem Berenicéjében megvan a keleti uralkodónők minden véglelessége. Féktelenül érzéki: mint két, csaknem felnőtt fiú anyja, bátyjával incestus hírében áll; hogy ezt elfelejtsék, újból, talán már harmadszor, férjhez megy egy barbárhoz, de rövidesen visszatér bátyjához.² Az ifjú és a valóságban egyáltalán nem erényhős Titust könnyű szerrel meghódítja és sok éven át él vele. Oly nagy a hatalma mind az öreg Vespasianuson, mind Tituson, hogy a római nép keleti császárnőtől fél. Annál nagyobb a meglepetés, mikor Titus megválk az 50 év körüli királyi szeretőtől. Katonánál maga Berenice is a féktelen temperamentumot tartja főhibájának, mikor épen legvadabb tervelgetésében azzal erősíti magát: «Most félre véled, temperamentum!» Szeszélyes, vadul érzéki. Titust csak egyszer látta, de szép fiatalsága úgy megragadta, hogy bátyját már nem kívánja. Ez az új szenvedély sokkal nemesebb, egyesülve, majd magában is megnesemesedve irányítja küzdelmét. E másik szenvedély, hazája megmentésének vágya, szintén különös módon, szeszélyes temperamentumából fejlődve tovább nyilatkozik meg. Népet meg szeretné menteni a pusztulástól, noha azt mondja, hogy utálja, mert megsértette őt, pedig korábban is igyekezett bajain segíteni. Josephus részletesen beszámol e korábbi fáradozásairól: már kezdetben igyekezett bátyjával együtt a veszedelmet hozó lázongást

¹ *Commentaires sur Corneille*. III. (Oeuvres compl. de Voltaire. 67.) 1785. 337—8.

² Josephus: *Antiquitates*, XX. 9. — A Rómában is elterjedt pletykákra különösen jellemző még Juvenalis 6. satírája.

csillapítani; Florushoz maga ment könyörögni mezítláb, amint fogadalma következtében sanyargatta magát, s kicsibe mult, hogy áldozatul nem esett maga is a katonák dühének. Ő is följelentette Florust Cestius Gallusnál. De bátyjával együtt elűzetvén, kénytelen volt átmenni a rómaiakhoz. Katonánál Titus megölésével, aztán rossz tanácsadója eltávolításával akarja Jeruzsálemet megmenteni, de multja miatt elbukik a küzdelemben, hogy végre leleplezze és romlásba döntse Florust s a szenvedésekben megnemesülve, ismét egyesülhessen Titusszal.

Megjelenésekor még ég benne a népétől való megvetés gyalázata és az elűzésén való felháborodás is, de nem tudná az ellenséget szolgálni. Józsefnek elmondja, mikép jutott elhatározására, s különös módon magyarázza meg maga nemesebb törekvéseinek eredetét: Titus annyira megtetszett neki Alexandriában,¹ hogy előtte is érdemesíteni akarta magát s egyúttal a várost a teljes pusztulástól megmenteni; ezért igyekezett a lázongókat élete kockáztatásával megbékíteni, de kénytelen volt elmenekülni. Ekkor támadt az a gondolata, hogy megöli népe ellenségét s lemond egyéni vágyairól. A keleti temperamentum mellé keleti korrupcióhoz szokott számítani tudás járul: az erszényében levő sok «jóltévő érc» hozta át az őrségeken s bizik benne, hogy mindenén átsegíti. Mesés gazdagságát és az annak felhasználására való képességet is történeti tényekből ismerte Katona: Tacitus² szerint nagy vagyona folytán jutott a Flaviusok közelébe is, kik rá voltak szorulva, Josephus meg azt említi, hogy Polemon ezért volt hajlandó a zsidó hitre térni. Vad indulatossága már első jelenetében helyenkint megrázó erővel érvényesül; szemrehányó szavaiban a szeméremtől régen megvált nőnek jogos felháborodásától megnemesedett vadsága nyilatkozik. De Florus cinikus fölényével szemben nem soká maradhat erős; indulatos vadsága kellő testi erő és lelki nyugalom híján nevetségessé teszi a lelkiismeretlen, nyers katona előtt. De már Titus megjelenésekor visszanyeri királynői fölényét s mosolyogva adja vissza a meghúzódo Florusnak a «nevetséges Héros» elnevezést. A Tituson tapasztalt felindulás növeli önbizalmát s megerősíti hirtelen támadt gondolatát, hogy engedve női ösztönének jobban szolgálhatja hazáját is: csak a vezér szívét kell teljesen meghódítania s Florus kivégzését kérnie. Nem törődve helyzetével, szenvedélye

¹ A későbbi verses töredékben Antiochiát teszi Katona Alexandria helyébe, talán csak a vers kedvéért. Valószínűleg egyik esetben sem támaszkodott senki véleményére. Mindkettőt lehetők tarthatta: Titus Alexandrián át jött Görögországból apja seregéhez, Vespasianus viszont Antiochiában vette át a vezérletet s onnan indult Ptolemaísba. Már ekkor vele volt Agrippa is. Antiochiában utóbb is meg kellett fordulniok.

² *Hist.* II. 81.

hatalmától ragadva, végig elsorolja népe szenvedéseit, majd «vitézül,» büszkén dicsekszik, mennyi kárt tett Florustól felizgatott népe a rómaiaknak. Aztán kacér számítással emlékszik vissza mostani csalódásával szemben első találkozásukra. Jogos felháborodása Titus igazságérzetét, a szenvedések sirtása gyöngye lelke részvétét, az utolsó kacér fordulat megérett szerelmét igyekszik a maga kérésének szolgálatába állítani. Mikor mindezt sikertelennek érzi, visszatér korábbi elhatározásához. Titus titokzatos búcsúja, áldozata említése pillanatnyi küzdést idéz föl lelkében, szeme fölcsillan, de aztán csak a bosszúvágyat érzi, mely most annál erősebb, mert női magabizásában is sértve érzi magát; fokozza ezt az érzést Florus gúnyos visszaszólása is. Megvetéssel fordul Józsefhez, de nemes szándékát megértvén, «érzéssel» nyújtja feléje kezét; mint Jeruzsálem megmentésének vágyában, a cselekvésben is társat remél benne. Ijedt vonakodásával szemben a város sorsán való kétségbeesés felkeltésével akar harcolni. Mikor aztán megérti, mi Titus áldozata, újra felülkerekedik benne a démonon a nő. Néhány szó után egészen elnémuló magánjelenete a drámai lélekrajz remeke. Háborgása csak egy-egy szóban tör ki, mindenik újabb fordulatát jelzi a megelégedés és a meghatódásán való bosszúság közt való hanyódásának; végül az ujjongás, melyet vélt céljai visszaidézésével már nem tud féken tartani, egészen naiv, egészen ösztönös elmosolyodásban nyugszik meg: «Tsak ugyan bolondossak az Emberek!»

Csak felületes olvasás után láthattak e változás miatt e temperamentumától egyre más és más irányba ragadott, de mindig szenvedélyes nőben a «legcsekélyebb férgecskénél» is védtelenebb passzív szerelme. Főleg Zilahi Kiss Béla igyekszik olyan női sablónba beszorítani, melyet Katona összes drámaiban látni vél. Szerinte «Titusnak egy pár bókjára, hogy feleségül veszi, lemond bosszújáról»; pedig korántsem ez az ok, hiszen a házassági ajánlat már szerelmes együttlétük után történt s tőle inkább megzavarodik, helyzete következtében megijed. Kiss B. nem lát benne semmi számítani tudást s kifogásolja, hogy csak «mondják, hogy kacér, hogy tudja a férfiakat orruknál fogva hurcolni, hogy akkor tud sírni, a mikor akar, hogy észbontóan szép», de «mindez erejének nem veszi semmi hasznát»,¹ annyira passzív a gyöngye Titusszal szemben is. Pedig még akkor is nagyszerűen tud vele bánni, mikor maga is komolyabban szereti már, s minden áradozásában épen annyi a számítás, mint az őszinte érzés. Nem az ő kacérságán múlik, hogy nem tudja Florust idejében eltávolítani. Katona nem hagy kétségben afelől, mennyi a kacérság Titust magasztaló szavaiban. «Titus kebelébe rejtven tsalárd tekintetét, hizelegve beszél a maga megváltozásáról. Természetesen meg-

¹ Katona József élete. 1900. (Magyar Könyvtár) 64. 1.

akad és kertelni próbál, mikor Titus házasságot ajánl, de mikor ez habozásán fennakadva már-már elveszíti minden bizalmát, a jövőtől várva a helyzet tisztázását: megöleli s megerősíti korábbi szerelemvallását. A rosszkor érkező levél újra jobban megzavarja, s Florus figyelmeztetése után hiába akarná palástolni színeváltozását. Eltakart ábrázattal rettegve várja ítéletét. Most igazán mélyen sújtottan érzi multja végzetes következtét, mégis abban is lehet számítás, hogy sirva fakad, de egyúttal azt emlegeti: «Mi tántoríthatott engem el tzélotmtól egyéb, mint a te Jóságod?» Aztán ravaszkodva akarja vétktét tagadni. Titus határozott búcsúja indulatossá teszi, de most is tud szívére hatni; a maga jövendő szenvedéseit állítja eléje s a lelketlenség önvádját igyekszik fölkelteni azzal, hogy azt teszi szerencsétlenné, kiről csak az imént mondta, hogy tőle kapta valódi életét. Megérzi szavai hatását Titus gyöngé szívére s máris meg akarja ölelni. Távoztása után ismét démonikus erőig fokozódik indulata. Érti fölényét: a pogány nem soká fogja bírni a pusztá barátságot. De az érzékiség önbizalmán erőtt vesz a féltékenységt s vele felújul a régi bosszúvággy: sátánként akar Titus boldogságának útjába állni. Florus újabb szerelmi vallomását «vad nyájassággal» utasítja el, de szenvedélyes háborgásában elvesztvén tisztánlátását, odaigéri magát, ha nyugalmat szerez neki. Tanácsára elsárgul, de aztán tele bosszúvággyal biztatja magát: «Ide tsak frissen, mert a gondolkozás sokszor megbánást szül.» Florus szerepcseréjére «dühösen el katzagja magát: Betstelenek!» — majd újra látva József panaszából, mily ördög eszköztvé akart lenni, észretér. Titus nemes felháborodásától s engesztelő búcsúszavaitól «elragadtatva utánna akar»; nemessége az érzékiségnél magasabbrendű érzelmet értet meg vele, de most is szeszélyesen vad lelke hirtelen elhatározásával, leköti magát a gonosztévőnek Titus és Jeruzsálem megmaradásáért, s csak a pusztulás után látja, milyen szörnyeteggel kötött megint szövetséget. Fájdalmas elkeseredéstől fokozott vadsággal ragadja meg: «Emberiség Sepredéke! Te, kit az Istenség bélpoklul eresztett a Zsidók közé, hogy végső Pusztulásokat is te fejezd bé! Te Pestisse a' Római ditső Névnek, — könnyekből és vérből meg idősödött Tsoda állat, aki esküvéseddel játszol és Plutó Arany Istenednek kedvéért, többi Isteneidnek neveit is bé motskolod» — tör ki haragja, s a rómaiak megdöbbenését észre sem véve folytatja. Titus elérzékenyedését intéseire való emlékeztetéssel növeli s «nyájas keserűséggel» szólítja meg újra a többiek panaszai után. A fájdalomban mindennél erősebben érzik összetartozásukat. Mindkettejük szívéből mondja: «Tsupán egy résztvevő szív volt a világon a te számodra alkotva és az Berenicének szíve.»

WALDAPEL JÓZSEF.

ADATTÁR.

A PIARISTÁK SZEGEDI SZÍNJÁTÉKAI.

(Második, bef. közlemény.)

1752. C. J. I.

Hos omnes docuit Basilius M. DEI cum quibus ob defectum Theatri produxit nihil.

(Szepesi Vazul feljegyzése.)

1755. SzI.

Francisco Rendl pictori theatrum in gymnasio Szegediensis pingenti Fl 28. (Számvevősségi irattár. 1755/56. Zársz. I. k. 18. kiadási tétel. Október havi kiadások között.)

Kameras uram fizessen kegyl az Németh Pictornak azon Munkáért, mellyet az ujonnannd épitet Theátrumnál, vagyis Comédia háznál tett maga mestersége szerént, huszonnyolcz Rh. Frt. Szegedini die 24^a 8^{br} 1755. Idest Rhfrt 28.

Per Magistratum Ibidem.

In bey seyn meiner Richtig Bezahlt word Rendl.

(Számvevősségi irattár 1755/56 Számad. napló 18. kiadási tétel.)

1755. C. J. I.

A. Horum professor erat Simon Tarnóczy a S. Aloysio (Tarnóczy Simon 1720—1784. t. 1751—52. 1754—56.) cum quibus produxit in Bacchi feriis in refectorio actiones duas, alteram *suam*, alteram Plautinam *Menaechmii*; itemque in fine scholarum rursum duas, alteram *suam*, alteram Plautinam *Aulularuam*, quae in novo theatro productae sunt, peroratae sunt praeterea bono Nro aliae exercitationes.

B. Quorum omnium magister fuit Fabianus Pataki (1723—1771. t. 1754—55.) cum quibus ob defectum theatri produxit *declamationem Bacchicam* in scholis et tres dissertationes scholasticas. (T. i. a színház még farsangra sem készült el és így az új színházban egyelőre csak a két felső osztály játszhatott.)

C. Joannes Erdődi decanus declinistarum: nam quinque annos inter hos familiam ducit, alias erdelyi. Hos docuit Benedictus Dániel a SSS. Trinitate (1734—1812. t. 1754—55. 1764—65.) cum quibus *produxit* in scholis infinitas cum curis miserias. Quos Deus servet ad incrementum S. R. Ecclesiae et ejus sempiternam gloriam.

(A jól olvasható, de hiányos feljegyzés talán egy dráma előadását említi? E feljegyzés 1755—56-ra vonatkozik, de mivel az atyák november elején új rendi székhelyükre távoztak, ezt az előadást 1755 novemberre tehetjük.)

1756. C. J. I.

A. Horum professor erat Simon Tarnóczy a S. Aloysio cum quibus pduxit praeter debitas orationes in festo S. Catharinae in electione officialium et promotione tyrorum praeter eclogam in festo P. Superioris, bene numerosas exercitationes scholasticas, proprii laboris discipulorum, quodcum ad eloquentiam attinet, 8 nimirum orationes totidemque elegias. Item *Pseudolum* Plauti.

B. Hos docuit P. Emanuel Perez (1720—1794. t. 1755—58.) a Despon. B. V. cum quibus produxit *actionem* item 3 academias historico geographicas quibus addidit totidem Dialogos.

C. Horum moderator fuit Benedictus Dániel a SSS. Trinitate cum quibus produxit duas academiolas, *Qui vivant ad maiorem religionis gloriam et Incrementum S. Matris Ecclesiae.*

1757. C. J. I.

A. Horum magister erat P. Emanuel Perez a Desponsatione B. V. cum quibus produxit praeter literalem exercitationem, cui addidit dialogum *De tribus Sanctis regibus*, eclogam unam, item *comicam actionem*.

B. Horum omnium institutor erat P. Cajetanus Tuschlaitner a S. Thoma Apostolo (1729—1781. t. 1750—51. 1756—57.) cum quibus produxit literalem dissertationem item *drama* unum.

C. Horum magister fuit Emericus l'erczell a Jesu Maria (1733—1795. t. 1756—58.) cum quibus produxit *actionem comicam item litterarium exercitium*.

1758. L.

5^a January 1758 N° 8.

Specificatioja.

Azon fáknak, a melyet az ide való Comedia házhoz Nemes Város el hordattott ugy mint

1mo N° 32 darab tölgy fát vitettek el Singl. á. d. 33 $\frac{1}{2}$ ki huzatásával edgyütt. 10 Fl 66 $\frac{1}{2}$ d

2do Item magunk számára hozattunk N° 82 darabot á. d. 28 $\frac{1}{2}$ mellyet a Nemes Város eltartoztatott 23 « 87 «

Sa 34 Fl 3 $\frac{1}{2}$ d

Dugonity András és
Szilber János.

Kamerás ur fizessen kegyelmed Dugonity András és Szilber János Uraméknak Harmincznégy Rh Forintokat Három és fél pénzeket azon fákért, mellyeket föllül specificalt mód szerint Nemes Város számára ki szolgáltattak. Sig. Szegedini die 5ta January 1757.

Id est F Rh 34 d 3 $\frac{1}{2}$

Per Magistratum ibidem.

Dass ums obige Assignirt 34 F 3 $\frac{1}{2}$ d von Herr Statt Camer Johann Reysinger Richtig bezahlt seyed, werden Bescheinen hir mit. Szegedin den 5ten January 1757.

Johannes Silberbauer mpia.

(A specifikáció egyik aláírója Dugonics András hasonnevű édesapja.)

1758. C. J. I.

A. Horum institutor fuit P. Emanuel Perez a Desponsatione B. V. cum quibus praeter tentamina insignem *De Bartulpho et Ausherta* actionem Theatralem produxit.

C. Horum institutor fuit Emericus Perczell a Jesu Maria cum quibus praeter dialogos duos primum quidem de vera *Ex mente Recentiorum scribendi ratione* alterum vero Idiotismis tam vernaculae, quam *latinae linguae*, actionem produxit Hungaricam cui titulus *Adakozó öregről és fös-vény ifjáról* vigjáték.

(Az előadás valószínű napja 1758. V. 17., amikor Cörver János báró rendfőnök, aki 1757-ben a magyar nyelv tanítását a piarista iskolákban kötelezővé tette, a szegedi rendház vendége volt.)

C. Hos instituit Franciscus de Paula Jeger a S. Carolo Baromeo (1735—1799. t. 1757—58.) cum quibus praeter tentamina *actionem* produxit.

1762. D.

C. Pro anno demum 1762. mansi Szegedini in mea patria et docui maiorem parvam cum principiis. *Comediam* eo anno *hungarice* produxi, quae res, quoniam non adhuc usurpata Szegedini et circum vicinia, copiosissimos auditores excivit, parentibus incredibile solatium attulit.

(Dugonics azért nem tudott Perczel magyar előadásáról, mert 1762-ben már a C. J. második kötetét vezették, az arra vonatkozó feljegyzés pedig az első kötetben található.)

1768. C. J. II.

A. Quorum omnium magister fuit Pater Augustinus Karaba a S. Josepho Calasancio (1731—1802. t. 1767—68.) qui gravi morbo impeditus in Bacchanalibus nihil, circum pascha academiam solitam cum declamatione duarum chriarum, unius elegiae et odes produxit: Mense julio duas orationes a rhetoribus et elegiam a poetis declamari curavit: quarta septembris drama exhibuit, cujus argumentum fuit *Tumultus Barcinonensis, a Sancto patre nostro Josepho Calasancio sopitus*.

B. Hos omnes docuit Cajetanus Poor a S. Leopoldo (1744—1813. t. 1767—68.) qui praeter tria consveta tentamina (quibus praemisit succinta totidem colloquia, quae adolescentes prius alternis diebus juxta regulas jam syntaxeos jam grammatices deduxerunt primum erat *De adventu Hunnorum in Hungariam*, alterum *Res gestas Ludovici II.* — *M. Theresiae facta* quaedam tertium continebat) *Liberam vitam Themistoclis in tenera aetate Bacchanalium tempore stylo* Plautino et Terentiano in scenam dedit: adventualibus vero feriis autumnalibus *Quinctilium Varum cum tribus legionibus per Arminium peremptum* ornatissimae auditorum frequentiae

exhibuit: ad hoc nonnulla Epistolarum genera latino, hungarico et germanico idiomate recitari curavit.

C. Horum omnium magister fuit Fr. Dominicus Lengyel a Matre DEI (1748—1822. t. 1767—68.) cum quibus solitum tentamen produxit praemissa colloquia de recta ratione discendi et proficiendi. Postea die 3-io solemnitatis Canonisationis S. Patris nostri cum suis et aliis ex alterioribus classibus statura pusillis produxit eundem S. Patrem adhuc puerum, cum daemone certantem cum inscriptione: *Josephus Calasanctius* acta Szegedini apud scholas pias mense augusto anno.

qVo eIVsDeM CanonIzatIo CeLebratVr.

(Az előadások valószínű rendje: 1. *De adventu*, 2. *Res gestae*, 3. *M. Theresia*, 4. *Libera vita*, 5. *Quinctilius Varus*, 6. *Josephus*, 7. *Tumultus*. Szegeden a Kal. Szent József szentté avatásának ünnepeit 1768. VIII. végén tartották. P. a *Historia Domus* elveszett kötete nyomán értesít, hogy Karaba Agoston darabját közkívánatra háromszor kellett előadni.)

1769. C. J. II.

Quos omnes instituit P. Casparus Hajos ab assumpta Virgine (Jászberény *1724. V. 1. Sz. 1785. IX. 24. t. 1758—59. 1768—69.) cum quibus produxit academias duas, declamationem unam et comedias duas Plautinas, alteram ad imitationem *Maenechmorum* latine, alteram hungarice ad imitationem *Captivorum*.

1770. T.

(Benyák sem maradt el jónevű elődeitől, s egy évi szegedi tartózkodása alatt több darabjában gyönyörködött Szeged közönsége. Ezek között van legérdekesebb színműve *Joász, Judeának királya*. [111. l.] Szegeden hozta színre Benyák Plautus *Mostellaria*ját is. [113. l.] A darab kézírata Perényi József birtokában; szerinte Racine után írta.)

1775.

(1775. VIII. 24. előadták a *Matatiasnak jeles téteménye* c. magyar nyelvű drámát nagy közönség jelenlétében, Kovács János atya feljegyzése után. Szerzője Mlinkay Alajos 1741—1810. t. 1772—78.)

1777. H. G.

A. *Productio, exercitationes theatrales*. Interea in praesentia illmi domini vice colonelli comitis Antonii Sztanár, prodiverunt in theatro rhetores ac poetae cum *eccloga*, qua allegorice gratum animum erga moderatorem, onomasticum diem celebrantem, testari voluerunt.

B. Interfuit etiam actioni germanicae, quam ad imitationem Plautinam *Mostellariae*, per Ludovicum Holberg, autorem comediarum Danicarum, expressam representavit cum suis adolescentibus magister principistarum. Item actioni qua praeter professor syntaxeos exhibuit Plauti Menaechmos, exmissis, quae exmittenda erant. (Romlott szöveg.)

(Szerzője Mlinkay Alajos; az előadás napja VI. 21.)

A. Tandem sub initium augusti Pater professor rhetorices produxit laudabiter *Stiliconem*.

(Az átdolgozó Szauer Ambrus 1743—1818. t. 1776—77. 1798—99.)

1778. H. G.

A. B. C. Sub finem mensis hujus (április) et initium sequentis adolescentis nostri cum suis *academiis* egregie prodiverunt, ita quidem ut auditores vehementer probaverint cumprimis illas scientias quae in novo studiorum systemate, per sacratissimam suam majestatem sunt introductae. Secundae grammatices classis Magister suum dialogum, *de utilitate novi studiorum systematis* habuit concinnatum, sermone Hungarico. Magister autem principiorum idiomate triplici utpote Latino, Hungarico, et Germanico. Decimam tertiam maji, quae fuerat Augustae nostrae clementissimae natalis, ut tanto honorificentius celebraremus invitavit pater director primores illustrissimum comitem ab Althan commendantem profidii, cum reliquis dominis officialibus tam pro devotione nostra, quam pro *academia* syntaxistae quam studiose pro hac die reservaverat propterea, quod dialogus quem declamarunt, in se comprehenderit praecipua argumenta *in laudem et Commendationem sacratissimo suae majestatis, reginae nostrae clementissimae Mariae Theresiae*. Synopses academiarum extant in Bibliotheca Gymnasii.

(A könyvtárban azonban sem ez, sem más drámájára vonatkozó emlék nem található.)

A. B. C. *Dialogi de Europa, Hungaria, et Szegedino*. Ultima auditorum (!) hebdomade productionem academiarum ita ordinavi, ut in praesentia precipuorum ex diversis statibus auditorum, una alteram singulis diebus exciperet: Dominis auditoribus vehementer approbantibus im omni classe tam discipulorum profectum, quam docentium industriam dialogus *de Praerogativa Europa inter quatuor orbis partes*, erat concinnatus latine. Secundus *de Praerogativa Hungariae inter regiones Europae*, germanice. Tertius *de Praerogativa urbis Szegediensis inter reliquas Hungariae civitates*, hungarice.

(Az előadásokat a tanév végén, annak utolsó hetében tartották. A feljegyzésnek azt az állítását, hogy az akadémiákon minden osztály részt vett, úgy kell érteni, hogy az osztályok nem együttesen, hanem külön-külön szerepeltek.)

1779. H. G.

Sublato theatro necessarium auditorium. In libro systematico, qui de Ratione rei literariae novissime editus est, inter cetera, haec est sacratissimae suae majestatis expressa voluntas, ut quodlibet gymnasium habeat etiam auditorium, in quo publica sua tentamina, ceterasque exercitationes literarias producere possit. Jam vero, pro hujusmodi auditorio locus magis idoneus ne cogitari quidem potest, sive convenientiam gymnasii consideremus, sive boni communis rationem habeamus, quippe nunquam cum majori compendio aerarii, nunquam cum minoribus sumptibus erigetur, quemadmodum potest nunc erigi, vel potius parietibus jam erectis, in tale converti, et adornari.

(A színház elpusztult, már csak a falai álltak.)

1780. H. G.

A. Pater Ignatius Egerváry, primarius humanitatis professor, consulto fecit mentionem auditorii in gratiarum *actione*, ejusque necessitatem dominis

auditoribus ita proposuit, ut propositionem hanc omnes et singuli ratam habuerint.

(Egerváry Ignác 1751—1809. t. 1777—80-ig. 1790—1802. A közlés szerint Egerváry az iskolai évadnyitó Te Deum alkalmával, vagyis november elsején beszédet mondott, melyben a nyilvános előadások, tehát a drámák szükségességéről értekezett, s azt a hallgatóság tetszéssel fogadta. A szónoklatot, az alkalmoszerűséghez híven, valószínűleg dráma előadása követte.)

1781. H. G.

B. Post pascha pater director quotidie *accedebat* scholas jam humanitatis, jam grammatices sensimque praeparabat adolescentes pro publicis *tentaminibus* quae post restaurationem amplissimi magistratus, in festo Sancti Georgii factam, illico produximus.

(Az igazgató Szluha X. Ferenc. A humanisták első tanára Utlatsay László 1747—1801. t. 1780—84. A humanisták második tanára Subány Gábor 1747—1813. t. 1781—85. E drámát is minden bizonnyal IV. 24. rendezték.)

1782. H. G.

A. *Dialogus. De sulatari et efficaci comitis Antonii Károlyi* donec superioris regii scholarum directoris officum sustineret, institutione, quam subinde tertia grammatices schola, postquam nimirum resignavisset directoratum, cum debita gratiarum actione in publico tentamine celebravit.

(A teljes szövegében ismert dialogus szerzője a humanisták tanára, Utlatsay László.)

1800. T.

(Benyák Bernát odajöveletekor, névnappja alkalmával, színi előadást rendeznek tiszteletére. A játékot Szabó Ferenc tanártársa írja [223. l.])

Közli: LUGOSI DÖME.

ADATOK TÁNCZ MENYHÉRT ÉLETÉHEZ.

Táncz Menyhért pálos írónak, a pálos iskolai drámák másolójának életéről eddig meglehetősen keveset tudott a magyar irodalomtörténet. Császár Elemér kutatásának köszönhetjük azt a néhány életrajzi adatot, amelyet a pálos-rendre vonatkozó történeti emlékek őriztek meg róla. Császár 1901-ben közölt néhány adatot Táncz életéhez, mégpedig a pálos-rend eltörlésére vonatkozó iratok alapján.¹ Majd Táncz nagynevű tanítványának, Ányos Pálnak életrajzában közölt érdekes adatokat Táncz pápai filozófiai tanárságáról s rendtartományi titkárságáról.²

A pécsi egyházmegye egyik történetírója, Brüstle József, még 1874-ben összeállította a pálos-rend ezen érdemes tagjának, Táncznak rövid életrajzát s érdekes adatokat szőtt munkájába Táncz pécsi teológiai tanárságáról.³ Brüstle műve azonban elkerülte az irodalomtörténet művelőinek figyelmét.

¹ IK. 1901: 63. l.

² Császár Elemér: *Ányos Pál*. Bpest 1912. 47—48. és 195. l.

³ Brüstle Josephus: *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis*. Pécs 1874. I. 234. és 239. l.

Táncz önéletrajzi adatai s más források alapján több fontos adalékkal megtoldhatom töredékes életrajzát, néhány halvány vonással kiegészíthetem Táncz Menyhért arcképét.

1. A kalocsai főszékesegyházi könyvtárban van Táncznak egy vegyes kézírata. Címe: *Miscella Notabilium* per Melchiorum Tancz Ordinis Sancti Pauli I. Eremitae Sacerdotem Curiose Posteritatis Gratia Connotata. Pestini 1789. Anno. (Könyvtári jelzése: 28904/5 Misc.) Ezt a vegyes kéziratot a pálos-rend eltörlése után, 1789-ben kezdte meg Táncz s legkorábban 1790-ben fejezhette be, mert a végén még 1790. évi történeti okmányokat is lemásol benne. A kis nyolcadrét alakú, 275 számozott lapnyi kézíratos könyv java-része a szerzetes rendek eltörlésére vonatkozik. Anyagából érdekel még bennünket a magyar pálos rendtartomány 1786. évi s a nagyszombati Klarissza-apácák 1782. évi névtára. Továbbá Friz András S. J. *Zrini ad Sigetum* c. latin iskolai drámájának másolata (210—216. l.).

A kézirat címében maga Táncz mondja, hogy 1789-ben Pesten élt. Tudtuk eddig is, hogy a rend eltörlésekor, 1786-ban Pestet választotta lakóhelyéül. Most saját följegyzése erősíti meg, hogy ezt a tervét meg is valósította.

A pesti kolostorban érte a pálos-rend fölосzlatása. Nem tudott meg-válni Pest városától, hová régi kedves emlékek fűzték. Hiszen már fiatal korában is a pesti pálos-kolostor tagja volt. Bár a rend eltörlésekor ideig-lenesen fölvétette magát a pécsi egyházmegye kötelékébe, mégsem vált meg Pesttől.

Táncz egyik saját munkáját is lemásolta kézíratos könyve lapjain, azt a latin beszédet, melyet a máriavölgyi kolostorban tartományfő választatásra egybegyűlt rendi káptalan előtt mondott 1773. szept. 19-én. A beszéd hosszú címe: *Oratio* a Melchior Tancz Ordinis S. Pauli Primi Eremitae Collega Minore Patris Provincialis Anno 1773. die 19. Septembris in Conventu Mariae-Thallensi ad Capitulum super eligendo novo Priore Provinciali Hungariae habita. (*Misc.* 123—138. l.)

Ez a cím ismét életrajzi adatot rejt magában. Collega minor-nak mondja magát Táncz. Ez a tisztség a tartományfőnök másodtitkára, vagyis íródeákja (scriptor.) A pálosok régi szerzetszabályai értelmében a titkár választhatott maga mellé íródeákat. Táncz azonban hihetőleg a tartományfőnöknek, a szintén pápai származású Gindl Gáspárnak bizalmából jutott e tisztséghez. A magyar pálos rendtartomány főnöke abban az időben már Pesten székelt, s így Táncz is mint a tartományfő íródeákja 1770-től 1773-ig a pesti kolostor tagja volt.¹ Abban az időben Szentgály Ágoston volt a pesti kolostor perjele.²

Gindl Gáspár tartományfőnököt kísérte Táncz 1773-ban a rend generálisának székhelyére, a Pozsony mellett fekvő Máriavölgyre a rendi káptalanra. Gindlnek ekkor telt le hatéves tartományfőnöki tisztsége, s mivel két három-éves időszakban egymásután viselte e tisztséget, harmadszor egyfolytában már nem választhatták meg. Utódjául Antal Pál pécsi perjelt, a teológia

¹ Saly László: *Az egyetemi templom*. Bpest 1926. 37. l.

² Rupp Jakob: *Buda-Pest és környékének helyrajzi története*. Pest 1868. 253. l.

doktorát, választották meg a káptalanon.¹ Gindl pécsi perjel lett,² Tánecz pedig Pápára került a rendi növendékek filozófiai tanárának, abba az intézetbe, ahol hittudományi tanulmányainak megkezdése előtt maga is hallgatta a filozófiát s figyelemmel kísérte a gimnáziumi színi előadásokat. Tanítványa volt ekkor Ányos Pál is.³ Antal 1773–1776-ig viselte a provinciális tiszttét,⁴ Niczky Pál, előzőleg pécsi teológiai tanár, volt a titkára. Antal után ismét Gindl (1776–1786) lett a tartományfő.⁵

A rendi káptalanon a szerzetnek valamelyik jeles szónoka szokta az egybegyűlt atyákat a körültekintő választásra buzdítani. Tánecz maga is megemlíti beszédében, hogy ily alkalommal a multban kiváló szónokok nagy ékesszólással beszéltek már az atyák előtt.⁶ Mindenesetre nagy megtiszteltetés volt a 30 éves Tánecz Menyhértre, hogy 1773-ban ő rá esett a választás, ő tarthatta a beszédet a káptalanon. Jele annak, hogy előjáróinak nemcsak bizalmát bírta, de szónoki képességét is nagyra tartották. A klasszikus és bibliai idézetekben s vonatkozásokban bővelkedő beszéd valóban bizonyosságot tesz Tánecz szónoki képességéről s a latin nyelv kitűnő bírásáról. Beszédét bevették a káptalan irományai közé, hogy megőrökték az utókor számára. A szokásos hitelesítéssel, a rend kormánytanácsának aláírásával is ellátta a rendi káptalan. Tánecz másolatának végén szintén megvan a hitelesítés másolata.

Tánecz képzett pap és tanár, olvasott ember volt. Tanulmányai végzetével a teológiai doktori fokozatot is megszerezte. Ő maga jegyezte neve mellé a rendj névtárában: SS. Theologiae Doctor. Teológiai tanulmányait Pécsen 1767-ben befejezve még tovább tanult, hogy a teológiai doktori fokozatot is megszerezhesse. A magyar pálosok jelesebb növendékei a nagy-szombati egyetemen szokták a teológiai doktorátust megszerezni; de meg lehetett azt szerezni a rend kebelében is. Hogy Táneczot mikor és hol avatták doktorrá, arról nem szólnak a rendelkezésre álló források. 1773-ban s 1774-ben még nem használja a doktori címet, 1777-ben azonban már teológiai tanár Pécsen.⁷

Tánecz már 1770–1773-ban is Pesten működött mint a tartományfőnök másodtitkára. Pesten volt 1786-ban, a szerzet föloszlatásakor is. Ekkor mint rendtartományi titkár működött ugyancsak Gindl Gáspár tartományfő mellett. Gindl akkor 1784 máj. 29. óta már hatodízbén volt a magyarországerdélyi rendtartomány feje. Táneczot is az 1784-ik évi Családon tartott rendi káptalanon bízták újból meg a titkári tisztséggel. A rendben töltött utolsó éveiben ismét Gindl Gáspár bizalmi embere volt, s rajta szeretettel csüngött.

¹ Misc. 138. l. — Brüstle, i. m. I. 228. l.

² Rupp Jakab: *Magyarország helyrajzi története*. I. k. Pest 1870. 370. l.

³ Császár Elemér: *Ányos Pál*. Bpest 1912. 47–48. l.

⁴ Tánecz följegyzése szerint 1793-ban Pápán ha t meg. (Misc. 69. l.)

⁵ Császár Elemér: *Verseggy Ferenc élete és művei*. Bpest 1903. 11. l.

⁶ Tánecz mondja: «Saepe iam hac in causa in hoc amplissimo Senatu sermonem ad Vos habuere oratores disertissimi, tantaque eloquentia, tam ubere per eos facundia peroratum est...» (Misc. 124. l.)

⁷ Abban a jegyzékben, amely az 1771 és 1784 között a Pázmány-egyetemen a teológiai baccalaureatust és doktorátust szerettek nevét adja, Tánecz neve nem fordul elő. (Merkur von Ungarn. I est 1786. 498–504. l.)

Táncz 1784–1786-ban s az előző években a rend neves tagjaival (Alexovics Vazul, későbbi egyetemi hitszónok, Verseggy Ferenc és Verseggy bizalmas barátja, Pap Ferenc) lakott egy földél alatt a pesti kolostorban, de végül már az angolkisasszonyok mai kolostorában (Váczai-u.), hová 1785-ben költöztek át a pálosok az egyetemi templom mellől, a mai központi pap-nevelőintézet épületéből.

Táncz még a rend feloszlata után is végzett titkári teendőket s részt vett a rend visszaállítására irányuló megbeszéléseken s mozgalmakban. A rendtartományi titkár feladata volt a személyi változások nyilvántartása. Táncz a rend feloszlata után is összeköttetésben állt a rendtagokkal s kéziratos névtárba hűségesen bejegyezte a volt pálos-szerzetesek elhalálozására vonatkozó adatokat. (*Misc.* 64–74. l.) Az 1796. évről még találunk néhány bejegyzést, jelölül annak, hogy Táncz még munk kedvében volt. Bejegyzi még az 1796 ápr. 2-án elhunyt Alexovits Vazul elhalálozását, de az év és nap elhagyásával. Azután megszűnnek az értékes bejegyzések. Úgy látszik, Táncznak egyre elhatalmasodó tüdőhaja kiűtötte kezéből az író tollat.

2. Táncz több éven át tanárkodott a rendi főiskolákon. Pápán bölcséletet, Pécsen hittudományt tanított. Pápára 1773 őszén került a rendi bölcséleti főiskola tanárának. Két iskolai éven át (1773–1775) tanított filozófiát s egyúttal a pálos gimnázium tanulmányi felügyelője is volt. A gimnáziumi prefektus tisztsége egyúttjárt akkor a bölcséleti tanári állással.⁴ Két évre szülővárosába került vissza Táncz, ahol annak idején gimnáziumi és filozófiai tanulmányait végezte ő maga is.

1775 őszén Barabás Gellért, a pápai pálos gimnázium későbbi igazgatója, lett Táncz utóda a bölcséleti tanszéken. Hová került Táncz, azt nem tudjuk. Két év múlva, 1777 őszén Pécsre került teológiai tanárnak. Két évig működött ebben a minőségben és minden valószínűség szerint a szentírástudományt s a keleti nyelveket adta elő. Tanszékén 1779-ben már Alexovics Vazult találjuk⁵

Táncz tanársága idején tanult Pécsen Virág Benedek is teológiát.⁶

3. Táncz elhalálozásának éve eddigelé ismeretlen volt az irodalomtörténet művelői előtt. Császár Elemér, bár főnntartással, úgy vélte, hogy beteges ember létére nem sokkal élhetett túl rendjének eltörlését.⁴ Brüstle i. műve szerint 14 évig élte túl a pálos-rend eltörlését. 1800 október 7-én halt meg Pesten, 57 éves korában.⁵

4. Mócs Szaniszló Gyula meg Bayer József még csak annyit tudtak Tánczról, hogy 1743-ban született s 1766–67-ben fejezte be teológiai tanulmányait Pécsen. «Ezen túl nyoma vész» — mondotta Bayer.⁶ Ma, 32 év

¹ Bakonyvári Ildefonz: *A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében*. Pápa 1896. 87. és 59. l.

² Brüstle i. m. I. 234–240. l. és III. 232. l.

³ Hattuyff: *Költői levelezések*. 1906. 7. l. Brüstle, i. m. I. 223. l.

⁴ IK. 1901. 64. l.

⁵ Brüstle i. m. I. 234. Táncz halotti anyakönyvi bejegyzését keresttem a budapesti belvárosi, józsefvárosi és terézvárosi plébániahivatalban, de eredmény nélkül.

⁶ Bayer József: *Pálos iskola-drámák a XVIII. évszázadból*. Bpest 1897. 9. l.

multával már csaknem teljes pontossággal összeállíthatjuk Táncz külső életrajzi adatait. Íme életének fontosabb határállomásai:

1743-ban született Pápán.

1760. nyarán a pálos szerzetbe lép.

1761. okt. 25. szerzetesi fogadalmat tesz.

1761—63. a bölcslelettudomány hallgatója Pápán.

1763—67. a theologia speculativa négy éves tanfolyamát végzi Sátoraljaújhelyen és Pécsen.

1765. József c. iskolai drámáját írja Sátoraljaújhelyen.

1766—67. Pécsen másolja a pálos iskolai drámák kéziratát.

1767. ápr. 18. Pécsen szerpappá szenteli Klimó György püspök.

1767. jún. 8. misépappá szentelik.¹

1767. okt. elején Sajóladra küldik ú. n. recollectióra, v. i. lelkigyakorlatok végzésére.

1770—73. a tartományfőnök másodtitkára (collega minor) Pesten.

1773. szept. 19. Máriavölgyön latin szentbeszédet mond a tartományi káptalani gyűlésen.

1773—75. Pápán filozófiai tanár s a gimnázium prefektusa.

1774. aug. Ányos Pál nyilvános bölcséleti vitatkozása Táncz vezetésével.

1777—79. teológiai tanár Pécsen.

1780. táján rendtartományi titkár lesz Pesten. 1781-ben már ő a titkár.

1784—86. rendtartományi titkár. Újból megválasztották 1784. máj. 29-én

Máriacsaládon.

1786. márc. 20. hivatalosan közlik vele a pálos-rend feloszlatását.

1786. aug. 20. le kell vetnie a pálosok szerzetesruháját.

1789. másolni kezdi *Miscella notabilium* c. kéziratát.

1796. után megszűnnek bejegyzései a pálosok kéziratós névtárában.

1800. okt. 7-én meghalt Pesten.

Ebben az időrendi felsorolásban csak itt-ott mutatkozik hézag. Nem tudjuk, mi volt első beosztása sajládi remeteskedése után. Pápai és pécsi tanárkodása között mutatkozik ismét két évi hézag. Brüsszle általánosságban csak annyit mond az 1767—77 közötti évtizedről, hogy Táncz ezalatt különféle tisztségeket töltött be. Nem tudjuk pontosan, hogy mikor lett rendtartományi titkár. Annyi bizonyos, hogy 1781-ben már ő volt a titkár.² Ámde nemcsak lehetséges, de valószínű is, hogy már 1779-ben megválasztották titkárnak.³

TIMÁR KÁLMÁN.

¹ Az ugyanazon évben, de mint III. éves teológusokat szentelt pálos növendékeknek (Csobánczy Lázár, Simon Máté) más sorrendet mond Brüsszle: ápr. 18. alszerpapság, jún. 8. szerpapság, jún. 13. misépapság. (J. m. I. 234—35 és III. 232.)

² Császár E. i. m. 195. l.

³ A titkárt a három évenként tartott tartományfő választó káptalani gyűlésen választották. Gindl 3 éve 1779-ben járt le. Ekkor esedékes volt a rendi káptalan. Hogy valóban megtartották, mutatja, hogy a rendházaknak szintén választás útján betöltött perjelei 1779-ben és 1782-ben változtak.

ADATOK SZEMERE PÁL FORRÁSAIHOZ.

Szemere Pál első költői kísérleteiről (*Dalok azoknak, akik szeretnek, 1812–1813.*) ismeretes, hogy németből készült fordítások. A kor hangulatának és ízlésének megfelelően, mégis hamarosan énekszóra kerültek nálunk is, és Szemerét a «legédesebb» dalok írójául ünnepelték. Ha e daloknak nem volt is igazában írója, kétségtelenül az akkor Németországban és Ausztriában legnépszerűbb énekeket ültette át — ez sikerének titka.

Forrásainak egy részére mintegy másfél évtizede mutattam rá először.¹ A *Vergiss mein nicht*et Susiejének (Fáy Zsuzsánnának) sürgetésére ültette át. *Hűség* c. költeményének eredetijét már Szentjóni Szabó László korában énekelgették. (*Egy megvetettnek keserve*) Matthisson *Lied aus der Ferne* c. dalának három fordítása is járta nálunk. Az *Epedés* (Paesiello) és a *Szerenád* (Éjjeli. — Kotzebue) pedig német színdarabok betéteiből kerülhettek a közép-osztály leányainak ajkára. Ezeket az adalékaimat toldom meg most még egy-kettővel.

Szvorényi jegyzeteiből² tudjuk, hogy a kis ciklust Szemere «Eschenburgból, Schillerből stb.» fordította. Hogy Johann Joachim Eschenburg (1743—1820.) melyik költeményéről van szó, azt maga Szemere árulja el Kölcsyhez írott egyik levelében: «Eschenburg dalát *Dein gedenk ich und ein sanft Entzücken*... igenis én fordítottam.» Az eredetinek *Elegie an Dorinde* a címe (*Göttinger Musenalmanach* für 1772., 62. l.) Szemere a *Remény* címet adta fordításának. Íme az első strófa párhuzama:

Dein gedenk ich und ein sanft
[Entzücken
Ueberströmt die Seele, die dich liebt;
Das ist einer von den Augenblicken,
Die zu sparsam mir das Schicksal
[giebt!
Ein Gefolge trüber, schwarzer Stunden
Drängt sich dicht um meine Jugend
[her;
Augenblicke sind mir froh ver-
[schwunden;
Aber Jahre trüb und freudenleer.

Eszembe jutsz és egy gyenge érzés
Kedvre gerjeszt, édes lángra gyújt,
Ah mily irigy lett hozzám a végzés,
Ily szempillantást is ritkán nyújt.
Rám tódultak a buslakodások,
Ifjúságom napja béborul;
Vigan töltök egy-két pillantások,
De esztendők busan s komorul.

Eschenburgnak ez a dala nagyon népszerű volt. «Eschenburgs Lied ist zum Teil übergegangen in heutige Volkslieder.»³ A dalnak ötféle megzenésítése ismeretes, a legnépszerűbb J. F. G. Beckmanné volt (1782-ből), amelyet Friedländer «jetzt recht verblasst und altmodisch»-nak tart.⁴ Hozzánk a darab valószínűleg mint operett-betét került: ilyenül szerepel Eschenburg első munkájában (1768.), *Lukas und Hannchen* c. egyfelvonásosában, amelyet franciából fordított; nálunk a pesti német színészek már 1787-ben előadták.⁵

¹ EPhK. 1913. 358—360. l.

² Szemere Pál munkái, I. 264. l.

³ Böckel, *Deutsche Volkslieder aus Oberhessen*, 1885. — Köhler u. Meyer, *Volkslieder von der Mosel und Saar*, 1896. (Idézi Hoffmann v. Fallersleben könyve: *Unsere volkstümlichen Lieder*,⁴ v. Karl Prah 40. l.)

⁴ *Das deutsche Lied im 18. Jahrhundert*, II. 138.

⁵ Kádár Jolán, *A budai és pesti német színpad története 1812-ig*, 92. l.

Szemere Pál költői ébredésének egyik kísérő mozzanata Schillerért való nagy lelkesedése is. Bayer József említi¹, hogy Szemere Schillernek rajongó tisztelője volt. 1813-ból való *Az ér mellett* ... c. fordítása: *An der Quelle sass der Knabe* ..., amelyet elsőül szintén Fáy Susienek küldött meg.² «S viszont *Az ér mellett*-et köszöné meg, melyet Gombára nékie megküldöttem. Még egyik darabja sem tetszik így Pali. *Hidd el két boldog szerelmes — Kis kunyhóban is megfér* ... érzi ezt Pali?» A verset utóbb Helmezy és Tóltényi s mint ismeretes (Szvorényi nem említi) zsengéi közt Petőfi is lefordította. Érdekes Petőfi utolsó sorait Szemerével összevetni:

Szemere

Hallgasd, a liget miként zeng,
Mely tisztán zug a kis ér;
Hidd el e két boldog szerelmes
Kis kunyhóban is megfér.

Petőfi

Ime, dal zeng a berekben,
S tiszta zajjal jár az ér!
Egy boldog szerelmi szívpar
Kis kunyhóban is megfér.

De van Szemere költeményei között még egy Schiller-fordítás, amelyről Szvorényi — aki a *Hazafias versek, epistolák, vegyesek* között mint eredetít közli — jegyzeteiben is csupán ezt írja: «Költőnknek egy, Horvát Istvánhoz, 1816-ban írt leveléhez csatolva, a Nemzeti Múzeum irattárában 1425. Quart. Lat. jelzettel. Kiadatl.» Ez a vers, *A világ felosztása*, mint első pillantásra láthatni, Schiller híres költeményének, *Die Teilung der Erde*nek, a fordítása. Schiller ötös és hatodfeles rímes jambusait négyes rímtelen jambusokban tolmácsolja, s ehhez képest a fordítás szabad — de magyaros is:

S im, minden, ami ép s mozog,
Vén, ifju együvé futos;
A gazda parlagot ragad,
Puskát az urfi és kopót;
Tengert fog a kereskedő,
Bányát a kincseket lesők.

Jellemző e korra — bár a vers egy magánlevél melléklete volt és cenzura alá nem is került — hogy a most következő két sort Szemere le sem fordította:

Der König sperrt die Brücken und die Strassen
Und sprach: der Zehente ist mein.

Evvel szemben a végét — elprózaírtva — kibővítette:

Der Herbst, die Jagd, der Markt ist
nicht mehr mein.

Vadászat, bánya, gazdagság,
Tenger, vásár, kereskedés
Többé hozzám nem tartozik.

Hadd mutassak rá, hogy Szemerének abban a furesa munkájában — *Tandithyramb és Talányábrándok* — amely a *Főti dalt* volt hivatva — versben — fejtegetni, a XVI. rész *Öröm* első sorai is Schiller hatására vallanak.

Mi az öröm? Szikra! Istenek szikrája;
Leány, Elysium édes leánykája.
Lángital, amellyel minden lények élnek;
Ut, melyen jók, rosszak együtt mendégélnek.

¹ Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban, 1912. 26. lap.

² Kazinczy Lev. X.: 306. l.

Nyilvánvaló, hogy az *An die Freuderól* van szó, mely Beethoven is a IX. symphoniára ihlette:

Freude, schöner Götterfunken,
Tochter aus Elysium,
Wir betreten, freuertrunken,
Himmlische, dein Heiligtum.
Deine Zauber binden wieder,
Was die Mode streng geteilt;
Alle Menschen werden Brüder,
Wo dein sanfter Flügel weilt.

Eddig tárgyalt sorozatába vette fel Szemere utóbb, 1835-ben megjelent zsebkönyvében, a *Házi boldogság* c. dalát is. Ennek forrására Hoffmann v. Fallersleben már idézett gyűjteménye vezetett rá. Az eredetinek, amely minden effajta gyűjteményben megvan, szerzője Christian Jakob Wagenseil (1756—1839). 1778 februárjában Wandsbeckben írta s természetesen a Wandsbecker Botenak, Matthias Claudiusnak ajánlotta. A két költemény viszonyát leginkább ez az összevetés mutatja:

Arm und klein ist meine Hütte,
Aber Ruh und Einigkeit
Wohnt in ihr; auf jedem Tritte
Folget uns Zufriedenheit.
Lass die Liebe bey mir wohnen,
Die mir Blumenkränze flicht,
O Geschick! dann neid' um Kronen
Ich den grösten Fürsten nicht.

Szegény és kicsi kunyhócskám;
De boldogság lakja azt,
S megelégedés mosolyg rám
Minden pillantás alatt.
Itt örömvirágot fűzve
Boldogit hív szerelem;
A dűst, míg ragyog tényt űzve,
Én itt nem irigyelem.

O! wie ist sie frisch und fröhlich
Wenn sie Märchen vorerzählt
Gott, wie ist der Mensch so selig,
Der sich nicht um Reichtum quält!
Arm und klein ist meine Hütte,
Doch ein Sitz der Einigkeit,
Gott, erfülle du die Bitte:
Lass uns nur Genügsamkeit!

O, mely boldog az oly férfi,
Kinek érzi ezt szíve;
Bánat, bú nem árthat neki,
Csendes, nyugodt élete.
Szegény és kicsiny kunyhócskám;
De egyezség lakja azt, —
Oh, szent jó lsten, hallgass rám:
Hagyd mindig így sorsomat!

Wagenseil verse is, mint Szemerének eddig kimutattam legtöbb forrása, színdarab betétje volt. A szóbanforgó egyfölvonásosnak története önmagáért is érdekes. A kis dráma, amely Gessner Salamon *Erastjának* hatása alatt született¹, Gothában, 1779-ben jelent meg, a következő címmel: *Ehrlichkeit und Liebe*. Ein ländliches Schauspiel mit Gesang, in einem Aufzug. Die Musik ist vom Herrn Kappellmeister Wolf zu Weimar. Az ajánló vers: *An meinen lieben Claudius*. A *Nachrichtben* Wagenseil mondja el a darab hasonlóságának az okát: «Ich hatt' erst Gessners Erast zum *Singspiel umgearbeitet*, es versteht sich mit Abänderungen in der Katastrophe, Sprache u. s w., so dass es immer noch viel eigenes gehabt hatte. Bey reiferer Ueberlegung aber war mir doch *die zu grosse Aehnlichkeit* mit *Walder* anstössig, und deswegen verwarf ich diese Arbeit. Ich musste dies erinnern, weil in gegenwärtigem Stück ein paar Szenen sind stehen geblie-

¹ Máté Károly barátom, aki szíves volt Berlinben a kettőt összevetni és több becses adattal egyébként is kezemre járt, megállapította, hogy meséjük csekély eltéréssel azonos.

ben, — damit mann mich nicht blindlings der Nachahmung beschuldige.» Az itt említett *Walder* — Máté Károly figyelmeztetett rá — kétségtelenül a Shakespeare-utánzó Christian Felix Weisse (1726—1804) névtelenül megjelent Marmontel-átdolgozása.

Az *Ehrlichkeit und Liebenek* ezt a betétdalát Wagenseil később fölvette munkáinak gyűjteményébe is.¹ Ekkor már nagyon népszerű volt a dal — elterjedtségét elsősorban Ernst Wilhelm Wolf (1735—1792.) zenéjének köszönhette.² Ezt a dalt is ötször zenésítették meg, többek között maga Wagenseil is. 1830-ban boldogan írja: «Das Lied *Arm und klein* war vor ungefähr 50 Jahren sehr bekannt und wurde auf Messen, Jahrmärkten und Kirchweihen viel und oft gesungen, auch mit der Beyschrift *Gedruckt in diesem Jahr* verkauft, Es ist vielfältig, auch einmal *von ihm selbst*, in Musik gesetzt worden. Der Verfasser hält die Composition für die beste, die er auf einem Jahrmarkt von Dorfmusikanten singen hörte.»³

Wagenseil dalának ez a nagy népszerűsége magyarázza meg, hogy került Szemere forrásai közé.

Szemere sokat énekelt fordításai a XVIII. század közepe óta népszerű német daloknak szövegükben való megmagyarosodását jelentik.

GÁLOS REZSŐ.

KAZINCZY ISMERETLEN ÉRTEKEZÉSE.

Az IK. ez évi I. füzetében Rác Lajos cikket írt *Kazinczy egy ismeretlen értekezéséről*, s közli a Nemz. Múzeum kézirata alapján a mintegy négy nyomtatott lapra terjedő értekezést, mely *Bevezetés a Törvények Lelke nevű könyvhöz* címen I. A Törvényeknek eredetéről, II. Hol veszi eredetét a büntető Hatalom, III. Következések részeket foglalja magában. Rác Lajos az értekezésben Kazinczy egy önálló, eredeti dolgozatát véli felfedezni, de pusztá következtetéseken alapuló tanulmányában téves eredményre jut: a mű nem egyéb, mint Beccaria *Dei delitti e delle pene* c. művének szó szerinti fordítása. Ezt, mint kétségtelen tény megállapítván, előbb igyekezünk eloszlatni e mű körül felmerült tévedéseket, majd keletkezésének körülményeit megvilágítani.

Mert nem első tévedés, amelyet Kazinczy e kézirata okozott. Váczy János már korábban Montesquieu-fordításnak nézte; Rác Lajos most olyan eredeti dolgozatnak, melyet az állambölcséleti eszmékkel foglalkozó széphalmi vezér Hobbes, Puffendorf, Rousseau, Montesquieu és Filangieri eszméinek hatása alatt írt... S csakugyan a Rác Lajos bevezető sorait olvasva úgy tetszik, mintha két különböző munkáról beszélne. Rác Lajos ugyanis ezt írja: «a kézirat on ugyan magán Kazinczy neve vagy aláírása schol sem szerepel»; «e dolgozatnak tulajdonkép nincs címe»; s keletkezésének idejét is csak hozzávetőlegesen állapítja meg 1790—93 közé

¹ *Vermischte Gedichte und prosaische Aufsätze*, 1785. I. k.

² Friedländer, id. m. II. 260. l.

³ *Literar. Almanach für 1830*. Leipzig. — Id. Friedländer id. h.

holott a kézirat címlapján ez áll: *Montesquieu: a' törvények lelke. Fordította Kazinczy Ferenc. 1793.*, az első szöveglapon pedig ez: *A Montesquieu által írtt, és Kazinczy Ferencz által magyarra fordítottatott Törvények Lelke nevű Könyvre való BEVEZETÉS. Kazinczy Ferencz saját keze-írása.* — vagyis a szerző is, a cím is és az évszám is tisztán fel van tüntetve. Ép ez okozta a másik tévedést, hogy t. i. Váczy János — a címnek hitelt adva — *Kazinczy fordításairól* készített repertóriumában (Akad. Ért. 1914.) Montesquieu-fordításnak vette fel. Így szerepelt a mű a Múzeum Ktár kézirat-tárának katalógusában is. Azonban a Rácz Lajostól közreadott művet s a kéziratot egybevetve tapasztaljuk, hogy nemcsak a jelzet és terjedelem azonos: *Fol. Hung. 872., 12 lap.*, hanem azonos a tartalom, a szöveg is. Ez alatt a jelzet alatt könyvelte el a fordítást Váczy János is, bizonyosságul annak, hogy ő is e munkára gondolt. A két mű azonosságát illetőleg tehát semmi kétség.

Rácz Lajos csak észreveszi — helyesen — hogy a mű *nem az Esprit des lois* fordítása, hiszen Montesquieu-nél ilyen fejezetcímek, ilyen szöveg nincs; sőt nem is a *Contrat Socialé* — következtet tovább Rácz — melyet Kazinczy köztudomásulag fordított — s nem is a Filangieri: *La Scienza della Legislazione* c. művéé, amely eszméi miatt rokonszenves volt Kazinczy előtt — Filangierit Kazinczy több helyen Montesquieu-vel együtt emlegeti is. «Így nincs más hátra — írja — mint azt Kazinczy önálló, eredeti dolgozatának, egy hosszabbra tervezett dolgozata bevezető részének tekinteni, melyben ő — Hobbes, Puffendorf, Rousseau, Montesquieu és Filangieri eszméinek hatása alatt — az állami, s első rendben a büntető-törvényeknek a társadalom érdekeivel való összhangzatba hozatala mellett tör lándzsát.» Abból azonban, hogy a mű a fentemlítetekkel nem azonos, nem következik, hogy eredeti! Érdekes az is, hogy Rácz Lajos Filangieri hatását tartja a legvalószínűbbnek, kivált egy a Kazinczy szövegében előforduló olasz idézet alapján, s mert Kazinczy Filangierit néha Montesquieu-vel együtt említi, de nem gondol arra, hogy Beccaria is olaszul írt, s rendszeren őt is együtt emlegeti Kazinczy Montesquieu-vel — és Filangierivel is. (XIX. 395., XIX. 399.) Kazinczy pedig Beccariát fordítja, s «értekezése» Beccaria *Dei delitti e delle pene* c. művének *Introduzione, Origine delle pene, Diritto di punire, Conseguenze* fejezeteit fog'alja magában, melyeket Kazinczy minden valószínűség szerint olasz eredetiből fordított magyarra.

Lássuk a mű keletkezésének körülményeit. Kazinczy valóban foglalkozott állambölcséleti eszmékkal: így fordította Rousseau-tól a talán már végleg elveszett *Contrat socialt* — melyről pár gyakorta napvilágot látott adaton kívül egyebet nem tudunk¹ — pár lapot a *Gouvernement de Pologne*-ből, le akarja fordíttatni a *Discours sur l'inégalité*t (II. 45.) s dolgozik fogságáig még egész sereg politikai vagy politikai célzatot is rejtő művön. A felvilágosodás egész eszmeköre ismeretes volt előtte s így a *humanitarizmus* is — amazzal majdnem azonos fogalom, melybe annyit beleértett százada, s melynek eszméi hódítottak a társadalmi s általában a kultúra minden terén. E gondolatkörből — a szabadsajtó és szabadszó kivéte-

¹ Váczy feltevése, hogy a kézirat Pápai Sámuelnél veszett el. Lásd Lev. XI. 398. l.

lével — talán semmi sem vert oly mélyen gyökeret Kazinczy lelkében, mint ép az *emberiség* eszméi: az ifjúságában majdnem radikális Kazinczy, a hajdani Rousseau-fordító, ezeket az eszméket táplálja végig élete folyamán s hinti el alkalomadtán írásaiban... A humanitarizmus terméke a büntető-jogban Beccaria műve is. A halálbüntetés és tortúra eltörlése Ausztriában részben az ő nevéhez fűződik, a II. Józseftől megindított büntető-jogi előmunkálatoknak a császár egyenes kívánságára ő lett az egyik irányítója, eszméi átmentek az 1790., 1792-i javaslatokba, stb. De más, *irodalmi* úton is eljutott neve a közönséghez. Az encyklopédisták jogbölcseleje nem az utolsó szolgálatot kapta azoktól a franciáktól, akiknek eszméi és működése hozzájárultak műve létrejöttéhez: terjesztik azok hírnevét azután is. Voltaire és Diderot kommentárokat írnak róla, művét tárgyalják D'Holbach szalonjában... Voltaire, kommentárján kívül, szellemében írja a *Prix de la justice et de l'humanité*, melyben mint annyiszor, említi is Beccariát. Kazinczy ismeri többek között Voltaire e művét, 1780-ban Regmecen kimásol belőle néhány articulust, nevezetesen a következőket: *De l'inceste, Du viole, Du rapt, Des libelles diffamatoires* és *De la torture*. (Akad. Ktár, 2° 2. sz., II. k.) Különben ez a mű sem volt ismeretlen Magyarországon, az 1790-i országgyűlésre lefordítja egy ismeretlen magyar ezen a címen: *Az igazság kiszolgáltatásának s felebaráti szeretetnek jutalma. Írta a Henriasnak szerzője. Francziából fordította egy N... Nyomatás alá bocsáttatott az 1790-dikben tartott ország gyűlése alkalmatosságával*. A mű egy példánya megvolt pl. a Jankovich könyvtárában más hasonló termékekkel együtt. (Muz., Jur. ir. 816.) Kazinczy különben ismeri Voltaire híres Calas-pörének iratait is — lebonyolítása, szemében, Voltaire egyik legnagyobb érdeme, s ez, mellesleg szólva, közvetlenül is hozzájárult Beccaria művének a sugalmazásához. «Példás és igen nemes cselekedete az — írja — midőn az ártatlan Jean Calas familiáját nem tsak a' betstelenségtől, hanem a nyomorúságtól is megmentette. Lásd a' Vallásbéli Türedelmét.» (Orpheus, II. 161.) Más helyen is olvashatott róla Kazinczy Voltaire-nél, ki igen gyakran emlegeti az olasz bölcselet, s óhajtja «qu'on relise souvent cet auteur de l'humanité.» Tény azonban, hogy Kazinczy fordítja Beccariát, kinek első megismertetésében valószínűleg Voltaire fentidézett műve is résztvett. — De egy másik feltevés is igen valószínűnek látszik. Nem épen a büntető-törvényekkel való foglalkozás vágya sarkalja fordításra Kazinczyt s fordítása összefügg egyéb ezidőbeli terveivel. Mert mit fordít le a műből? A bevezetésen kívül a három első fejezetet, melyeknek elseje és másodika a társadalmi szerződés gondolatát, harmadika a hatalom megosztásának elvét (s csak utolsó passzusában a mérsékelt büntetések argumentumai) foglalja magában. Beccaria és Rousseau *szerződéstana* között nincs lényeges eltérés: az államot mindkettő a természeti állapot odahagyó emberek *önkéntes* társulásának tekinti s mindkettő a szerződéses társadalomból indul ki. A hatalom megosztásának elve tekintetében is meg egyezik Beccaria a franciákkal. E tanítás apostola tudvalevőleg Montesquieu elveit az angol alkotmányról írott fejezetében fejti ki s terjeszti el Európaszerte. Tőle tanulja Beccaria is — saját bevallása szerint az ő «fényes ösvényén» halad; szövegét hasonlóság kedvéért párhuzamba szokták állítani Montesquieu-ével. E tanítás némi módosítással megvan Rousseau-

nál is s beiktatva az *Emberi jogokba* a szerződés tanával együtt a forradalmi alkotmány legsarkalatosabb postulatuma lesz.

De akár Rousseau-énak ill. Montesquieu-ének, akár Beccariának tekintsük ez elveket, bizonyos, hogy a francia politikai gondolkodás legtöbbet hangoztatott axiómái, melyek nálunk is a leginkább el voltak terjedve.¹ Kazinczy már 1790–92 között fordítja a *Contrat socialt*, de 93-ban a fenyegető előjelek miatt elégeti fordítását. (Lev. II. 298.) Majd újra hozzáfog, bár nem reméli, hogy a mű napvilágot láthasson, «mert az idők nem úgy folynak». (u. o.) Ekkor fordítja le Beccariát: igen valószínű, hogy kárpótlásul az elégetett műért. Valami hasonlót keresett, melyben a hirhedt és szigorúan tiltott mű eszméi leginkább feltalálhatók. Hiszen a *Contrat socialból* is a két első könyvet, a forradalmi, elméleti részt fordítja le újra! Egy adat Kazinczy sajátos makacsságához s irodalmi jóltájékozottságához...

Fordításában említi is egy helyen Rousseau-t: «Rousseau egy helyt azt mondja, hogy ő nem tud világos lenni azoknak, akik őt megérteni nem akarják; s ezt mondja a Fordító is.» Tolla alá a nemrég fordított *Contrat social* szavai tolnak: amint az áthúzásból megállapítható, a Nemzeti legfelsőbb Hatalmat spontán «Souveraine»-nek volna hajlandó fordítani; stílusa, dialektikája önkéntesen a C. S.-t idézi emlékünke, melybe ugyan belecseng Beccaria szenvedélyes, érzelemkeltő hangja is.

S mi mindent nem talált meg Kazinczy Beccaria pár lapján? A nyomtatásnak Volney *Ruines*-jébe illő glorifikálását, Montesquieu dicséretét s végül a büntető-jognak tetszetős, humanitárisztikus alapon való megreformálását.

A fordítást Morellet francia áttüztetéséből is végezhetné volna, de hogy eredetiből dolgozik, bizonyítja, hogy egy helyen idézi is az «olasz textust»: Beccaria szövegét.

Rousseau, Montesquieu, Beccaria, Sonnenfels, Filangieri valóban nem ismeretlen nevek Kazinczy előtt. Sonnenfels egyik művére a 90-es években a Bécsben időző László öccse hívja fel a figyelmét: «Ohajtánám, hogy Sonnenfelset olvasd. Én az ő *Der Mann ohne Vorurtheil*-ját értem.» A négy utóbbit csakugyan több helyen együtt is említi: «Diétai követnek oly férfiak kellene, kik előtt Montesquieu, Filangieri, Beccaria, Sonnenfels nevei nem ismeretlenek» (XIX. 399.); szereti az olyan követet, akik Montesquieu-t, Filangierit, Beccariát, Sonnenfelset megianulták, bár a követben egyéb is megkívántatik — írja ismét máshelyt.

Az *Esprit des lois*-ból nem fordít Kazinczy.

Ismeri e művet is s meggyűlésen — mikor a vármegye vezetői «proconsuli rablásokat» tesznek s korrupciójukkal «haramiáságra», «pillogásra» szoktatják a tisztviselőket — számtalanszor elmondja, hogy csak «a virtus az egyetlen egy istápja a' társaságnak». Persze nem igen szeretik felszólalásait — amint írja: «emlékeztén Montesquieuból, hogy a *Virtus* hová, az *Ehre* ismét hová való». (VII. 71.) Kommentár nélkül írjuk ide ezt a néhány sort: «Megemlékeztem, mit mond Montesquieu a nagy határra terjedt Respublikák felől; megemlékeztem, hogy Franciaország Európában és nem

¹ L.: Eckhardt S.: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*.

Amerikában fekszik. ... eszembe jutott, hogy hazánkat mely szerencsétlenné tette, hogy örökség szerint való kormányzói nem voltak és hogy Lengyelország azért tűnt el Európa superficieséről s Bonapartét egy nagy és jó embernek néztem ... és hogyha rajtunk állana a választás, bizonyosan inkább élnénk egy jó fejedelmi igazgatás, mint respublikai kormány alatt, ahol minden órában félni lehet a tűz kigyulladásától és a guillotinek vérontásától.» (III. 290.) Montesquieu-t az emberiség fáklavivői közt emlegeti, a Linnék, Franklinok, Goethék, Raphaelek és Haydnok közt (XI. 141.) — de semmi jel arra, hogy nagy művét fordította volna. Sőt mikor Haller Gábor izeni, hogy fordítani készül az *Esprit des lois*-t, s ha lefordítja, Kazinczynak küldi el először bírálat végett (IX. 402.): Kazinczy a szándékot helyeselhetette, mert Haller «köszöni igyekezetének helyben hagyását» — s ezt aligha tette volna, ha maga gondolt volna lefordítására. Ismeri a kora beli más fordítás-kísérleteket is; Wielandnak már jóval előbb írja, hogy tudomása szerint fordítják Montesquieu-t.

Hogyan került Montesquieu neve Beccaria fordítására? Az, hogy egy ilyen idegen kéz által készített fordításhoz «*előszónak*» fordította volna le Beccaria három első fejezetét — elképzelhetetlen. Nem hihetünk mást, mint hogy a kézirat első tulajdonosa az első szöveglapra Montesquieu nevét könnyelműen felírta az *Esprit de lois* fordítását sejtítve benne s helyet adva a további félreértéseknek, melyek szerint majd Montesquieu-fordításnak, majd eredeti dolgozatnak tekintették Beccaria e néhány lapos fordítását.¹

HENCZE BÉLA.

EGY LEDÖLT DIÓFÁHOZ.

Az a nagy jelentőség, mely a nagy nemzeti válságok idején a szabad megnyilatkozás lehetetlensége folytán a magyarság sorsát aggódva figyelő lírikusoknál az allegorikus kifejezésnek jutott, mindnyájunkban kialakított bizonyos beállítottságot allegorikus felfogásra és magyarázatra. Nálunk a legszigorúbb kritikus sem vetette meg a lírai allegóriát, nem tekintették mesterkelt modorosságnak, hiszen egy időben az adott viszonyok közt egyetlen lehetséges kifejezésmód volt. Egyes költők hozzászórtak, hogy fájdalomukat más lelkén keresztül fejezzék ki, a nemzet sorsát egyéni szenvedés és küzdés stb. képében lássák, jelenítsék meg és sirassák. Közönség, kritika és irodalomtörténet egy időben szinte a hazafias líra természetes formájának érezte az allegóriát, rejtett célzatot látott, ahol csak egyáltalán feltehető volt, még ott is keresve a szemlélet mögött is a burkolt értelmet, ahol a hazafi gondja nyíltan is megnyilatkozott. Így jutott az *allegória* névhez Baróti Szabó Dávidnak — s Berzsenyi-ig a klasszikus ódaköltésnek — méltán legtöbbször becsült darabja, a *Ledölt diófához*. E költemény értékét az önkényuralom után kezdték kiemelni az átszenvedett évek folyamán Arany, Gyulai és főleg

¹ Említsük meg még, hogy Kazinczy nálunk Beccaria első fordítója. Jóval később lefordítja Császár Ferenc, aki első fordítónak tudja magát; a mű József nádornak ajánlva Zágrábban jelent meg 1834-ben. Ujra csak a 80-as években fordítja le Tornai János jogi tanár, aki Császáron kívül más fordítót szintén nem ismer maga előtt. Kazinczy tehát töredékével megelőzte a magyar jogászvilágot.

Tompá költeményein nevelt érzékkel a hazafiúi aggodás burkolt kifejezése iránt. Míg Toldy kézikönyveiben egy sor más Baróti-vers közt minden kiemelés nélkül foglal helyet, az újabbak Beöthyé óta egyedül ezt közlik. Az allegorikus magyarázat legkorábbi nyomát Szvorényinak 1866-ban elkészült és 1867-re megjelent kitűnő kézikönyvében¹ találtam; e gazdag tartalmú tankönyvben keresendő bizonyára még sok más az iskolán át a tudományos köztudatba átment megállapításnak és értékelésnek eredete is. Aligha tévedek, ha innen származtatom Baróti ódájának köztudatban levő magyarázatát is. Szvorényi kézikönyve a kor érdeklődésének megfelelően az allegóriával a szokottnál behatóbban foglalkozik. A stílusanitásról szóló általános előbeszédben külön szól róla mint gyakorlattípusról, a szemelvények közt Kis János Blair-fordításából az allegóriáról szóló szakaszt közli, a poétikai részben kisebb vegyes elbeszélő műfajként külön említi és megbeszéli a példázatot vagy allegoriát s e műfaj magyar művelői közt (B., Vörösmarty, Petőfi, Pájer stb.) első helyen említi Barótit, végül az irodalomtörténeti olvasókönyvben «allegorai dal» megjelöléssel szerepel maga a költemény. A hetvenes évek közepétől aztán egyre sűrűbben emlegetik Baróti Szabó allegóriáját;² valószínűleg Gyulai előadásai tették még ismertebbé s allegóriaként való kiemelését még általánosabbá.³ Zlinszky alapos magyarázataiban⁴ is érvényesül e felfogás, még pedig összes kényszerű következményeivel a költemény keletkezésének és részleteinek megértésében. Négyesy is (*Képes magyar irodalomtörténet*) a magyar haza allegorizálását, Beöthy (*Kis tükör*) «a nemzet belső romlásának képét» látja a diófa pusztulásának rajzában, Császár szerint (*Deákos költők*) a költő «szemléletes allegóriába rejtve föllázadt érzelmeit, mint később Berzsenyi, ódai hangon ostromozza a haza legveszedelmesebb ellenségeit, ön fiait.»

Pedig ha a ledőlt diófában a pusztuló nemzetet siratná a költő, költeménye végében az allegorikus szemléletből való kikökenést, bántó belezavarodást kellene látnunk; másfelől érthetetlen volna az allegóriában kifejezést kereső végső kétségbeesés szemben azzal, amit írásának idejéről tudunk, a költő akkoriban megjelent más verseinek, mások vele együtt megjelent költeményeinek s az egész nemzetnek akkori ujjongó, feltámadást ünneplő hangulatával. «A fát, mely annyi szélvészzen diadalt nyert, önbelsejének férgel látszottak emészteni» — írja Zlinszky. «Találó képe a lassan, szinte észrevétlenül pusztuló nemzetnek. Az allegória részletesen kivitt rajzát megbontja a reszkető aggodalom hirtelen kitörése, megszagattott nyelve: a költő hazaszeretetének, szíve mélységének tanúsága.» De nemcsak megbontaná, hanem lerontaná az ilyen kitörés az allegorikus rajzot; hogyan kérhetné a pusztuló hazáját sirató költő az égtől, hogy «szűz virágjában»

¹ *Magyar irodalmi szemelvények.*

² Barótiról szóló cikkben először Forrágy Ferenc. Magyarország és a Nagyvilág. 1876. — Sem Greguss (1854), sem Arany (1864) nem is említik irói arcképükben e költeményt.

³ V. ö. pl. *A klasszikus iskola költői* c. előadásokról kiadott kny. jegyzetét (j. Váczy). 1883. — Ugyanez évben Oláh Béla B. Sz. D.-ről szóló értekezésében ezekre az előadásokra hivatkozik is. (Figyelő XV. 99. l.) V. ö. még Csernátónyi *A magyar ódaköltés története*. Figyelő XII. 339. l.

⁴ *Szemelvények a magyar nemzeti lyra köréből.* 1893. 88. l.

tartsa meg azt; a mély kétségbeesés hangulatából való ily kizökkenést semmi magyarázat meg nem érthet. Egyébként az 1791-ből való keltezés, mely az 1802-i kiadásban szerepel, mint Császár már rámutatott, tévedés. A költemény a Magyar Museum II. kötetének első negyedében jelent meg először, 48 lappal előbb, mint az *Abauj vármegye ünnepe napjára* írt vers, mely után Zlinszky közli s melynek győzelemittas, lelkes hangulatával szemben következőképen jellemzi és magyarázza: «Alig egy évre a lelkes remények után már ledőlt diófához hasonlítja a költő hazáját. Az egykor hatalmas, terebélyes fa, mely annyi viharral dacolt, melynek koronája mások védelme volt, mely csak használt, senkinek nem ártott, most dőlésre hanyatlík, kihál. Az 1790-i felbuzdulást nyomon követő hanyatlás a költő bújának forrása. József alkotmányát felváltotta a régi, de a bajokat nem orvosolta, a németesítés hivatalosan megszűnt, de mint műveltségi tényező ezer úton terjedt a társadalomban, a magyar nyelv művelése, az irodalom fejlesztése pedig — a költő reménye — óriási nehézségekbe ütközött a tunya vagy elidegenedett nemzet körében.» Az egy évvel korábbinak tartott ünnepi költemény Sz. György hav. (ápr.) 16-dik napján 1790-ben készült. Ez a legkésőbbi dátum a Museum említett kötetében, melynek egész tartalma a József önkénye alól való felszabadulás hangulatát árasztja; nyomására is már május 17-én megadta Novák István kassai revizor az engedélyt.² A *Ledőlt diófához* is 1790 elején írta költeményét Baróti Szabó s benne nem a nemzet pusztulását siratja s annak megállítást kéri, csak pillanatnyilag ébred lelkében bizalmatlanság a virágzással szemben, s a természetben látott váratlan hanyatlás láttára ébredt hangulatában elébe tűnt rémképet hárítja el magától a nyomasztó szemlélet alól való felszabadulásképen kitörő fohással.

Azt hiszem, elfogulatlanul, poétikai kategóriáktól és megszokástól meg nem kötötten, a pusztuló fa képének költészetünkben való további szeiepitől sem befolyásolva nem érthetjük másképp e költeményt, s így még szeibnek, mélyebben lírainak kell azt éreznünk, mintha csak kezdetétől végig kidolgozott allegóriát látunk benne. Az allegorikus magyarázat eltörli a friss, eleven szemlélet hatását, melyhez a költemény lírai tartalma tapad, s ellaposítja az abban a korban páratlanul bonyolult kedélyhullámzás kifejezését. Baróti ez ódáját belső formájának, az érzelmi hullámzást folyton csak sejtető kifejezés haladó felépítésének művészsége elsőrangú költői alkotássá teszi. Egy ledőlt diófa közvetlen lírai szemlélését éljük át a költővel az utolsó versszakig; csak a színezés ereje, a nyelv fensége érezteti, hogy a költőben e látvány azért vált ki nagyobb felindulást, strófáról-strófára növekvő izgalmat, mert egyre jobban eszébe juttatja azt, aminek sorsa éppen akkoriban annyira foglalkoztatja, a nemzeti élet fordulóponton állását. A már földre terült fa megpillantása csodálkozó kérdést vált ki belőle, nézi-nézi a pusztulást s újból csodálkozik lehetőségén. Egyszerre meglátja a férgeket s a nyomukban a kiett oduba vonult hangyabolyt, melynek lakói most is ott

¹ B. Sz. D. *Meg-jobbított 's bővített költeményes munkái*. 1802. II. 121. l.

² L. Batsányi 1793 ápr. 5-i nyilatkozatát. Orsz. Ltár. Helytartótanács 15753/1793. sz.

nyüzsögnek a szerencsétlen fa tövén. A pusztulás csodálkozó szemlélésének hangulatában egyre fokozódó felindulása itt éri el tetőpontját, «Átkozott fajzat, viperák szülötti, Ah szerencsétlen fa!» — tör ki belőle, de aztán a nyugtalanító aggodás felszabadult nyílt kitörésével csendes fohászbba csöndesedik: «Hazánk', szelíd ég, Szűz virágjában tehetős karoddal Tartsd meg örökké!» — óvja meg az ég a nemrég szintén még virágzó diófa sorsától a most «szűz virágjában» álló hazát!

WALDAPFEL JÓZSEF.

RIEDELE BÁRÓ ISMERETLEN LEVELE KAZINCZYHOZ.

Ferenczi Zoltán hagyatékából került elő az alább olvasható levél. A kézírata Ferenczi írása, de nem ad egyebet, mint a pusztas szöveget. Ferenczi még a forrást sem nevezi meg, ahol a kéziratot találta. Mivel — Kazinczynak a levél végére tett megjegyzéséből gyanítva — Ferenczi kezében Riedele báró eredeti, Kazinczynak küldött levele volt: egészen bizonyos, hogy nem onnan került ki, ahonnan a többi kilenc Riedele-levéll (l. *Kaz. lev. XXII: 5477, 5478, 5480, 5483, 5485, 5487, 5488, 5490, 5491. sz. levelek*): a M. T. Akadémia kéziratárából — ezeket ugyanis csak másolatban őrzi a kéziratár. S valóban ott nincs is semmi nyoma a levélnek. Így nincs módunk Ferenczi másolatát egybevetni eredetijével: kénytelenek voltunk tehát meghagyni a másolat nyilvánvaló hibáit s nem tudtuk pótolni azokat a szavakat, melyek számára Ferenczi, mivel nem tudta hamarjában elolvasni, üres helyet hagyott. Helyükre a Ferenczi kéziratában is szereplő hosszú vízszintes vonásokat szedettük. — A jegyzeteket Ferenczi szintén az előttünk ismeretlen kéziratból másolta.

Im Schooß der Unglücks den 7 Sept. 1807.

Heut erst komme ich dazu dir auf dein verehrtestes Schreiben vom zweiten August zu antworten, welches ich bald Punct für Punct thun will. Ich hatte es nach Wien geschickt an meine Rubicunda, und heut morgens brachte es mir die Fräule Scharlotte, das ist, die Witwe Br. Hourichs Rubikundens älteste Tochter zurück, welche von Wien kömmt, und auf die Hourichtische Herrschaft nacher Kunstadt geht. Kunstadt ist sechs Meilen von hier. Es war ein rechter Festtag für mich, zuerst kam mein angebetheter edler Dicitur¹ mit vier Hourichtischen Fräulen, lauter Stiefkindern der Fräule Scharlotte, eine schöner als die andern, wohlgebaut, zierlich, lieblich, freundlich, und alle so gnädig gegen mich, dass es mich eine grosse Gewalt kostete von Freuden nicht in Thränen zu zerfließen, und diese guten Kinder nicht in Verlegenheit zu setzen, die natürlicherweise in ihren blühenden Jahren — (die älteste Nina kann 22 Jahr alt seyn) — bey unschuldigen Herzen, und sehr guter Erziehung in Besitz einer reizvollen Frölichkeit sind. Si kundigten mir an, dass sie bey mir bleiben wurden (igy) bis ihre Mutter mit Florunda kommen werd; — so geschah es, und sie wurden von Dicitur wieder fort begleitet, und Florimunda und die Fräule Scharlotte blieben bey mir, bis Dicitur wieder kam auch diese abzuholen:

¹ Generalis Heister.

bey dieser Gelegenheit bekam ich deinen Brief zurück, der jetzt vor mir liegt und seine Beantwortung erwartet.

Wir haben den traurigen Todfall deines Bruders¹ schon vor deiner Nachricht gewusst, Dicitur ist gleich mit dieser fatalen Zeitung zu mir gekommen, sobald er sie, ich glaube unter den Militaribus, erfahren hatte, — ich bedauerte in Gedanken deine Frau Mutter, die vermuthlich ein grosses Herzenleid wird gelitten haben; — dass du sagst, der selige habe das Ende seiner Leiden gefunden, zeigt an, dass er eine schwere und langwierige auch hoffnungslose Krankheit muss gehabt haben; also wie die Italienern sagen: Dio l'abbia in gloria. Amen. Dass dich deine Frau Mutter alsogleich zu sich gefordert, zeigt an, dass ich recht geurtheilet habe, nehmlich, dass die ehrwürdige Matrone den Unfall bitter wird empfunden haben. Lieber Gott, wenn du nur auch mich deiner Frau Mutter recht empfehlen wolltest.

Vom 26 May bis 2 August war mein Brief und Pakett wohl lang auf der Reise. Der Himmel weiss, wie dieses zugeht. Mir ist indessen dennoch die Zeit so geschwind verlossen, dass ich verzweifeln möchte, wenn ich die Schnelligkeit, und den abscheulichen Betrug der Zeit betrachte, die mir das Grab entgegen bringt.

So hab ich also gefehlt, die dir ————— Kupfer zu schicken. Ich that es um dir mitzutheilen, was ich selbst von einem Manne, wie Itineris ist, in der Absicht bekommen habe, damit ich nach und nach, alles wisse und erfahre, was während meines bürgerlichen Todes in wissenschaftlichen und moralischen Fächern vorgegangen ist. Für mich wähen — wenn ich jung wäre — diese Warnungen, wahrhafte Warnungen, denn mir hat wirklich noch unendlich wenig dieses zur Warnung gedienet.

Jetzt wirst du wohl das fleischfarbe Buch schon ein wenig angesehen haben, und dir daraus eine Idee von Itineris gemacht haben. Es ist nur einer auf der Welt. Denn die —————, die ich dir über den Itineris geschrieben habe, sind nur wahre —————, damit man nicht allerzeit sogar ernsthaft schreibe, indessen ist er immer ein sehr verehrungswürdiger seltener Mensch, der ein Herz voll Wohlthätigkeit hat. Er hat eine Herrschaft ungefähr 6 Meilen von hier, Nahmens Buchlau die bey 60000 fl. jährlich eintragen wird, wovon vielleicht 20000 auf Interessen fortgehen, und das übrige auf die gewöhnlichen Ausgaben. Auf dieser Herrschaft hat er zwey Spitäler errichtet, wo er über 50 seiner Unterthanen versorgen kann. — Aber da werden sie nicht [nur so] versorgt, dass dem Zuschauer die Haare gen Berg stehen, sondern alles Materiale beweiset schon augenscheinlich, dass es darauf angetragen ist, die Menschen die sich nicht selbst helfen können, so *glücklich* und *vergnügt* zu machen, als es nur immer möglich ist. Zierlichkeit, Reinlichkeit, Geräumigkeit, Bequemlichkeit, Freyheit alles ist bedacht, kurz die Einrichtung kann andern zum Muster dienen, und beweiset, dass der Urheber Meister in Wohlthätigkeitshandwerk ist.

Es ist gewiss, chat échaudé craint l'eau froid. Auch ich, mein verehrtester Freund, habe durch das Unglück fürchten gelernt, und bin ziemlich

¹ Collonnellus Ladisl. Kazinczy.

verzagt; aber das nehmliche Unglück, welches mich mit schwermüthiger Angst erfüllet hat, machte mich auch gerechter gegen den Staat, als ich vielleicht nie war, und gab mir eine gewisse Verehrung für unsere Gesetze, die mich gänzlich beruhiget, wenn ich die Feder ergreife um dir oder andern zu schreiben. Ich kann ordentlicher Weise niemanden schreiben, weil ich keinen Namen und kein Postgeld habe. Ich kann ordentlicher Weise von niemanden Briefe empfangen, weil mir meine Freunde die Kränkung nicht machen wollen, ein (!) Nahmen öffentlich auf die Adresse zu setzen, der mich betrüben und beschämen muss, und auch weil ich kein Postgeld habe, um Briefe zu bezahlen, die man mir bringt. Ich würde aber fürchten mich grob gegen den Staat zu versündigen, wenn ich besorgen könnte, dass in dem Umfange der ganzen kaiserlichen Monarchie jemanden die *Freundschaft* könne verbotnen oder dasjenige untersagt seyn, was zur Unterhaltung und Nährung der Freundschaft gehöret. Ich glaube festiglich, dass mein Vaterland kein tyrannischer Staat sey; dass die Freundschaft in meinem Vaterlande eben so gut blühen könne, als sie in irgend einem andern Orte der Welt blühet, wo sie am blühendsten ist, und dass mich der Staat einmals wegen meiner freundschaftlichen Verkehre beunruhigen werde. Was mir der Staat im vergangenen gethan hat: war auf traurige Combinazionen gegründet, welche mich selbst, wenn ich am Ruder gewesen wäre, so und vielleicht noch strenger hätten urtheilen gemacht, als man geurtheilet hat. Ich, der ich mein eigenes Herz kenne, und weiss was darin vorgegangen ist, kann und darf allerzeit finden, dass mir zu hart geschehen sey, darum hab ich mich auch in meinem Processe gerechtfertiget, weil ich glaubte Recht zu haben, der Staat aber, der ins Herz nicht sehen kann, urtheilte menschlich nach den combinirten datis, die er hatte, und diese Combinazionen waren zufälliger Weise so betrübt für mich, dass meine Rechtfertigung nicht auslangte; aber der Staat handelte wahrlich nicht tyrannisch, sondern gieng, in den gefährlichen Zeiten, nach vernünftigen Grundsätzen vor. Da ich so denke, und gegen den Staat nichts vornehmen *will*, sondern fest entschlossen bin, die Gesetze des Staates, die herrschenden Gebräuche, zu beobachten, so weiss ich nicht warum ich mein Vaterland, anstatt zu lieben — fürchten — folglich hassen solle. Ich bringe einen Tag nach dem andern hin, ohne den Staat zu beleidigen, und es ist mein fester Willen nichts gegen den Staat zu unternehmen. Der Staat weiss auch, dass ein Mensch ohne Vermögen, ohne Kredit, ohne Anhang nichts unternehmen kann, also bekümmert er sich sehr wenig um meine Schreibereyen; und wenn ich den Briefwechsel missbrauchen könnte, um Complotte anzusehn(!), Missvergnügen, böse Grundsätze aus zu steuern, so fragt der Staat wenig darnach, denn sobald jemand wider den Staat *handelt*, so nimmt er ihn beim Kopf, er mag aus einem Buche, aus einem Gespräche, oder aus einem Briefe seyn dazu verleitet worden, und wird sichs finden, dass die Briefe des Peters oder Paulo durch ihre ————— einige Menschen ins Unglück stürzten, so wird der Staat den Verfasser dieser Briefe ebenfalls vernehmen. Da ich aber den Staat in meinen Briefen gar nicht anrühre und gehen lasse, wie er geht; so glaube ich gar nicht zu befürchten zu haben, als höchstens von Seite solcher Privatfeinde, welche den Staat in Betreff meiner betrügen wollen,

oder wirklich betrügen, und gegen solche wird mir der Staat auch noch Schutz und Vertheidigung gewähren.

Die Frau von Grünersberg war über deinen Brief sehr betroffen, ich liess ihr den Theil, der Sie betrifft, vorlesen bevor der Brief nach Wien gieng. Sie sagte, sie könne sich nicht entschliessen nach Ungarn zu gehen. Mir scheint die Leute halten Ungarn für die Vorhölle. Wir haben das Projekt, sie noch einmal zu mir kommen zu lassen, damit sie Dicitur sehe. Vielleicht kömmt auch ihre Tochter mit, und dann kannst du vielleicht eine Schilderung erhalten, wie sie beschaffen sey. Diese Sachen haben kleine Anstände, so dass ich nichts positives versprechen kann. Mein Schüler, Pater Petrus, ist heut nach Troppau zu seinen Eltern in Vacanzen verreiset, also fehlet mir er selbst, und die Buben, die er zur Bedienung braucht, folglich kann ich keine Posten schicken u. p. f. Ausländer (így) die sich nicht beschreiben lassen; denn freylich hat Dicitur einen Kammerdiener und einen Bedienten, aber da giebt es wieder Anstände, trop ennuyants pour les détailler.

Es freut mich unendlich, dass sich deine Gräfin und deine verehrungswürdige Schwiegereltern meines erinnern wollen, wenn ich nur um des Himmels willen praktische Mittel hätte ihnen meine Verehrung zu bezeigen und in irgend etwas zu dienen. Indessen bitte ich dich mache allerseitz meinen Respekt, und lass uns mit deiner Gelegenheit hören, dass ihr bey der erschrecklich anhaltenden trockenen Hitze nicht an der Gesundheit gelitten habt. Es war recht fürchterlich, und viele Leute haben sehr üble Folgen davon empfunden; ich hab aus Florenz noch keine Nachrichten, wie da abgeloffen ist, und bin desswegen einigermassen in Kummer, weil meine Tochter ohnehin über eine sehr unglückliche Schwangerschaft geklagt hatte, also scheint mir diesesmal das Sprichwort *nessuna nuova buona nuova* nicht recht richtig. Der Sanctus Practicus war beständig im Wandern auf Visitation. Ich hab ihm gar nicht geschrieben, bis jetzt vor wenigen Tagen. Wenn er in den österreichischen Gebürgen während der grossen Hitze war, so wird er viel gelitten haben. Itineris kam von Wien zu mir, ging von hier gleich nach Haus und von Buchlau, ohne Brün zu berühren, gerade nach Karlsbad mit seiner Frau, von Karlsbad kam er hierher und war bey mir. Jetzt hat er mir etliche englische Kleinigkeiten für die Flöte geschickt, die recht schön sind, und die ich bisweilen Abends spiele. Item viele Hefte eines *Magazins aller neuen Erfindungen und Entdeckungen und Verbesserungen für Fabrikanten, Manufacturisten, Künstler etc.* und mehrere Bände 800 eines *Almanachs der Fortschritte neuesten Erfindungen und Entdeckungen in Wissenschaften, Künsten, Manufacturen und Handwerken etc. von Busch*, damit ich ein wenig sehen könne, was während meines Unglückes neues in der Welt vorgegangen ist.

Florimunda hat mir bey der grossen Hitze praktische drey Roletten vor die Fenster meiner Zelle machen lassen, und vor das vierte liess mir die Fürstin von Hohenzollern eine machen, denn meine Zelle war so heiss, wie ein Glashaus, und diese Wohlthat war mir äusserst angenehm und nützlich. Meine Zelle macht die Ecke des Klosters und hat zwey Fenster gegen Aufgang und zwei gegen Mittag.

Die Gnade der Fürstin meiner Nachbarin hab ich meinem Schutzgäbe zu verdanken, der täglich dahin kömmt, und folglich wer weiss wie gnädig von mir gesprochen hat. Dieser alte ci-devant Graf von Hohenzollern hat ein Regiment, und ist aus dem edlen uralten deutschen Hause, aus welchem die Markgrafen von Brandenburg herkommen. Nachdem nun bey diesem Frieden von Tilsit der König von Preussen, wenigstens, wie ich glaube, mit gewissen Ländereyen zum deutschen Bund getreten, hat er den österreichischen Hof ersuchen lassen, diesem seinen Auserwanden den fürstlichen Titel zu geben, welches der Kaiser alsogleich verwilliget mit dem Bedeuten dass er alsogleich an alle Ziwill und Militär Behörden das nöthige werde ergehen lassen, damit diese Ehre und Titel dem Herrn General der Cavalerie von allen Stellen und Individuen gegeben werde; also ist der ehrwürdige Greis seit ungefehr 8 Tagen im Fürstenstand, oder besser er ist schon lang im Fürstenstand; nun fängt man erst jezt an ihn für das zu betiteln, was er ist, und ich glaube auch, dass man ihn nicht könne in die Categorie der fürstlichen Gnaden setzen, sondern, dass ihm die Durchlaucht zukomme, wie den Herren, den ci-desant Württembergern, Dicitur sagt auch, dass ihm der preussische Gesandte wirklich per Durchlaucht zuschriebe; man wird nur erst hören müssen, wie es die übrige Diplomatie und der österreichische Adel halten wurde. Mir scheint der Name Hohenzollern, der so ehrwürdig ist, schicke sich zum Grafen Titel, wegen des hohen Alterthums ganz wohl, und zur Durchlaucht wegen der Königlichen Verwandtschaft auch sehr gut, aber zur fürstliche Gnad gar nicht. Der Himmel segne dich und alle die deynigen, und das neugeborne Kind, wovon wir bald Nachricht hoffen.

Der arme alte Talian!

Aláírás nincs, s a levél alján a következő, Ferenczi gyanítása szerint Kazinczy kezétől származó jegyzet található: Baronis Andreae Riedele. Signavi ego cui literae scriptae sunt. Fr. Kazinczy.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

EGY RÉGI KÉZIRATOS ANTHOLOGIA.

Közkedveltségű költeményeknek, vagy különlegességüknél fogva érdekes verseknek gyűjteményekben összeírása ismeretes szokása volt régen a főiskolák tanulóinak. Másoknak is. Balassa József ismertetett egy efféle anthológiát az IK. 1895. évf.-ban *Verseskönyv a múlt század elejéről* címen. Barla Szabó János, később visontai (Somogy m.) ref. pap írta össze 1824-ben, debreceni theológus korában. Ehez hasonló az a gyűjtemény, melyről imitt röviden szóltam öhajtok.

Egyik tanítványomtól, nagykőrösi fiútól, kaptam még 1914-ben, Zomborban. A gyűjtemény szerkesztője a könyv első lapjára csak ezt írta: *Losonczy Lászlóé. 1830–1840.* Ugyanazon a lapon, más kéztől eredő formátlan betűkkel, még ez olvasható: «Fáni Genger Nagy Kőrös. 1872.

Tulajdona örökre)... Ez azt mutatja, hogy a könyv Nagykörösön került a későbbi tulajdonosokhoz. Losonczy László pedig, a gyűjtemény összeírója, mint tudjuk, a nagykörösi ref. főgimnázium tanára volt 1853-tól 1870-ig, Arany Jánosnak kartársa, ki többször említi levelezésében Losonczyt, mint «collegáját és költőtársát». A maga korában ismert, nagy-termékenységgű költő volt. Budapesten halt meg 1879-ben. A versgyűjtemény összeírását 1830-ban kezdte el, 18 éves diák-korában, Kecskeméten, (ott is született 1812-ben) és folytatta 1835-től másik öt évig, mint debreceni teológus. Mivel a debreceni főiskolában — miként előtte Nagy Imre, Csokonai s mások — a poétai osztály köztanítója is volt: föltehető, hogy gyűjteményét «tanodai» célokra is használta. Legalább erre mutat az, hogy a könyv 195. lapjától kezdve «Legelső Magyar Országí Poéták» címen Tinóditól Csokonaiig némi rendszerességgel írta bele a kiválogatott verseket.

A gyűjtemény nagy-negyedrét alakú vaskos könyv. Keménykötésű táblája s bőrháta kissé kopott és foszladozott, a levelei azonban épek. Eredetileg nem volt lapszámozva. Valaki azután 1—201 oldalt megszámozott két ceruzával, de még utána 70 számozatlan lap következik; összesen tehát 271 lap az egész gyűjtemény. (A 60—61. lap között vagy nyolc-tíz lap ki van vágva a könyvből). Gondos kéz munkája. Az 1—4., s a 265—271. lap kivételével a lapok fekete ceruzavonással körül vannak keretezve. Az írás szép, tiszta, mindvégig Losonczy írása.

Az írók sora KISFALUDY SÁNDORral kezdődik. (*Óda Tolnai Grof Festetics Györgyhez* 1818). Utána mindjárt a «rím-kovács»-nak nevezett pátkai KOVÁCS JÓZSEF következik 15 verssel. Bemutatását így kezdi: I. «Kovács József nagy reménységű ifjú Poéta bizonyos maga meg gondolás nélkül elkövetelt bűnéért (— tudjuk, hogy az a bűn: templomsértés volt —) tömlőtbe vettetvénn, mellyben tsak ugyan meg is holt, a' rab lántzok küzzül így ir Ttes Szokolay Dániel Úrnak; Somogy Vármegye Fő Nótáriusának neve napjára; Tsitt rab lántzok zörgési tsitt! stb. (Arany J. is idézi a versnek ezt a sorát *Báró Kemény Zsigmondhoz* c. tréfás-gúnyos versében). Losonczy, lapszéli jegyzetekben, szómagyarázatokat is fűz a vershez: «Nézz... esennen reám» — kijavítva «esetten»-re, s e szót így magyarázza: «megesett szívvvel, túl a Dunai szó». A «billikom» szóhoz: «régi pohár neme»; a «pamat»-hoz: «tsomó». II. «Ugyan azon Poéta tiszteli tömlőtzből Szathmáry Julianna Asszonyt, fellyebb említett Jó-akarójának élete párját neve napján: Más a' kedves Asszonyságot»... stb. Ezek után tizenhárom, s hátrább, a 61—63. lapokon, még ez a két vers van: *Lehel* («Hát ily idegen Föld' hantja»...) s *A' kitsapott mester Éneke* («Hálá Isten! már elmégyek»...). E kettőnek a szerzője csak K. J. betűkkel van jelezve; de mind a kettő benne van, Kovács József verseként, a fent említett Barla Szabó József-féle verseskönyvben is; az első *Lehel epitaphiuma* címen... Kovács versei után, a 42. lapon, SZABÓ ISTVÁNTól — e név nincs benne Szinnyi lexikonában — *Kovács József Halálára* írt vers («Hát nints Kupressz? nints koszorú A' Somogy-sági vadonn Között oh Kovács! szomorú S alattony sír halmodonn?... De mit? esmérted jól ezt te, Hazám, ezt a' magzatot, Mert benned sokszor gerjeszte Érzékeny indulatot... Názó Horáttzal. Virgillel, Sőt a' leg szebb Poësis Vitézbe' temettetett el, Kovácsba' meg Vitéz is... Én pedig ró'sa

szálokat Plántálok sírjann — Fanni A' kegyes Fanni¹ azokat Nem hagyja el hervanni»... stb.). A jó barátnak e hosszú, s egészen a «rím-kovács» modorában, hangzatos «toldott-rímekkel» írt emlékkerse is mutatja, hogy a kora ízlése milyen nagyra becsülte, Csokonai Vitéz mellé emelte Kovács Józsefet. Verseinek kiadója, Ferdős Dániel is az *Előbeszédben* (Pest 1817) azt mondja: «a köz kedvességet már akkor elnyerék, mikor közülök egynéhány a Magyar Kurirba kijött»... Jókai atyja különösen kedvelte. S lám Losonczy is 17 versét vette bele a gyűjteményébe, ami szintén a népszerűségét bizonyítja. Beöthy Zsolt meg már a «mesterkedők» sorában csak mint «silány verseket író öngyilkos tanítót» említi, aki — állítólag — éhséggel vetett véget életének a kaposvári börtönben... Sárközy István, a somogyi nagy irodalombarát, mégis érdemesnek tartotta megemlékezni róla, Kazinczyhoz írt levelében, mondván: «Miután három évi fogságból egyet kitöltött, lassú hideg-lelésbe, fonnyadásba esett», s 1809-ben elhunyt.

A gyűjteménynek többi, rendszertelenül összehordott versei közül csak azokat emlitem meg, amelyek egy és más szempontból figyelmet érdemelnek. Ilyenek: *Üres Általagja felett egy magyar* («Édes Galambom tsillagom! Árvánn maradt általagom! stb. Csokonai: *Csikóbőrös kulacsának* utánzata). Névtelen. Csak így van jelezve: «A' Poétai Gyűjteményből». Azt pedig Nagy József adta ki Sárospatakon (1813. I—II.) s benne a maga és tanuló-társainak zsengeit tette közzé... *A' Tallér, Vén Xrajtzár, Kajla Márjás egygyütt beszélgetnek*. Névtelen (Jókai is említi *És mégis mozog a föld c. regényében*, hogy benne volt a debreceni «Csittvári króniká»-ban). *Egy alvó kiseddel felett; Nyárban; Sőhajtozás; A nyugvó Naphoz; Az Álomhoz, — O. J. jelzésű.* (A szerző talán OBERNYIK JÓZSEF, Csokonai barátja, aki a decreceni kollégiumban szintén a poétai osztály köztanítója volt). *A N Körösi Ref. Gymnasium fundamentuma letételekor*. Ad Not Solt. CXXII. Örülök... («Itt egy Körösfő zöldellett...») *Ezen versekre Allegória* («Hajdan egy terepély Körösfő zöldellett...») Mindkettő névtelen. CSOKONAI: *Szegény Zsuzsi a Táborozáskor*, s ennek német fordítása: *Die arme Suse*, Graf Mailáth-tól. KISFALUDY SÁNDOR: *Csobáncának* német fordítása, innen kezdve: «Rosa! Rosa! ich bin nahe...» L. Petz (Petz Lipót, ág. ev. pap). *Az ismét távozóhoz; Fájdalom, — SZABÓ JÓZSEF* Szatmárban (t. i. a szerző. Neve nincs meg Szinnyeiben). *Jelen; Költészet, — Angyán Mihálytól* (Külön nincs meg Szinnyeiben; csak annyi van róla, hogy atyjáról, Jánosról, aki veszprémi ref. predikátor s egyházi író volt, — ő közölt nekrológot a Protest. Egyh. és Isk. Lapban. 1847. 7. sz.). *Egy magát erőszakos halállal ki végzett ifjú sír-verse*. 1838. IRTA DOBOS JÓZSEF (Szinnyeiben nincs említve)... Ezek után következnek, mint mondtam: némi rendszerességgel, a *Legelső Magyar Országai Poéták*, Tinóditól Csokonaiig. Végül, megint összevissza, mégnéhány bejegyzés, köztük: *Egy Constantinus nevezetű Piarista Szerzetbeli Poétának versei* (Egy rímes latin saphhói strófa, meg két közép-rímes latin epigramm. A piarista: ALAPI CONSTANTIN. 1698—1752). PAP ENDRENEK: *Géza c. «balládája»*, mely a Kisfaludy Társaság pályázatán első jutalmat nyert. Ehhez csillag

¹ Fanni mostoha-lánya volt Kállai András, város-hidvégi (Somogy m). ref. papnak, kinél Kovács J. káplánkodott. Fannit többször megénekelte.

alatt ez a jegyzet: «Közli Társalkodónk az 'Athenaeum' után, valamint, múlt évben a 'Béla' című jutalmat nyert pályá balladát közlötte (l. Társal. 18. szám, 1838). Megjegyzésre méltó, hogy valamint tavaly tizenegy, úgy az idén harminckét illy nevű pályá munka közül a legjobbnak szerzője ugyanaz».

Egy híján 100 esztendővel ezelőtt kezdte összeírni versgyűjteményét Losonczy László. Ez a tisztes régiség is érdemesíti talán az ismertetésre.

TRENCSENY KÁROLY.

TOMPA MIHÁLY LEVELEI MISKOLCI KIADÓJÁHOZ.

Tompa Mihály leveleinek összegyűjtésével foglalkozván, természetesen vezettek a nyomok Miskolcra, az országos és jóhírnévű Ferenczi-féle könyvkereskedésbe, melyet Tompa beszédeinek kiadója 1835-ben alapított. Itt jelenik meg Tompa minden beszéde. Így 1855-ben első ilyenmű műve: *Két halotti beszéd*. S ugyanez évben a *Hűség és Mit örököl a haza nagy fiai után?* című beszéde. Itt jelennek meg prédikációi is, az *Egyházi beszédek* I. kötete 1859-ben (második kiadásban 1870-ben) és a II. kötete 1864-ben. Itt jelenik meg a *Halotti emlékbeszédek* szép kötete 1867-ben. Végül itt jelenik meg S. Szabó József gondozásában Tompa *Ünnepi egyházi beszédeinek* I—II. kötete, 1899-ben. (Miskolcon vannak Tompa beszédeinek kéziratai is, a református főgimnázium könyvtárában, hova Lévay József hagyatékából kerültek.)

A Ferenczi-könyvkereskedés régi iratai között sikerült megtalálnom két szerződést és két levelet a költő sajátkezű írásával. Az első szerződés a *Halotti emlékbeszédek* kéziratának eladására vonatkozik, a második szerződést már a költő özvegye köti az *Egyházi beszédek* II. kiadása tárgyában. Ezeket már tárgyak érdemesíti a közlésre. A költő két levele közül az első jelentéktelen, a másik azonban érdekes, mert egy sor lelkész-barátjának nevét örökíti meg, akik egyébként egytől-egyig szintén neves írók vagy a beszéd-irodalomban vagy a nemzeti irodalomban vagy mindakettőben.

A négy kézirat közül időrendben első az egyik levél. Tudvalevő, hogy Tompának 1862-től 64-ig súlyos szembajjal kell küzdenie. Ezidőbeli szomorú téltlenségén kesereg az első levél:

Külső címzése:

T. cz. Fraenkel B. kiadó-könyvárus urnak.

Miskolczon

Tisztelt Fraenkel ur!

Nekem a legnagyobb baj: hogy nem dolgozhatom, s ki nem adhattam már azóta vagy 3 kötet predikációt; de fájdalom lehetetlen! Mióta szemeim megromlottak: semmit se csináltam, nem csinálhattam; és így öszintén szólva: alig van kilátás: hogy én valami predikációkat adhassak.

Tisztelettel vagyok Hanván sept. 13. 1862

igaz tisztelője
Tompá Mihály.

A másik levél 1864-ből való s az *Egyházi beszédek* II. kötetének szétküldésére vonatkozik. Ugyanis 1864 elejére elmúlt a költő szembaja, s úgy látszik nyomban munkához láthatott beszédei sajtó alá rendezésében s valószínűleg korrigálásában.

Tiszteelt Fraenkel ur!

Ugy látom : hogy maholnap megjelennek a beszédek. Egy barátságos szivességre kérem : legyen szíves ezeket a megírott czédulácskákat a könyv borítékjának belső lapjára ragasztani elől, és az illetőknek *keresztkötés alatt, bérmentve* elküldeni Miskolczról. Kegyed jobban is tudja a módját, továbbá így időt és tért is nyerünk. Hét példány elküldésére kérem.

Zsarnay Lajos Miskolczon.
 Kriza János Kolozsvárott.
 Dobos János Czepléden.
 Medgyes Lajos Deésen.
 Szász Károly..... Szabad-Szálláson.
 Protestáns Lap..... Pesten.
 Sárospataki Füzetek Sáros-patakon.

Azonnal és köszönettel megfizetem a díjt, melyért a hét darab könyv elszállítva leend.

Tisztelettel vagyok Hanván mart. 29. 1864.

alázatos szolgálja
Tompa Mihály.

U. i. Még egygyel szaporítom ; így tehát nem hét de nyolc példány osztandó szét.

Fördös Lajosnak Kecskeméten.

Harmadik kézirat az adásvevési szerződés. Szöveg és aláírás Tompáé.

Adás-vevési szerződés,

mely alólirottak közt következő feltételek alatt kötöttet:

1. Én Tompa Mihály mint eladó, átengedem Fraenkel Bernát könyv-árus és kiadó urnak *Halotti Emlékbeszédek* című kéziratomat 315 osztrák forint és 10 példány tiszteletdíjért, átengedem *egy* kiadásra, az időt nem számítva. Az összegből 15 forintot már felvettem.

2. Én Fraenkel Bernát, elfogadom a fentirt feltételeket, s a még hátralevő 300 osztrák forint kifizetésére, Lévy József ur kezeibe, e folyó évi július havának közepén kötelezem.

Költ Hanván april 24. 1867.

Tompa Mihály
 hanvai ref. pap
 mint eladó. Sk.

A negyedik irat ismeretlen kéz írása, két helyen Tompa Mihályné sajátkezű aláírásával:

Szerződvény

mely szerint egy részről én, alólirott özvegy Tompa Mihályné, mint tulajdonos, boldogult férjem Tompa Mihály Egyházi beszédei első kötetének második kiadását Fraenkel B. urnak 105 az az Százöt forintért eladtam, úgy azonban, hogy abból a vevő ur csak nyomdai kimutatással igazolandó

ezer (1000) példányt és nem többet nyomathat; én pedig nem rendezhetek abból újabb kiadást, míg ezen ezer példány el nem kelt; vagy ha rendeznék, a Fraenkel urnál akkor még meglevő példányokat egyesség szerint átvenni tartozom. — A 105 forint vételár jelen szerződvény aláírásakor fizetendő.

Más részről én Fraenkel B. mint vevő, özv. Tompa Mihályné asszonytól Tompa Mihály Egyházi beszédei első kötetének második kiadását 105 azaz Százöt forintért megszerezvén, az eladó asszonyság által fentebb előírottak pontos teljesítésére magamat kötelezem.

Kelt Miskolczon, october 28-án 1869.

Fraenkel B.

kiadó-könyvárus mk

Tompa Mihályné

A 105 forint vételárát Fraenkel B. ur jelen szerződvény aláírásakor, kezemhez hiány nélkül lefizette.

Miskolcz 1869. oct. 28-án.

Tompa Mihályné.

Kíváncs volt, hogy a fenti szó szerint lemasolt kéziratok a Borsod-Miskolci-Múzeum kézirtattárában helyeztessenek el megőrzés és alkalmi kiállítás céljából.

Miskolci kiadójáról szívesen emlékezett meg Tompa anekdotázás közben is. *Fekete könyvébe* is feljegyezte — 7. szám alatt — a következő kis esetet:

«Valamelyik őszön a hideg lelt s mielőtt Molnár Victor jó barátommal a Hegyaljára mentem volna szőlő-kurára, Fraenkel miskolci könyvárusnál ilyen című füzetkét vettem: *Trauben-kur*, s mint papi dolgozataim kiadójánál, nem szorgoskodtam a néhány krajczárnyi összeget kifizetni a 20—25 lapnyi írásért.

Azután végkép elfeledtem a dolgot, két év mulva befordulván a kereskedésbe, Fraenkel előzékeny nyájassággal rögtön azt kérde: — Hát használt-e a szőlő-kura?

Felelet helyett a zsebembe nyúltam.»

Közli: HEGYALJAI KISS GÉZA.

DUGONICS KÖZMONDÁS-GYŰJTEMÉNYÉNEK ELŐSZAVA.

Dugonics közmondás- és példabeszéd-gyűjteményének tudvalevően¹ három változata maradt ránk. Az 1792-iki változat² adja a gyűjtemény eredeti formáját; ezt folyton gyarapította és az új anyagot a kéziratba beletoldotta. Az egész 1800-ban letisztázva, sajtó alá rendezte,³ de munkája ebben a formájában sem jelent meg. Halála után, hagyatékában megtalálták a munkát: Grün Orbán könyvnyomtató 1819. június havában egy nyolc lapra terjedő *Jelentést* bocsátott ki, amely az előfizetés feltételein kívül

¹ Tolnai Vilmos, *A szólásokról*. 1910. 50. lap.

² A Nemzeti Múzeum kézirtattárában; 257. Quart. Hung. Egy kötet.

³ Ugyanott, 258. Quart. Hung. Három kötet.

szemelvényeket közül egyes szakaszokból.⁴ A könyv aztán 1820-ban, két kötetben, meg is jelent Szegeden, *Magyar példabeszédek és jeles mondások* c. alatt. Karácsonyi Krizosztom, a kiadó, úgy látszik, egy harmadik változatot használt, mert kiadványa eltér mindkét kézirttól. Rövidítések, kihagyások vannak benne⁵, s elmaradt magának Dugonicsnak az előszava is, amelyben beszámol munkájának keletkezéséről. Az alábbiakban ennek pontos másolatát adom.

Elő—Beszéd.

Van közel negyven esztendeje, mióta ezeket a' Köz-mondásokat, és Példa-szólásokat nagy szorgalommal össze-szedegtetem, eleintén ugyan (mert más-képpen akkor nem-is lehetett) magam' tapasztalásából, és sokszori hallásomból; az-után pedig olyas Magyar nyomtatványokból, melyeket a' gondos Hazafiak (ugyan-csak erről a' Foglalatról) én előttem a' világ' eleibe ki-bocsátottak.

A'-mi tapasztalásomat illeti: voltam Magyar-orzágnak csak nem minden részszében; Bé-jártam Erdély-orzágnak-is Naggyát. Hallottam beszédjüket: mind a' Nemeseknek, mind a' Nemtelen köz-embereknek. Mindenütt azon iparkodtam: hogy, ha valahol Példa-beszédet, avvagy köz-mondást köz-szavokban hallottam, azt jegyző könyvembe bé-írtam; otthon az-után a' többi közé iktassam.

A'-mi a' Könyveket illeti, melyekben köz-mondások, és Példa-beszédek találhatók; eleinte csak || *Benicki Péterrel* éltem. Sokára az-után *Kis Vicai Péterbe* akadtam, az-után tovább: *Faludiba Rajnisba*, és végtére *Kovács Pálba*-is; de már ekkor szinte össze gyűltek tizen-két ezer köz-mondássaim; és így nem igen számosan vehettem-ki az itt-nem-valókat. Olvastam *Roterodámi Rézmánnak* (Erasmi Roterodami) deák köz-mondássit-is; és azt tapasztaltam bennök: hogy főképpen a' Görögöknek némely köz-mondásaik, nem-külömben a' deákoké-is, éppen meg-eggyeznek a' magyar köz-mondásokkal.*

Azt-is mondhatom tapasztalásomból: hogy némely Köz-mondássaink oly tartományosok: hogy; a'-melyekkel Országunknak egy részszén közön-ségesen élnek, azok annak másik részszében éppen ösmeretlenek. Ez annak a' jele: hogy még most se szűnnek-meg magyarjaink (kezők között lévén az élő Magyar nyelv) új mondásokat teremteni, melyeket osztán a' közön-séges bé-vevés, és a' velek-élés a' Köz-mondásoknak érdemökre fel-emel. Mert: minden Köz-mondásnak eleje egy embertől származott, a' többiekre az-után terjedett.

Könyvemnek elejére csak a' Magyar *Köz-mondások*-nak címjét ragasztottam, ez alatt || mind-az-által oly kurta, jeles, és elméssen mind tanító mind gyönyörködtető mondásokat értvén, melyekkel nálunk a' leg-alá-valók-is élnek, sőt mennél tanulatlanabbak; annál nagyobb mértékkel bővelkednek.

Akarom mind-az-által: hogy ebben a' könyvben különbözetet gondolylanak Magyarjaink a' *Köz-mondások*, és *Példa-mondások* között. A' *Köz-*

⁴ Megvan a Nemzeti Múzeum könyvtárában: L. elég. m. 640.

⁵ L. Tolnai, id. h.

* Lásd az Előbeszédnek végét.

mondások tulajdon értelmökben vétetnek. Például: *ez a' köz-mondás: Mindenben nagy akadály a' Szegénység; avvagy ez: a' mértékletes élet többet ér az Orvosnál*, oly mondások, melyeknek tárgyokat minden ember köröszül láthattya: mivel tulajdon értelmökben vétetnek. — Ellemben: *ez a' Példa-mondás: még a' fehér lilomnak-is fekete az árnyéka; avvagy ez: két éles pallos egy hüvejebe nem fér*, nincsenek tulajdon értelmökben. Az első azt jelenti: hogy akár mi böcsületesen éllyen valaki: meg-eshetik még-is: hogy a' gonosz nyelvek felölle valami rosztat beszéllyenek. A' másikkak értelme ez: Ha mind a' Gazda, mind a' Gazd'-aszszony nyelvesek, engedetlenek, civakodók; ezek egy udvarban avvagy egy házban meg-nem-férhetnek. Egygyiknek el-köll a' másikkat hagynia. ||

Az előbb-ementett Köz-mondásokat, és Példa-mondásokat nem akartam ezen írásomban úgy meg-külömböztetni: hogy, el-választván egy-mástúl, különös szakaszok alá készeritsem; hanem reá-hagyván az olvasóra: hogy (előbbeni mutatósom szerént) maga külömböztessen-meg azokat, maga tapasztalhassa: hogy ennek a' meg-külömböztetésnek nem igen nagy haszna leendene.

Inkább ítéltem tehát szükségesnek lenni azt: hogy mind a' Köz, mind a' Példa-mondásokat némely hasznos címekre föl-darabollyam és valóban arra az okra nézve föl-is-daraboltam: hogy mind a' *Mondásokat* (ha a' szükség úgy hozandgya magával) könnyen föl-találhassa valaki; mind (ha illetén mondásokat valahová bé-iktatni akarna valaki) arra a címre még könnyebben mehessen, melynek alatta vannak minden oda tartozandó mondások.

Igy el-készítvén Köz-mondássaimat; csak el-hültem bele: hogy, minekutanna azokat (utolsó le-írások' alkalmatosságával) számba-vévé, többet találtam tizen-két ezernél, noha a' deákok négy ezernél többre || nem mehetek. Ennek bizonyos oka az: hogy mi Magyarok Nap-keleti származások vagyunk, melynek szokássában vagyon a' köz-és-Példa-mondásokkal-való beszéllés, mely szokássát maig-is fön-tartya dücső Országunk.

* Olvastam P. Horanyinal (in Memoria Hungarorum J. I) Decius Janos Barovius felöl: hogy (Argentoratumban mulatván) a' nyomtatásra segítette ezt az igazán hasznos könyvet: Adagia latino-hungarica. Én ezt soha se olvastam; de gondolom: hogy ő a nevezetesebb Köz-mondásokat szedegette összve, melyek nálam-is meg-vannak.

Közli: SZÉKELY KÁROLY.

IRODALOMTÖRTÉNETI VONATKOZÁSÚ LEVELEK A XVI. SZÁZADBÓL.

A gróf Zichy-család zsélyi levéltára missilis leveleinek rendezése közben több irodalmunkat érdeklő XVI. századi levélre akadtam — legnagyobb jelentőségük, hogy íróik szerepet játszottak hazánk közéletében. Négyet a levelek közül minden kommentár nélkül az alábbiakban közlök, híven a kézírathoz.

1.

Isthvánfy Miklós Bécsben 1567 január 1-én kelt levele Várdai Miklós kapitányhoz.

Egregie domine. Amice et vti frater observandissime salutem et servicii mei dedilissimam commendationem. Az vristen adjion k. ez wý eztendeoben mýnden io zerenchet es egý zep kis fýat, Tudom hogý chudalkozik. k. rayta hogý en regwota nem ýrtam k. De oka ez volt hogý nem voltam itt honn | amint k. Mihal vram meg tudia mondaný, Mentem vala | az zegin meg niomorodott anyamat latný, kith hattam vinitzen Gýwlaý Janosnal, de az egý igen roz hitwan ember, adjion isten athiafiat de iobbat annal, iollehet bizon nem veleom hogý sokat ellýen, mast is hogý ott voltam chak be nem teweok az koporsoba, ha az bathianý ferentz doctora nem erkezik vala, En latia isten nem tudom mint vagiok hony vagiok, vramtulis ninch meeg semý fizeteseom, Im honap zombatba indul innen, ott zollok vele, ha veghez-hetek valamit kinn meg maradhatok, io, ha nem, haat zandekom az hogý veeget vessek az sok hýaba valo zolgalatnak, es el hadýam, ha el hagiom, addig sohowa nem megiek haem k. meg keresem, es mindenreol kdel zollok. de nekem vgý teczik hony minden keppen meeghis az oda valo vrak iobbak az ide valoknal. iollehet Tahý ferentzis hýw vala Canisara 25, vagý 50 lora valo fizetesre. ——— A mý hýrek itt vannak Mihal vramtul k. meg erthetý, harrach buchut veen, el marada chazartul, es Trautson vagion helebe ki reghen az meg holt chazar marsalkýa vala. Sbordelat vram ismeg lengel orzagba megien keowetsigbe az kiralne asson dolgaba ha valagion rea vehetne az kiralt hogý vele laknek. Chazar felmene praga fele, de martiusba meg ieo, mert posomba giewlees lezen ez ieowendeo Martiusba. hozzutotý ýs meg jeowe, Zent istwan napian ýde, de meeg senký nem tudia ha hadat vagý frigýet hozott. Az Zigetý rabok feleol semýt nem tud mondani, mert eggiellen eggýet sem latot azt mondia, hanem hogý bizonial tudia hogý az Adam Gall fiat ki zegin Zriný vrammal vala teoreke tettek és Membhet passanal vagýon. Irtam egý bizot emberteol erdelbe Chaky palnak ho=ý miert az zaladott rabok azt bezellik hogý az en eochem es Chaký gierg eggýeott vagion fogwa, hogý teorekediek egý arant mind ketteoýert, es kertem azon hogý ha mit ennekem ýr, knek kildýe, azert meg zolgalom k. kdis ýrýon neký. Mert talam hony im ewk mást terekel lellettek hamarabb ki zabadithatiak zeginieket bayoný Janost és papratowithat boznaba mongiak hogý vitteek. Kobakot es az vdwarbirot peecher mondiak hogý le vagtak. ——— Unghnodne vgian groff Juliushoz ment, imar eo maga sem tagadýa, chak ez vra halalanak eztendeýt vaaria. Pernezý istwan es verebelý mihal kermenden pironkodnak, ban vram fogatta nekik hogý gratiat nyer nekik, de en lathwa hizem hogý meg nierhesse, itt mast nem merle kezdený, hanem zinte ratisponaba akar erte kildený chazarhoz, ahol magyarok nem leznek, Turý giergý kezewt kerte chazartól, és chak zep zoval tarta nem adaa neký, és amaz buchut veen teole, kýt iollehet chazar nem adta neki, de eo azt mongia hogý oda priný gaborhoz megien, ký Onodot igýrte neký, Priný vramnak adaak (az Judex Curieseget, es Zriný giergnek az tarnok mester-siget, Maýlatt itt chak wezetteol vagion, es igen beteghis mast, vgý eertem hogý chazar Marchekot atta neký 45 ezer forintba, inscriptioba, de nem

tudom meeg nyluan igazan, egýeb ha mi vagion k. mihal vram mind meg mongia k. zolgalatomat mongia esthwan vramnak, es azzoniomnak. Az Vristen tarcha meg k. io zerncheuel ex Vienna prima die Jaunary 1567

k. zolg. *Isthwanffj miklos*

[Kívíl:] Egregio domino Nicolao de Kyswarda Capitaneo S. Ces. Mis et domino amico et fratri semper observandissimo.

Papír, kívíl papírra rányomott gyűrűspecset.

2.

Melius Juhász Péter Debrecenben 1571. szept. 27-én kelt levele Vardai Istvánhoz.

Az Attia Istentül s az Vr Jefus Christustul minden | lelki es tefti iokat keuanok te nag: |

A tte nag: Praedikatora, a Janos dolga ebbe vagion: Ammint ez elütt | Ott volt am ez vtan is ott legyen, de femmikeppen eletet meg ne | vateltza: Annak otanna hogy a Gyülesre el be Jóión Szent Imre | napiara Batorba. Ott minden vegbe legyen dolga. Addig ot | praedikallion es tißtiben el Jargion: |

Touabba te nag: meg haggia neki hogy fegethetlen eletü legyen . . . megis feniegesse te nag: A köffegis visellien | gondot rea, es eletire, es egebe Bükfegere kegenek gond vifelük: |

Isten adgia te nag: Minden Ioual: Debrecini. 27 Septemb: An. D. 1571.

Petrus Melius et

Stephanus Tatar Seniores

Jesu Christi Servi

[Kívíl:] Magnifico domino d. Stephano | de Kis Varda etc. domino et fideli ecclesie Christi patrono.

3.

Dudith András volt pécsi püspök, a híres humanista Krakkóban 1571 okt. 3-án kelt levele Várdai Miklós kapitányhoz.

Mag^{ee} Domine, et amiccó, ac fautor observandissime. Salutem et servitiorum meorum addictissimam commendationem etc.

Adgia az Vr Isten hog' meg' zolgalhassam the k. az en hozzam walo jo akarattiat, es maga aianlasat. Bizon hog' en enniehanizor irtam volna the k. de mindenkor azt gondoltam hog' talam nem jo newen wezi k. az en irasomat, mind illien gonoz zamkiwetet eretnekteol, etteol penig nem ok nekeol feltem, mert eset effele dolog vgian azoknal, a kik ennek eleotte vgiam ieleos vrainnak baratimnak mondottak magokat. Halat adok az Vr Istennek, es keozönem k. zywm zerent hog' k. egies zywe wagion hozzam enys wizontak azt mondhatom bizonnia hog' seminemeo eodeo sem status en bennem el nem waltoztattia az k. tekheoz walo zeretetemet, mert amig elek k. nek zolgalni akarok mind yllyen byzot vrainnak. Hireket nem eoreo-mest irok, mert nem igen bizoniosok. mind az altal miert hog' k. kiwanta, im ezt irhatom hogi it azt bezellik es iriak hog' az Teoreokek meg wettek Famagustal, anniera hog' jmmár az egez Cypriai kiralsag eowe. annak feleotte azt is hog' Kandia herczegsegys neki atta volna magat.

Az tengeren sokkal hatalmasbnak mongiak hog' nem az kereztienek, enniehaný warasakot wet megh Dalmatiaba, esh nag' rablasokat tet. aggia

Isten hog' ezvtan job hireket halliunk. Innent semi vlylly ninch az kit meg kellenne ýrný.

Vramnak Istwan vramnak azen reghy vramnak eoreok zolgalatomoť ayanlom k.^d egietembe

az Vr

az Vr Isten algia meg k.^{teket}

Cracovie 3. 8-bris 1571.

D. V. Generosae et Magotie

Addictus amicus etc.

Andr. Dudith

[Kivül:] Generoso et Magnifico Domino Nicolao de Kyswarda, S. Caes. Regiaeque Majestatis etc Capitaneo etc. Domino et amico observandissimo.

4.

Istvánfy Miklós Gönczön 1586 dec. 29-én kelt levele Melith Istvánhoz, a kassai kamara főnökéhez.

Generose ac Egregie domine, et uti frater observandissime, Salutem et servicionum commendationem. Literas D. V. Gen., quibus me fraternaliter et amanter ad invisendam domum suam invitat, hodie accepi, atque ex iisdem literis malé affectam Domine Coniugis sue valetudinem intellegi, que res mihi quoque, qui prosperos domⁿis V. Gen. succesus cupio, non parvo dolori fuit. Faxit Deus omnipotens, ut illa quoque pristinam recuperet valetudinem et D. V. Gen. laetiores dies et annos transigat. De meo ad d. V. Gen. adventu, certi quispiam scribere non possum. Vellem quidem ad d. V. Gen. divertere, postquam post istud biduum ad dominos de Homonna ire statui. Sed sicuti harum regionum imperitus, ignoro an D. V. Gen. domus in itinere mihi obvia sit. Quod si etiam diverticulum alicuius spacii requiratur, non recuso id quoque. Sed ad quam diem facultas ea mihi obveniat, nunc pro certo d. V. Gen. scribere non possum. Cras enim ad Valedicendum domino Magochy Regherium proficiscar neque ibi quicquam moraturus, ad d.^{nos} Stephanum homonnaý et Georgium, Unde D. V. Gen. potero certiore reddere, aut si, vt dixi, obvia domus fuerit eam amanter visitabo. Interim etiam dabo exinde opera ut ero comperto habere possim, an d. V. Gen. Cassovie aut domi fuerit. Cerciora hic hoc tempore d. V. Egr. scribere nequeo. Cui quidem ambiguo, ut d. V. Gen. ignoscat, valde rogo, nollem enim ea scribere, quae prestari a me posse diffiderem. De obitu regis Poloniae hic ubique varia sparguntur, nescio an credenda, sed quia mortalis erat, facile adducor ut credam potissimum, quum ex varriis partibus confirmetur. In reliquo d. V. Gen. bene et felicit er valere cupio, Ex Geoncz. 29. x^{bris} novi Calend. 1586.

D. V. Gen. frater et servus

N. Isthvanyfj

[Kivül:] Generoso ac Egregio Domino Stephano Melith de Briber prefecto camerce Ung. Cassovicusis S. C. M^tis et domino oti fratri observandissimo.

Papir, kívül rányomott gyűrűpecsét

Közli: LUKCSICS PÁL.

KÖNYVISMERTETÉS.

Rácz Lajos: *Rousseau élete és művei*. Két kötet. Budapest, M. T. Akadémia, 1929. 298 és 292 l.

Aki Rousseau életéről és munkásságáról vonzón megírt könyvből tájékozódni kíván, annak jó lélekkel ajánlhatjuk Rácz Lajos két kötetét. A szerző jóformán egész életén keresztül foglalkozott Rousseau személyével s az irodalmat magyar szempontból oly különösen becses tanulmányokkal gazdagította, mint a Teleki József gróf látogatásának ismertetése *Naplójának* alapján (Bpesti Szemle, 1912) s a Rousseau és Sauttersheim viszonyát tárgyaló monografiája (Bpest, 1913). Ezek tartalmának lényegét természetesen könyvébe is beillesztette. A magyar vonatkozások közül a teljesség kedvéért még azt a különben csekély fontosságú, de elég érdekes adatot is fel lehetne említeni, hogy az a Bonac márkí, aki Rousseau-t Solothurnban pártfogolta, ugyanaz a francia követ, aki azelőtt Konstantinápolyban a portánál működött s a mi Mikesünket francia olvasmányokkal ellátta.

Rousseau a francia irodalomban igen különféle megítélésben részesült — s ez a megítélés Nisard óta inkább kedvezőtlen, mintsem kedvező. Elég ha csak Faguet, Brunetière, Lasserre, Lemaitre, Seillière, Reynaud nevére hivatkozunk. A franciák nem tudják feledni, sőt a viszonyok fejlődésével mind élesebben látják, hogy Rousseau tanításából eredt a modern állam két nagy veszedelme: egyrészt a szertelen individualizmus, amely csak a maga lelkivilágával és egyéni érvényesülésével törődik, a közösséggel szolidaritást nem vállal s arra gögös fölénnnyel tekint, másrészt a demokratikus imperializmus, a primitív fokon álló tömegek uralma, mely a magasabb műveltséget állandóan megsemmisítéssel fenyegeti. Mikor Rousseau az egyént a társadalommal, a társadalmat a természettel állítja szembe, az ész uralma helyett a szenvedélyek jogát hangoztatja, határozottan romboló munkát végez. Külön francia vád azután az, hogy Rousseau, ez a svájci protestáns, a maga idegen lelkiségével közelebb állt az anglo-germán szellemből fakadó romantikához, mint a vérbeli franciák; elsajátította és továbbfejlesztette annak tanításait, megvesztegető műveivel becsempészte hozzájuk s ezáltal megdöntötte a francia géniusznek egyedül megfelelő, remekműveket teremtő klasszicizmust. Rácz Lajost ezek az aggodalmak nem zavarták munkájában. Neki vonzó Rousseau puritán protestantizmusa, s a liberalizmusnak is csak jó oldalait hajlandó látni.

Rousseau életét Rácz a *Confessions* alapján beszéli el, kiegészítve egyéb, különösen a genfi kétszázados jubileum alkalmával megjelent forrasműből, valamint Rousseau-nak, 1924-től kiadott teljes levelezéséből vett adatokkal. Így természetesen nem mellőzi sok egyéni fogyatkozását sem, melyeket Rousseau maga oly páratlan őszinteséggel tárt föl, és idegbetegségét, mely utóbb üldözési mániává fajult — ennek leírásában Möbiust követi — de

mindig hajlandó mentegetni, magyarázni hőseinek bűneit, tévedéseit, szeszélyeit. Egyáltalán Rousseau egész életében erkölcsi tisztulási folyamatot lát, mely a világba kidobott könnyelmű suhancból végül is nemes erkölcsű filozófust formált. Úgy látja, hogy Rousseau pályája a maga egészében igazolja Juvenalisból vett jelmondatát: *Vitam impendere vero*. Rousseau az ő szemében a gondolat és emberszeretet legnagyobb hősei közt foglal helyet. Nisard azt írja magáról irodalomtörténetében, hogy ő azok közé tartozik, akik nem szeretik ugyan Rosseau-t, de irányában igazságosak akarnak lenni: Rác Lajost viszont határozottan azok közé sorozhatjuk, akik Rosseau-t szeretik, de azért nem kevésbéb íykekeznek vele szemben igazságosok lenni.

Rác Lajos korába állítja be Rousseau-t és sikeresen fejti ki, mi volt nagysága kortársaival szemben. Küzdelme az abszolút monarchia zsarnoksága ellen a polgár jogáért, a szalóntársadalom konvenciói ellen az egyéniség érvényesüléséért, a műveltség fényűzése ellen a természetes egyszerűségért, az ész hideg tanításai ellen a szív érzéseiert: igazi emberi érdek. Eredményük magával ragadta a kor legkiválóbb szellemeit, elvei évtizedekig vezető-eszméi maradtak a társadalomnak. Ha arról van szó, hogy Rousseau mit jelentett a maga kora számára, akkor ez mindenesetre helyes álláspont. Más kérdés, mit jelent *ma* Rousseau számunkra, kivált a francia nemzet számára; a fentebb idézett ítéletek épen ebből a szempontból hangzottak el.

A könyv utolsó fejezete, az *Összefoglalás*, a bennünket itt leginkább érdeklő tárggyal, Rousseau irodalmi hatásával is foglalkozik. Eddigi módszeréhez híven a szerző itt is szívesebben ismerteti Rousseau-t, a szentimentalizmus atyját, abban az értelemben, amint szelleme a *Werthers Leidenben*, *Hermann und Dorothea*-ban, a *Faust*-ban, a *Childe Harold*-ban megnyilatkozik, s alig érinti, vagy egészen mellőzi azt a felét, amelyet a «szentimentális lázadó» alakja képvisel a romantika irodalmában. Ilyen Schiller Moor Károlya és Hugo Hernanija, mint vezéralakok abban a nagy csoportban, amellyel még a mi betyár-költészetünk, romantikus drámánk, sőt *Toldi*nk is rokonságot tart.

ZLINSZKY ALADÁR.

Doktori értekezések 1928—29-ben.

(Első közlemény.)

1. *Király Ilona: Szent Márton magyar király legendája. A magyar bencések árpádkori francia kapcsolatai. A Berta-monda magyar vonatkozásai.* Budapest, 1929. 8-r. 96 l. — Alapos készűltséggel, nagy gondossággal készűlt doktori disszertáció. A magyar és francia szellemi kapcsolatok legrégibb közvetítőinek, az árpádkori bencéseknek nyomait járja és sok újat tud mondani. Rámutat mindenekelőtt arra a körűlményre, hogy első benedictinus térítőink már a cluny-i reformok szellemében éltek, s magának Szent Istvánnak közvetlen kapcsolatai voltak Odilo apáttal. Sőt a szerző nagyon valószínűvé tudja tenni, hogy Odilo fönnmaradt levelei közül a legrszebb Szent Istvánhoz szól. Szent Hugó, Odilo utódja, maga is járt hazánkban. Cluny-i oklevelek Bertalan pécsi püspök és Franciaországban élő magyarok adományainak emlékét őrzik a XIII. századból, és valószínű, hogy a cluny-iek párizsi kollégiumában magyar bencések is tanultak. A somogy-

vári eltűnt bencés apátság saintgillesi-i eredete és kapcsolatai, irodalmi és történelmi emlékei eddig is ösmeretesekek voltak: szerzőnk rámutat e kapcsolat francia hatására is. Pannonhalma említését megtalálja régi francia költői művekben, így 1200 körül Gatineau Szent Márton-legendájában. Francia szentföldi zárándokok már a XI. században hazánkban vonulnak át, s míg a bencésekkel francia kultúra is terjed hazánkban, Franciaországban megjelenik a keresztény Magyarország képe, és Cluny környékére magyar telepések jutnak. E kapcsolatokat még jobban előmozdította Szent Márton tisztelete. A franciák tours-i nagy apostola tudvalevőleg Sabaria Siccából, a mai Pannonhalma lejtőjéről származott — a legenda Florus hún-magyar király fiának és örökösének teszi meg. Legendáját először a *Hét szent alvók története* dolgozza fel. Király Ilona ennek vizsgálatában arra az eredményre jut, hogy az itt szereplő családja Pipin családfájához hasonló. Hadd tegyem hozzá, hogy Quiriacus az igazi (efezusi) hétalvók egyikének neve is, és Huber kuriózumképen azt is megemlíti,¹ hogy a Philomenának tulajdonított *Gesta Caroli Magni*ban a hétalvók egyike Marmoutier apátja: a szerzőnk idézte Hét szent alvók, Szent Márton rokonai pedig Marmoutierben aludtak el. Király Ilona ezután a különböző Szent Márton-legendákat ismerteti s magyar vonatkozásaiért természetesen leginkább a genealógia érdeklí. Gatineau már említettük legendája a legdúsabb forrása: itt élesedik ki legjobban Szent Márton magyar királyi eredete. Ő említi azt is, hogy a szentek szülőföldjén kolostor épült (Pannonhalma), s hogy a szentet hazájában lovaggá ütötték. Kiadatlan kéziratból ismerteti szerzőnk azt a genealógiát is, amelyet XI. Lajos készíttetett, s amelyben Márton atyja, Florus, szintén mint magyar király szerepel. Szent Mártonról szóló misztériumok magyar vonatkozásainak részletes ismertetése után (amelyeknek nem érdektelen eredménye, hogy krónikáinkra is hatottak), a magyarországi Szent Márton-tisztelettel, a nemrég napfényre került Ernst-kódexszel és Eckhardt Sándor Martinus < Macrinus hipotézisével foglalkozik és a Flor et Blanchefiore, illetőleg a Berta-monda magyar vonatkozásait taglalja: ezek Nagy Károly anyját, Bertát is Florus leányának teszik meg, s így vetődik Nagy Károly származására Szent Márton fénye. Örömmel köszöntjük Király Ilona komoly, tartalmas és eredményes munkáját, amely sok kis részletben sok jót és újat mond.

2. *Nagy László: Gyöngyösi és a barokk.* Budapest, 1929. 8-r. 56 l. — A barokknak Werner Weisbach adta új felfogásából indul ki s a szellem-történeti irány megállapításait kissé modorosán és keresetten alkalmazza Gyöngyösi-re, vagy inkább illusztrálja Gyöngyösiből vett példákkal. E szerint a középkori mély lelki élet hagyományául a testiességet ellensúlyozó hatások, morális célzat, vallásos mez, vagy platonista módor Gyöngyösinél is csak mellékes szerepet töltenek be, mint a barokkban általában. A *Rózsakoszorú* realiztikus részleteiben a barokk művészet konvencionális formakincseit látja érvényesülni, egyszínűségében sem tagadva meg tőle a vallásos hangulatot. Kompozíciójában barokk típust lát és mesterként táblázatot rak össze a „betétek” beillesztési módjáról, s ezek hatásául állítja be Gyöngyösi mozgalmasságát, nyugtalanságát. Végül a barokk-stílust román és germán

¹ *Die Legende von den Siebenschläfern* 132. l.

ágra osztja és Gyöngyösi stílusát az előbbibe sorolja; említi képeinek fény- és színhatását, hangfestését, dikciójának művészettel mérsékelt lendületét. Belső rímeinek művészetében a barokk marinizmus megnyilvánulását látja. A dolgozat gyakran erőltetett, sok helyt még kiforratlan. Épen a szintézis nem alakul ki a sok levezető alkalmazásból. — Csak megjegyzésként: az olyan szavakat, mint «objektíváció», kifejezéseket, mint «(Gy.) végig kéjelgi az antik fabulák todalékszerű felsorolását», s megállapításokat, hogy «Gyöngyösit allegóriái... stb.... nem Grimmelshausenhez, vagy... Shakespea-re-hoz (sic!), de a ... marinistákhoz kapcsolják», bizvást elhagyhatta volna.

3. *Fuhrmann Kamilla: Gróf Teleki József és a magyar-francia szellemi kapcsolatok.* Budapest, 1929. 8-r. 101 l. — A derék dolgozat Gr. Teleki József svájci és franciaországi útínaplója alapján, (amelyet a M. Tud. Akadémia kéziratban őriz), de a francia kapcsolatokra vonatkozó egész irodalom fölhasználásával Teleki ifjúkorát s különösen azokat a hatásokat világítja meg, amelyekkel a fölvilágosodás eszméi az író lelkét eltöltötték. A grófnak Voltaire-re és Rousseau-val kötött személyes ismeretsége s levelezése eddig is ösmeretes volt. Fuhrmann Kamilla dolgozatának egyik becses eredménye annak igazolása, hogy Teleki — aki alapos készltséggel ment útjára s érdeklődéssel, hajlandósággal fogott a fölvilágosodás tanulmányozásához, szífta be annak eszméit — az új irány világpolgári, kozmopolita felfogásával és vallástalanságával sehogysem tudott megbarátkozni. Másik becses eredménye érdekes részletkutatásokból annak megállapítása, hogy a francia eszmék a hatvanas években Teleki által kezdenek nálunk is ösmeretessé lenni; a gróf a testöröket megelőzve, képzett és hívatott hírnöke lett a fölvilágosodásnak, a nélkül, hogy annak túlzásaiba tévedett volna: a Martinovics-összeesküvés ezért találja őt az ellentáborban. Végül eredménye, hogy megmutatja, mit tett Teleki külföldön a Magyarországra iránt való érdeklődés fölkelésére és fokozására. A dolgozatnak érdeme, hogy rendszeresen és érdekesen taglalja Párizs, az udvar, a társadalom, a színházi s végül a tudományos élet benyomásait a grófra.

4. *Kozmutza Livia: Az első magyar újságírók.* Pécs, 1928. 8-r. 47 l. — Rövid összefoglaló áttekintés a magyar újságírás kezdeteiről. Elmondja első újságíróink (Rát Mátyás, Révai Miklós, Szacsavay Sándor, Görög Demeter, Pántzél Dániel, Kultsár István stb.) életét, néhány szóval jellemzi szerkesztői tevékenységüket, megemlíti egy-egy vitájukat, harcukat. Az életrajzok fölőselegések — újat úgy sem mond, s minek pl. Alapi Gyula könyvéből Kultsár életét kivonatozni — a jellemzés viszont hiányos, legtöbbször jelzőkben merül ki. Az első újságok küzdelmeiről többet kellett volna írnia, életükről érdekes képet rajzolhatott volna, tartalmukat irodalomtörténeti szempontból jobban kiaknázhatta volna, a Szacsavayval való bővebb foglalkozás széles látókörrű feladatokhoz s ezek megoldására vezethette volna. Még Kazinczy levelezése is bővebben nyújtott volna anyagot. Legnagyobb hibája mégis az, hogy csak a nyomtatott forrásokból dolgozott. Erénye, hogy mondanivalóját könnyedén, elég élvezetesen adja elő. Szacsavayról azt írja, hogy ellentétbe került Máriafi István (Szaitz Leo) szerzetessel, «mert az védelmébe vett egy 1786-ban, Budán, névtelen szerzőtől megjelent *Igaz Magyar* c. könyvet.» Annyinak sem járt utána, hogy az *Igaz magyart* maga Szaitz írta!

5. *Pogány Albert: Kazinczy nyelvújítása. (Levelezése alapján.) Fejezetek egy nagyobb tanulmányból.* Pécs, 1928. 8-r. 47 l. — Jó elgondolású és rendszeresen fölépítettnek látszó dolgozat egy részlete, amely Kazinczy nyelv- és stílusreformját világítja meg. Abból indult ki, hogy Kazinczy életének legfőbb törekvése az irodalmi ízlés kialakítása volt. Ezért Kazinczy ízlésének forrásait keresi, s Kazinczy ízlésének külső, *alaki*, és belső, *tartalmi*, elemeit, valamint ezeknek kortársaira gyakorolt hatását vizsgálja. Az előbbiek közé sorolja a fordításról vallott elveit, nyelvújítását, s a műfajok (az óda, az episztola, az epigramma s elsősorban a szonett) továbbfejlesztését vagy meghonosítását. Tartalmi szempontoknak tekinti az idegen irodalmi alkotások átültetésének kérdését, amivel irodalmunkat az európai kultúrközösségbe emeli, és az irodalmi kritika megteremtését. Ki kellett volna emelnie, hogy mindebben centrális gondolat van: a művelődés, a kultúra szolgálata; voltaképen ennek fejleménye a többi mind, s evvel tartozik Kazinczy a szellemi fejlődés folytonosságába. A maga kereste kérdések együtt ezt az eszmét merítik ki. A fölvetett problémákat azonban meggyőzően tárgyalja, Kazinczyt helyes megvilágításban mutatja be: van érzéke a jelentékenyebb vonások felismeréséhez. Sok közhelyen túl lényeges mozzanatokat tud kiemelni s idézeteivel elevenen és találóan vázolja Kazinczy hatását kortársaira.

6. *Hencze Béla: Kazinczy és a francia felvilágosodás.* Budapest, 1928. 8-r. 77 l. — Míg az előző dolgozat Kazinczyban a német hatást világítja meg, Hencze mélyebbenjáró füzte arra az eredményre jut, hogy Kazinczy műveltsége gyökereiben épen annyira francia is, mint amennyire német. A tartalmas dolgozat valóban igazolja is ezt; csak hogy más nyomokon és más irányban. Pogányt az *irodalmi* szempontok érdeklik; Hencze Kazinczy lelkivilágát, *filozófiai* fejlődését, theogoniájának kialakulását vizsgálja. Problémája a legérdekesebbek egyike, s kétségtelenül a legfontosabbak egyike is, az, amelynek földerítése az irodalomtörténetnek régi adóssága. Kazinczy felvilágosodottságának kérdése ez, s annak az érdekes jelenségnek vizsgálata, hogy a forradalmi és destruktív eszméket Kazinczy a nemzeti törekvések szolgálatába állította. Henczét, témájánál fogva, inkább a kérdés első, nagyobbik fele érdekelt: hogyan ing meg Kazinczy istenhite, tétovázásában hogyan talál megnyugvást Rousseau-ban és a deizmusban, mit jelentett neki D'Holbach sívár materializmusa, mit jelentett az *Emil*. Materializmusa, racionalizmusa elvezeti őt a dogmatikai indifferentizmushoz, a kinyilatkoztatott vallások tagadásához — a felvilágosodáshoz. Hálás volt ezért Rousseau-nak és szerette őt: nevéből és eszméiből kultuszt üzött. Voltaire eszméitől eleinte teljesen távol állott s csak lassan barátkozott meg velük, de «a voltairianizmus bűvölete» is megejté lassankint: ennek eredménye lesz egyházellenes harca. Ennek forrásait is, filozófiai hátterét is részletesen megrajzolja a dolgozat s megállapítja, hogy a fölvilágosodásért most már egész hévvel küzdő Kazinczy teljes kifejezője lesz Voltaire eszméinek. További feladat marad a fölvetettük probléma másik fele: *hogyan* állítja mégis a romboló eszméket Kazinczy a nemzeti gondolat szolgálatába, vagy hogyan illeszkedik be filozófiája a művelődés kérdésének nemzeti gondolat-körébe.

KEREKES EMIL.

Belohorszky Ferenc: Bessenyei és A philosophus. Budapest, 1929. 8-r. 42 l.

Doktori értekezés, de kiemelkedik e műfaj átlag-színvonalából. Problémája érdekes, felkelti a figyelmünket. Bessenyei legismertebb drámájának geneziséről van szó, melyet Petz Gedeon értekezése¹ ezelőtt vagy egy fél-századdal igyekezett megvilágítani. *A philosophus* forrásául és mintájául egy francia vígjátékot, Destouches *L'homme singulier* c. darabját jelölte meg, s állítását akkor a tudomány el is fogadta. Hozzászólt a kérdéshez 1913-ban Gragger Róbert² is azzal a gondolattal, hogy *A philosophus* egyik alakja, Pontyi, Destouches *La fausse Agnès* c. művére vihető vissza. Ezekkel a dolgozatokkal szemben Belohorszky azt bizonyítja, hogy «*A philosophus* Bessenyei eredeti alkotása».

A szerző kétirányú feladatot oldott meg. Egyrészt kimutatta, hogy *A philosophus* nem Destouches alapján készült, Pontyi alakja pedig nem a *La fausse Agnès*-ből jutott Bessenyei drámájába, másrészt pozitív megoldást is keresett a dráma keletkezésére vonatkozólag. Először utalt a korszemlemre, amelyben a 'filozófus'-típus általánosan elterjedt, majd ügyesen állítja bele a munkát Bessenyei egész működésébe, felfogásába, egyéniségébe.

Belohorszky tagadhatatlanul ügyesen 'destruált': Petz és Gragger épületeire már aligha húzhat a tudomány emeletet; új felfogása pedig szellemesen ad feleletet arra a kérdésre, hogyan tudott Bessenyei fogyatékos képzeletével, forrás nélkül is, ilyen drámát írni? Kimutatja meggyőző okfejtéssel, hogy ilyen szegényes cselekményű vígjátékot lehet írni gazdag képzelet nélkül is, de meg Bessenyei készen kaphatta a költői eszmét a külföldi drámákban sűrűn szereplő filozófus alakjában. Merített azonban Bessenyei önmagából is, főként a *Galant levelekből*,³ de kapott anyagot, sőt mintát is, élményeiből, tapasztalataiból, a magyar viszonyokból, s vitt hőseibe saját lelkivilágából is valamit. — Ez a vígjáték genezisének újabb megvilágítása.

A szerző valóban nagy apparátussal dolgozik s készülségét mint kezdő tudományos író jól használja, s ez nagy érdem. Apparátusa azonban inkább külső, mint belső. Belső apparátusa, logicitása, megfigyelő és asszociáló ereje még nem elég biztos; gyakran alaptalanul nagyon határozott, amit utóbb enyhíteni kénytelen. A gondolatait pedig nem mindig gondolja végig. Így az elején (6. l.), ahol a francia és a magyar darab eltéréseit sorolja fel, nem említi, hogy a francia darabban *maga* a «marquis leánya akar megismerkedni» a főhőssel, a magyarban pedig Ángyélika, mint *közvetítő* hozza össze Szidaliszt és Párméníót. Pedig tud róla, s amikor a comtesse és Szidalisz szerelmének fejlődéséről beszél (10., 11. l.), említi is, de tárgyi fontosságát nem veszi észre. Sőt később azt sem emeli ki, hogy a *Galant levelekben* sincs közvetítő, sem a főcselekményben, sem a mellékcselekményekben. Azután

¹ EPhK. 1884.

² Gragger Róbert, *Irodalomtörténeti forrástanulmányok.* IK., 1913.

³ Erre a névtelenül megjelent munkára nézve, amelyet a tudomány eddig is Bessenyeihez fűzött, Belohorszky meggyőző érveléssel igen valószínűvé tudja tenni Bessenyei szerzőségét.

elveszi a forrás jogcímét Destouches-tól és a *Galant leveleknek* adja, ezt azonban nem veti össze Destouches darabjával, kapcsolatukat pár szóval elintézi. (30. l.) Pedig a nő mind a kettőben el van «tökélve egy komor filozofusnak meg-lántsólására». Vajon nem vezet-e mégis út a *Philosophustól* a *L'homme singulier*-ig, ha a *Galant leveleken* keresztül is?

A gondolatvezetése sem mindenütt elég világos, inkább körülményes; okfejtése meggyőző ugyan, de nem kelt teljes megnyugvást: úgy érezzük, elkelne még helyenként egy pár érv. A problémát azonban tisztán látja, talán a megoldás eszközeit is, de ezeket nem kezeli precízióval.

A teljesítmény így is szép, előrevitte a tudományt, méltó arra, hogy első értekezés létére is, külön és bővebben foglalkozzunk vele. Nehéz területen mozgott, ahol a bizonyosság totalitása igen messze van, de meglátta a fényt és megmutatta a tudománynak.

HEGEDÜS ZOLTÁN.

Hunyadi. Bessenyei György által. Budapest, az V. ker. reálgimn. VII. osztályának kiadása. (1929.) N. 8-r. XXII., 63 l.

Bessenyei Mátyás-eposza, mely több mint másfél századja kéziratban hevert, ez év tavaszán végre megjelent nyomtatásban. Ennek a kiadásnak létrejöttét a következőképen fejti meg a könyv előszava: «1929 május havában a Bessenyei Dániel reálgimnázium VII. osztálya kiadja Bessenyei György Hunyadi-eposzát. Hogyan született meg a gondolat? Erre csak az ifjúság tud megfelelni, a mai ifjúság. Olyasmit akar, amit eddig még nem csináltak. (T. i. az ifjak!) Az a vád, hogy csak a szertelen érdeklő, az új, a hagyományt robbantó: ezúttal elejti fegyverét. A fiatalokat, ime, öreg kéziratok is érdeklik. Nem a mult dicsőségén boronganak, de szeretnék kiásní a mult minden kincsét. Tudják, hogy a *Hunyadi*-eposz ma már elavult munka s nem tartozik a nagy testőr java művei közé. De érzik, hogy egy korszakot alkotó egyéniség utolsó kézvonásának is meg kell jelennie, nagy, nemzeti kiadásban. Kiadták tehát egyik kisebb terjedelmű kéziratát, hogy legalább egy lépést ök is tehessenek a várva-várt teljes Bessenyei-kiadás felé.»¹

Ehhez a magyarázathoz csak két megjegyzést kell fűznünk. Örülünk, hogy a mai fiatalság lelkébe visszatért a történeti érzék, a mult irodalmi emlékeinek megbecsülése — örülünk, mert már-már úgy látszott, hogy az irodalom legújabb jelenségein kívül más nem érdekli irodalmunk hétszáz éves fejlődéséből. Ez az egyik. A másik: melegen üdvözljük az ifjak vezetőjét, magyar tanárukat, Vajthó Lászlót, hogy ilyen jó irányba tudta hajlítani a gondjaira bízott ifjakat.

Az ifjak jól látták könyvük jelentőségét; ez az, hogy hozzáférhetővé tették a kutatás számára Bessenyeinek egy kéziratol munkáját. Adtak becsületes, hű szövegközlést, pontosan, betűről-betűre másolva a szöveget. (A hiányjeleket nyomda-technikai okokból mellőzték, de ez nem jelent semmit.) Munkájukkal kiérdemelték a tudományos világ háláját.

De az ifjak egy lépéssel tovább mentek: három irányú bevezetéssel látták el a kiadást. Egyikük, Rónai Mihály András, megrajzolta a költő

¹ VII. lap. (Kihagyásokkal adtuk.)

pályáját, másikkuk, Szalai Sándor, beszámolt az eposz három kéziratáról, hárman, Szalain kívül még Hegedüs Géza és Vázsonyi Sándor adták az eposz méltatását, végül Valér Pál és Vészi László összeállították lapalji jegyzetekben a főkézirattól némileg eltérő másik két kézirat *varians lectióit*¹ s egy-két szómagyarázattal szolgálnak.

Ifjak, középiskolai tanulók vállalkoznak tehát tudományos feladatok megoldására: úgy érezzük, nem volna méltányos, ha tudomány kritériumai-val vizsgálónók munkájukat. Önzetlen igyekezetük és tudomány szeretetük megérdemli, hogy tévedéseiket, fiatalságuknak és gyakorlatlanságuknak betudva, hallgatással mellőzzük és csak arról szóljunk, aminek munkásságukban értéke van. Bessenyei pályájának rajza rövid, arányos, sőt bizonyos írói művészettel és elmélyedéssel van írva, nincs benne semmi fiatalos, kiforratlan, mint ünnepi beszéd író-emberre sem hozna szégyent. (Még jobb lehetett volna, ha a szerző ismerné a kérdés újabb irodalmát.) A kéziratok ismeretése kissé körülményes módszerrel, de helyes megállapításokra jut — kiemeljük, mint legfontosabb kettőt: a régi XVIII. századi másolatot maga Bessenyei korrigálta, s így azt végérvényes szövegnek tekinthetjük;² a két kései másolat nem egymásról készült, hanem mindkettő a régiről. A méltatásnak egy pontját azonban nem hagyhatom helyreigazítás nélkül. A fiatal szerző itt, bizonyosnak tartván, hogy Arany ismerte Bessenyei eposzát, nyomozza a hatását Arany Jánosra, s kivált a *Toldiban* s a *Mátyás dalünnepében* talál egyező s átvételből származó mozzanatokra. De eközben egy súlyos módszertani hibát követ el: nem kutatja, ismerte-e Arany 1846-ban és 1855-ben a *Hunyadi*-eposzt. Később, mikor Arany az Akadémia titkára lett, megfordulhatott kezén az akadémiai másolat — ennek sincs semmi nyoma, nem is valószínű — Szalontán és Körösön létekor még a lehetősége sem volt meg annak, hogy ismerhette volna. Ami kevés egyezés van költészetükben (jóval kevesebb, mint a mennyit a dolgozat megállapít!) a véletlen találkozás; eredménye — hogy a *Mátyás*-eposz költői eszméjét nem a *Hunyadi*-eposzból vette Arany, az meg akkor is bizonyos volna, ha Arany olvasta volna Bessenyei művét. Nem rójuk fel a kezdő irodalomtörténésznek ezt a kritikátlan lépését — dicséretére szolgál, hogy észrevette az egyezéseket e két korban és értékben olyan messze álló költő művei között.

Nagyon kíváncsiak vagyunk, hogy az ifjúságnak ez a példaadása, a Bessenyei-kiadás és a nyomán járó siker, követésre bírja a középiskola felsőbb osztályú tanulóit — bízunk benne, hogy magában a Bessenyei Dániel reál-gimnáziumban nemes hagyománnyá erősödik az első próbatét.

¹ A két későbbi kézirat, 1838 és 1839-ből, ugyan a régibb, XVIII. századi kéziratnak másolata, s így szövegmegállapító jelentőségük nincs, s eltéréseik önkéntes javítások vagy épen corruptelák, de az előbbieket rendszerint találóak.

² Az ifjak nem tudják, miért tette le Bessenyei a *Hunyadi*-kéziratot éppen a pesti pálos kolostor könyvtárában. A magyarázat nyilván az, hogy Bessenyei a pesti pálosok vendégbarátja volt, kolostorukban volt Bessenyei tervezett akadémiájának, a Hazafiúi Magyar Társaságnak, hivatalos helyisége, s Kreskay, a kolostor könyvtárosa, Bessenyei bizalmasa volt.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

Az 1928-ik második fele.

(Második, bef. közlemény.)

- Kádár István.** Kádár vitéz sírja. Irodalomtört. 344. l.
- Kafka Margit.** *Füst Milán.* Emlékezés Kafka Margitra. Nyugat II. 712—714. l.
- K. A. Kafka Margit** emléke. P. Napló 273. sz. — *Schöpfung Aladár.* Nyugat II. 710—712. l.
- Kallós Oszkár.** Kihunyó csillagok. (Versek.) 157 l. — Ism. Literatura 294. l. — A. Zs. Élet 268. l. — M. Hirl. 246. sz. — Londez Elek. P. Napló 239. sz. — P. Hirl. 209. sz. — Nemz. Ujs. 286. sz.
- Kálmán Margit, Ozorayné.** Halálos összetartozás. Az újraélés színjátéka. 208 l. — Ism. r. r. Uj Nemz. 293. sz. (A reinkarnáció drámája.) — Fk. Orsz.-Világ 274. l. — Pesti Napló 345. sz. — (b. i.) P. Hirl. 266. sz.
- Kánya Emilia, Szegfi Mórné.** *Nil.* Az első magyar szerkesztő asszony: Emilia. Literatura 446—447. l.
- Karacs Teréz.** Ahol az első magyar asszonyszerkesztő irodalmi szalonja volt. B. Hirl. 227. sz.
- Karácsony Benő.** Pjotraska I—II. köt. Kolozsvár. (1927.) — Ism. Rass Károly. Vasárnap 364—366. l. — Németh László. Prot. Szemle 531—532. l. — B. A. Magyarság 204. sz.
- Karay Lajos.** Életünk és szerelmünk. Költemények. 320 l. — Ism. Radványi Kálmán. Kath. Szemle 573—575. l. — Nemz. Ujs. 258. sz. — (M. I.) B. Hirl. 159. sz.
- Karinthy Frigyes.** 1. Heuréka. Humoreszkek. (1927.) 186 l. — Ism. (Z.) Ungarische Jahrbücher. Bd. VIII. 199—200. l. — 2. Notesz. 16-r. 110 l. — Ism. (Z.) Ungarische Jahrbücher. Bd. VIII. 200. l.
- Kárpáti Aurél.** Az én arcom. P. Napló 153. sz.
- Kassák Lajos.** Napok, a mi napjaink. Regény. (Az új magyar regény.) 348, (1) l. — Ism. Farkas Zoltán. Napkelet II. 229—230. l. — Szántó György. Erd. Helikon 390—391. l. — Nemzeti Mult 3. sz. — r. r. Uj Nemz. 180. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 233. esti sz. — (sz.) Az Est 160. sz.
- Kassák Lajos.** Orsz.-Világ 234. l. — d. l. Korunk 826—827. l. — *Faludi János.* Széphalom 309—310. l. — *Kálmán József.* Együtt 3. sz. — *Szántó György.* Korunk 571—575. l. — *Triéder.* Napkelet II. 878—879. l. — *Várkonyi Nándor.* Széphalom 289—290. l.
- Katona József.** S. C. A ház, ahol a «Bánk-bán» született. Literatura 348—349. l.
- Kazinczy Ferenc.** Árnyék-rajzolatok. Sajtó alá rendezte Rexa Dezső 156, (2) l.
- Hencze Béla.** Kazinczy és a francia felvilágosodás. (Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest. 6.) 76, (4) l.
- Hegyaljai Kiss Géza.** Ismeretlen érdekességek Kazinczyról. Irodalomtört. 242—243. l.
- Hegyaljai Kiss Géza.** Kazinczy Ferenc mint levéltáros. Irodalomtört. 289—293. l.
- Meszlényi Antal.** Kazinczy Ferenc fogsága. M. Kultúra 170—174. l.

Pogány Albert. Kazinczy nyelvújítása. (Levelezése alapján.) Fejezetek egy nagyobb tanulmányból. Pécs. 47, (1) l.

Rexa Dezső. Kazinczy első acéltollai. Literatura 431—432. l.

Keér Dezső. Mi lesz? (Versek.) 47 l. — Ism. Literatura 257. l.

Kékessy László. S. P. Kékessy László. Irodalomtört. 277. l.

Kelecsényi Gabriella. Összetört ország lánya. Versek. 104 l. — Ism. M. Kultúra 66. l. — Bohuniczky Szefi. Nyugat II. 556—557. l. — E. P. Lloyd 152. esti sz. — Londesz Elek. P. Napló 239. sz. (Új verseskönyvek.)

Kelemen László. Lugosi Döme. Kelemen László és az első «Magyar játszóc színi társaság.» Makó (1927.) 228 l. — Ism. Császár Ernő. IK. 289—290. l. — Réti Ödön. Nyugat II. 69. l.

Kemechev László. Antonio Widmar. Kemechev László halálára. Nemz. Ujs. 262. sz. — Uj Nemz. 261. sz. — Otthonunk 3. sz.

Kemény Zsigmond. Galamb Sándor. A «Zord idő» mint operalibretto. B. Szemle 211. k. 284—290. l. — Ism. Gy. Erd. Irod. Szemle 149. l.

Kenedy Géza. 1. Vándorlások Délen. 282 l. — Ism. K. E. Könyvek Világa 2—3. sz. — 2. Magyar vér Boszniában 246 l. — Ism. r. r. Uj Nemz. 240. sz. — Ványi Ferenc. Prot. Szemle 730—732. l. — Vámbéry Rusztem. Századunk 560—562. l. — 8 Órai Ujs. 199. sz. — (p. s.) P. Hirl. 182. sz. — Losonczy Zoltán. B. Hirl. 210. sz.

Kertész Mihály. Rög János. (Regény.) Szolnok 334 l. — Ism. P. Hirl. 206. sz.

Kilián Zoltán. 1. A fűgemaár. Regény. (A Magyarság könyve. 16.) 190, (2) l. — 2. Az ezüst nyíl. Regény. I—II. köt. (Tolnai regénytára.) 169. 128; 128 l. — 3. Egy pesti pótszázad. (Regény.) (A Magyarság könyve 10. sz.) 191, (1) l. — Ism. — n. Napkelet II. 546. l.

Kincs István. Harangi László. Kincs István. M. Kultúra 11—23. l. — Ism. K. Kath. Szemle 559. l. (Magyar folyóiratok szemléje.)

Kis I. Ágnes. Elbeszélés. Mezőkövesd. 174 l.

Kisfaludy Károly. Gálos Rezső. A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. (Irodalomtörténeti Füzetek 18.) (1927.) 74. l. — Ism. (M.) Ungarische Jahrbücher. Bd. VIII. 192—193. l. — Gy. Erd. Irod. Szemle 149—150. l.

Szinnyei Ferenc. Kisfaludy Károly. (Irodalomtörténeti füzetek 19.) (1927.) 43 l. — Ism. (M.) Ungarische Jahrbücher. Bd. VIII. 193. l. — Gy. Erd. Irod. Szemle 154—155. l.

Kisfaludy Sándor. Szabó Mihály. Kisfaludy Sándor és Petrarca. (Eötvös Füzetek 10) — Ism. (M.) Ungarische Jahrbücher. VIII. Bd. 192. l.

Waldapfel József. A boldog szerelem és az első Regék történetéhez. IK. 266—271. l.

L. Kisfaludy Károly (Gálos.) alatt.

Kiss Géza. Hegyaljai. Napfény a Hegyalján. (Felvidéki életképek.) Miskolc. 159 l. — Ism. Literatura 421. l.

Kiss Menyhért. 1. Aranyos árvácska. Elbeszélések. 126 l. — Ism. M. Hirl. 171. sz. — Magyarság 159. sz. — (z. t.) 8 Órai Ujs. 246. sz. — 2. Marosszéki atyafiak. Elbeszélések. (A Magyar Nép Könyvtára 28. sz.) Kolozsvár. 86 l. — Ism. (pb.) Pásztortűz 454. l. — Magyarság 228. sz. — (z. t.) 8 Órai Ujs. 246. sz.

Szánthó Dénes. Kiss népszínműve nagy. Délibáb 44. sz.

Kiszely Gyula. Csereházasság. (Regény.) (1927.) 228 l. — Ism. (B. M.) Könyvek Világa 2—3. sz. — Magyarság 165. sz.

Klimits Lajos. Rohan az élet. (Költemények.) (Szemere János és Prohászka István eredeti rajzaival.) Bratislava — (Pozsony). 110, (3) l., 6 képmell. — Ism. k. s. A Falu 721. l. — i. Uj Nemz. 231. sz. (Egy felvidéki költő versei.)

Kner Izidor. Keserves kenyér. Kétfelvonásos tréfa. — Ism. Ujs. 193. sz.

Kóbor Noémi. Elmult világok. Novellák. 226, (2) l. — Ism. Mohácsi Jenő. Nyugat II. 555—556. l. — b. a. P. Hirl. 164. sz.

Kölcsey Ferenc. Angyal Dávid. Kölcsey Ferenc. (Irodalomtörténeti Füzetek 16. sz.) (1927.) 36 l. — Ism. (M.) Ungarische Jahrbücher. Bd. VIII. 191—192. l. — Bitay Árpád. Erd. Irod. Szemle 145—146. l.

- Takáts. Sándor.* Búcsúvacsora Kölcsey tiszteletére. B. Hirl. 263. sz.
- Komáromi János.** 1. Az idegen leány. Egy magányos ember följegyzései. (Regény.) (1926.) 207 l. — Ism. Kéky Lajos. B. Szemle 210. k. 308—311. l. (K. J. újabb könyvei.) — 2. Cs. és kir. szép napok. 247 l. — Ism. Kéky Lajos. B. Szemle 210. k. 308—311. l. (K. J. újabb könyvei.) — 3. Jegenyék a szélben. (Regény.) II. kiad. 208 l. — Ism. K. E. Könyvek Világa 2—3. sz. — 4. Régi ház az országútnál. 344 l. — Ism. Karácsony Sándor. Magyarország 291. sz. — M. Jövő 289. sz. — b. gy. B. Hirl. 295. sz. — 5. Reménytelen szerelem. (Regény.) 236 l. — Ism. Kéky Lajos. B. Szemle 210. k. 308—311. l. (K. J. újabb könyvei.) — r. r. Uj Nemz. 133. sz. — 6. Szülőföldem szép határa. 195 l. — Ism. Kéky Lajos. B. Szemle 210. k. 308—311. l. (K. J. újabb könyvei.) — r. r. Uj Nemz. 190. sz. — P. Lloyd 152. esti sz.
- Berényi László.* Komáromi János. Élet 309—313. l. — *Karácsony Sándor.* Prot. Szemle 535. l. — *Oláh György.* Literatura 412—413. l. — Sorok egy író életéből. M. Jövő 289. sz.
- Korvin Lajos.** Nihil. Versek. — Ism. (n. b.) M. Hirl. 216. sz. — (B. S.) Népszava 286. sz.
- Kós Károly.** *Szentimrei Jenő.* Kós Károly. Debreceni Szemle 387—391. l. (Arcképpel.)
- Kossuth Lajos.** *Asztalos Miklós.* Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. («Hid» Könyvtára. I.) 205, (3) l. — Ism. Hajnal István. Napkelet II. 938—939. l. (Erdélyről.)
- Balla Antal.* Kossuth Lajos és az 1863-iki lengyel felkelés. P. Hirl. 210. sz.
- Concha Győző.* Látogatás Kossuthnál. Bud. Szemle 210. k. 1—8. l.
- Hajnal István.* A Kossuth-emigráció Törökországban. I. (1927.) — Ism. Radványi K. Élet 348. l. — Feleky Géza. M. Hirl. 178., 179. sz.
- Hegyaljai Kiss Géza.* Dunára magyar! P. Hirl. 193. sz.
- Hegyaljai Kiss Géza.* Kossuth. I. kötet. Miskolc. 188, (2) l.
- Hegyaljai Kiss Géza.* Kossuth Lajos — angol tükörben. P. Hirl. 204. sz.
- Hegyaljai Kiss Géza.* Kossuth Lajos és a Hegyalja. P. Hirl. 216. sz.
- Hegyaljai Kiss Géza.* Kossuth Lajos mint presbiteri jegyző. Prot. Szemle 495—497. l.
- Hegyaljai Kiss Géza.* Kossuth Lajos élet- és jellemrajza. I. köt. 80 l. — Ism. Asztalos Miklós. Prot. Szemle 593—594. l.
- Lukinich Imre.* Kossuth Lajos és a Magyar Történelmi Társulat. Századok. (1927.) 225—230. l. — Ism. (K. S.) Ungarische Jahrbücher VIII. Bd. 217. l.
- Gróf Széchenyi György.* «A Kossuth-zarándoklat» tanulságai és a magyar szabadságharc művelése. M. Kultúra 71—76. l.
- Amikor Kossuth Lajost az amerikai iskolásgyermekek ünnepelték. M. Hirl. 222., 228. sz.
- Kossuth és Széchenyi. Magyarország 155. sz.
- Kossuth Lajos homályban maradt születésnapja. M. Hirl. 171. sz.
- Újabb Kossuth-relikviák a parlamenti múzeumban. P. Hirl. 234. sz.
- L. Széchenyi István (Viszota.) alatt.
- Kosztolányi Dezső.** 1. Lerche. Roman. Übertr. aus d. Ung. v. Stephan I. Klein. Heidelberg. 246 l. — Ism. (M.) Ungarische Jahrbücher Bd. VIII. 200 l. — 2. Meztelenül. Versek. 67 l. — Ism. Reményik Sándor. Pászortűz 333. l. (K. D. új versei.)
- Szilágyi Ödön.* Kosztolányi Dezső. Délibáb 35. sz.
- Z. Z.* Kosztolányi Dezső előadása a miskolci joghallgatók kultúrestjén. M. Jövő 271. sz.
- A Literary Times Kosztolányi Dezsőről. P. Napló 227. sz.
- Kosztolányi's «Der blutige Dichter» in englischer Sprache. P. Lloyd 227. esti sz.
- Kovács Dénes.** Aranykulcs. Székely mesék. 111, (1) l.
- Kovács Hermin, Törökné.** Kormos Biri. — Ism. B. O. Élet 520. l. — Magyarország 291. sz.

- Kovács Jenő.** Egy férfi sorsa és egyéb elbeszélések. 80 l. Címkép.
- Kozma Andor.** Petőfi. (Költői regény.) (1927.) 246, (2) l. — *Ism. A Falu* 527. l. — *Várdai Béla. Kath. Szemle* 509—511. l.
- Königsseg Lajos gróf.** A fehér orrszarvu. (Regény.) 196 l. — *Ism. Literatura* 263. l.
- Kövér Erzsébet.** Sziklaélen. Arad. — *Ism. F. A. Vasárnap* 537. l.
- Kövér Ilma. G. P. Kövér Ilma.** Irodalomtört. 277. l.
- Krúdy Gyula. D. Kocsis László.** Krúdy Gyula. *Az Est* 245. sz. — *Kárpáti Aurél. P. Napló* 240. sz. — *Rodrigo. Napkelet* II. 797—798. l. — *Tersánszky J. Jenő. Nyugat* II. 567—568. l. — *Magyarság* 177. sz. — *M. Hirl.* 240. sz. — *Orsz.-Világ* 218. l.
- Krúszelyi Erzsébet.** Örök csenddel ködön át. (Versek.) (Fáklya-Könyvtár.) — *Ism. Marconnay Tibor. Napkelet* II. 546—548. l. — *Székely Jenő. M. Kultúra* 150. l. — *Walter Gyula. Páztortűz* 306. l.
- Kultsár György. Gulyás Pál.** Kultsár György Postillájának állítólagos harmadik bártfai kiadása. Irodalomtört. 302. l.
- Laczkó Géza. Rónay Mária.** Hogyan születik meg a regényíró a tízéves gyermek lelkében. Író a regényéről. *Literatura* 237—238. l.
- Ladányi János.** Nem tudok hazudni. Apró történetek. — *Ism. M. Hirl.* 171. sz.
- Lakatos László.** Pajtásházasság. Szerelmi komédia 3 felvonásban. Bemutatta a Magyar Színház 1928 november 30-án. — *Ism. Rédey Tivadar. Napkelet* II. 944—945. l. (Színházi szemle.) — *Schöpflin Aladár. Nyugat* II. 848. l. — *Barna Jenő. Délibáb* 49. sz. — (h + e.) *Orsz.-Világ* 274. l.
- Lampérth Géza.** Csendes ünnep. (Újabb költemények. 1909—1928.) 160 l. — *Ism. Literatura* 352. l. — *Gáspár Jenő. M. Kultúra* 148. l. — *r. r. Uj Nemz.* 163. sz. — *P. Lloyd* 209. esti sz. — *P. Hirl.* 151. sz. — *Falu Tamás. Uj Idők* 112. l. — (G. J.) *Nemz. Ujs.* 174. sz.
- Alszegehy Zsolt.** Lampérth Géza. — *Pásztor Árpád. Irodalomtört.* 304—310. l.
- Lantos Béla.** Gyere te szomjas. (Versek.) (Henry Barbusse előszavával.) 40. 48 l. — *Ism. Literatura* 311. l. — (n. b.) *M. Hirl.* 216. sz. — *Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd* 215. esti sz.
- Latzkó András.** Emberek a háborúban. Regény. — *Ism. Fábry Zoltán. Korunk* 740—744. l.
- Legény Elemér.** 1. Álom és halál. (1925.) 236. l. és 2. Bábel lelke. Regény. Miskolc. (1926.) 120 l. — *Ism. Széphalom* 318—319. l. — 3. A bűvös ágy. Regény. 116 l. — *Ism. Szabó István Andor. Irodalomtört.* 258—259. l. — *Széphalom* 319. l. — *M. Hirl.* 256. sz. — *T. P. Lloyd* 149. reggeli sz. — *M. Jövő* 158. sz.
- Leleszy Béla.** A fekete veszedelem. Regény. I—II. köt. (Tolnai regénytára.) 60. 144; 142 l.
- Lengyel Menyhért.** A postáskisasszony. Színjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Vígszínház 1927 december 23-án. — *Ism. L. I. Élet* 267—268. l.
- Lengyel Menyhért és a golfjáték.** (Beszélgetés az íróval.) *Literatura* 224. l.
- Ligeti Ernő.** Vonós négyes. Novellák. Cluj—Koloszvár. — *Ism. Tabéry Géza. Erd. Helikon* 549—550. l. (L. E., a novellista) — (B—a.) *Népszava* 285. sz.
- Listius László. Kemény István.** A magyar irodalomtörténet legnagyobb gonoszlelvője. *Literatura* 325—327. l.
- Liszt Nándor.** Zokon ne essék. (Lisztiusz krokik.) Miskolc. 186 l. — *Ism. nn. Napkelet* II. 69. l. — *K. Gy. Könyvek Világa* 2—3. sz. — *B. I. A Cél* 276—279. l. — *r. r. Uj Nemz.* 156. sz.
- Világhírű magyar irodalomtörténész Liszt Nándor könyvéről.** *M. Jövő* 158. sz.
- Londesz Elek.** A mennyei koldusasszony. (Versek.) 100 l. — *Ism. R. Kozma Ilona. Napkelet* II. 545—546. l. — *B. Hirl.* 236. sz.
- Lovász Márton, ifj.** Irisz. (Regény.) (Az új magyar regény.) 237 l. — *Ism. Marconnay Tibor. Napkelet* II. 67—68. l. — *Literatura* 236. l. —

Nemzeti Mult 2. sz. — Ignótus Pál. Nyugat II. 66–67. l. — r. r. Uj Nemz. 211. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 233. esti sz. — (N.) B. Hirl. 154. sz.

Lovich Ilonka, Czike Gáborné. Költeményei. Arad. — Ism. (T.) Élet 468. l. **Lőrincz Jenő.** Vérző szárnyakkal. Versek. — Ism. József Attila. Nyugat II. 769–770. l. — (B. S.) Népszava 290. sz.

Lőrinczy György. 1. A boldogság császára. Fantazmagória. 183 l. — 2. A rétek lelke. II. kiad. 160 l. — 3. Az özvegy falu. II. kiad. 160 l. — 4. Gereblyém alól. II. kiad. 159 l. — 5. Szobrok az éjszakában (1918–1928.) 176 l. — Ism. Kéky Lajos. Könyvbarátok Lapja 304–306. l.

Madách Imre. Vida Imre. Madách Imre életének vázlata új életrajzi adatok alapján. 32 l. — Ism. J—y. Orsz.-Világ 186. l. *(vl.)* «A szellem tragédiája.» Dr. Pérczely Ignác, a nagy költő orvosa emlékirataiban fölfedte Madách Imre halálának titkát. P. Napló 170. sz.

Magyar József. Miért hallgat az Isten? Versek. — Ism. Szabó Nándor. M. Jövő 282. sz.

Makkai Sándor. Az elátkozott óriások. Kolozsvár. — Ism. Szentimrei Jenő. Erd. Helikon 478–479. l. — Kovács László. Pásztortűz 477. l.

Makkai Sándor műveinek gyűjteményes kiadása. Pásztortűz 502. l.

Málnásy Tivadar. A «kis pont.» (A Magyar Ifjuság Könyvtára 9–10. sz.) Kolozsvár. — Ism. Szöllősy István. Prot. Szemle 666. l.

Márai Sándor. Bébi vagy az első szerelem. (Regény.) (Az új magyar regény.) 250 l. — Ism. Literatura 436. l. — Komlós Aladár. Nyugat II. 695–696. l. — r. r. Uj Nemz. 295. sz. (Új regényíró.) — Lukács István. M. Hirl. 268. sz. — Lígeti Ernő. Orsz.-Világ 262. l. — P. Lloyd 255. esti sz. — (B. S.) Népszava 268. sz. — Pünkösti Andor. Ujs. 256. sz. — Myn. B. Hirl. 292. sz.

Marconnay Tibor. Kacagva tört ki a faun a pagonyból. Versek. (1927.) 68 l. — Ism. Berczeli Anzelm Károly. Széphalom 392–393. l.

Markovics Rodion. Szibériai garnizon. (Kollektív riport-regény.) — Ism. Schöpflin Aladár. Könyvbarátok Lapja 291–293. l. — Fenyő Miksa. Nyugat II. 492. l. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 274. sz. — (m. j.) Magyarság 274. sz. — Mohácsi Jenő. P. Lloyd 181. reggeli sz. — Nemz. Ujs. 286. sz.

Ádám László. Markovics Rodion. Esti Kurir 292. sz. — G. L. M. Hirl. 295. sz. — Literatura 426–427. l.

Maróthy Jenő. Új urak régi hegyek között. Novellák. 301 l. — Ism. H. V. Debreceni Szemle 441–442. l. — gy. J. M. Jövők 303. l. — Kemény Lajos. Prot. Szemle 532–533. l. — r. r. Uj Nemz. 175. sz.

Marschalkó Lia. Egyedül az őszben. Versek. Lakatos Artúr címképével. 39 l. — Ism. Gyergyai Albert. Nyugat II. 207–208. l. — Londszer Elek. P. Napló 239. sz. (Új verseskönyvek.)

Martos Ferenc. Szilágyi Ödön. Martos Ferenc. Délibáb 49. sz.

Martsenyik Ede. Költő a szabóműhelyben. Délibáb 42. sz.

Mátrai Ferenc Béla. Nógrádi emlékek. Novellák 60 l. — Ism. J—y. Orsz.-Világ 178. l.

Mátyás Kovács Gyula. Zádor. Történelmi dráma 4 felvonásban. Kiskunhalas. — Ism. P. Hirl. 260. sz.

Mécs László. *F.* A. Mécs László és Szelle Károly szerzői estje. Vasárnap 466. l.

Farkas Gyula. Mécs László. (Kortársaink 7. sz.) Pécs. 63 l., 1 arckép.

Fodor Erzsébet. Négy szem közt — Mécs Lászlóval. Literatura 414–415. l.

Megyeri Ella. 1. A Világvándora Hercegnő hét országon keresztül. (Cikkek gyűjteménye.) 327, (1) l. — Ism. Dóczy Jenő. Napkelet II. 310–311. l. — 2. Rabszolgák és rabszolgatartók. 141 l. — Ism. Gallai János. M. Kultúra 192–193. l.

Mézes János. A kántorék Annuskája. Regény. — Ism. B. O. Élet 520. l. — B. Hirl. 274. sz.

Mihály László Barna. Öröktűz. (Versek.) Csikszereda. 64 l. — Ism. Literatura 312. l. — Walter Gyula. Pásztortűz 501. l. — K. Vasárnap 368. l.

- Mikecz József. G. P.** Mikecz József. Irodalomtört. 344. l.
Mikszáth Kálmán. Harsányi Zsolt. Mikszáthéknál. P. Hirl. 202. sz.
Zsigmond Ferenc. Mikszáth Kálmán. (Irodalomtört. Füzetek 20.) (1927.)
 36 l. — *Ism.* (M.) Ungarische Jahrbücher VIII. Bd. 194. l. — Bitay Arpád.
 Erd. Irod. Szemle 156. l.
Miskey-Jugovich Béla. G. P. Miskey-Jugovich Béla. Irodalomtört. 277. l.
Mohácsi Jenő. Stella. 63 l. — *Ism.* Literatura 368—369. l. — Földi
 Mihály. Nyugat II. 491—492. l. — M. Szemle IV. 3. IV. l. — *Relle Pál.*
 M. Hirl. 177. sz. — P. Lloyd 176. esti sz. — *Falk Zsigmond.* Orsz.-Világ 197. l.
Mollináry Gizella. Földet érint homlokunk. (Versek.) 78 l. — *Ism.* Lite-
 ratura 451. l.
Molnár Albert. Németh László. Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk.
 Prot. Szemle 82—88. l. — *Ism.* (—oó.) Ungarische Jahrbücher Bd. VIII. 190. l.
Molnár Ferenc. 1. Munkái. 1—XX. kötet. — *Ism.* Sebestyén, Karl. P. Lloyd
 227. esti sz. — *I. p.* Esti Kurir 223. sz. — M. Hirl. 222. sz. — 2. Játék
 a kastélyban. Színjáték. (1926.) 139 l. — *Ism.* (Z.) Ungarische Jahrbücher
 Bd. VIII. 200. l. — 3. Olympia. Vígjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Magyar
 Színház 1928 márc. 2-án — *Ism.* Galamb Sándor. Napkelet II. 396—397. l.
 (Színházi szemle.) — Németh László. Erd. Helikon I. 229—230. l. — 4. Die
 Jungen der Paulstrasse. Deutsch von Edmund Alkalay. Wien. 270 l. — *Ism.*
 Erényi Gusztav. Die Literatur 1929. 359. l.
Csergő Hugó. Hogyan lett Molnár Feriből Molnár Ferenc. M. Hirl. 222.,
 228., 234., 240., 246., 250., 256., 262., 268., 274., 279., 285., 292. sz.
Cserna Andor. «A doktor úr»-tól az «Olympia»-ig. Az Est 224. sz.
Kosztolányi Dezső. Molnár Ferenc. Új Idők 702. l. — *Porzso*
Kálmán. P. Hirl. 222. sz. — *Schöpfung Aladár.* Nyugat II. 497—500. l. —
Sebestyén, Karl. P. Lloyd 222. reggeli sz. — *Argus.* Napkelet II. 639. l.
Molnár Sándor, Székelykereszturi. Magyarország védőasszonya. Versek.
 — *Ism.* Orsz.-Világ 234. l.
Móra Ferenc. Ének a búzamezőkről. Regény. — *Ism.* Ormos László.
 Századunk 450—451. l.
Vajthó László. Móra Ferenc. Széphalom 361—363. l.
Móra László. Sír egy ország. Szavalásra alkalmas versek. II. bőv. kiad.
 164 l. — *Ism.* Literatura 451. l. — Orsz.-Világ 242. l. — P. Hirl. 245. sz.
Móricz Pál. Hortobágyi legendák. Elbeszélések. Debrecen. 180 l. — *Ism.*
 (k. gy.) Könyvek Világa 2—3. sz.
Móricz Zsigmond. 1. Uri muri. (Regény.) 268 l. — *Ism.* k. s. A Falu
 462. l. — Kovács László. Erd. Helikon 199—201. l. — 2. Uri muri. Vígjáték
 3 felvonásban. Bemutatta a Vígyszínház 1928 márc. 3-án. — *Ism.* Galamb
 Sándor. Napkelet II. 396—397. l. (Színházi szemle.) — Németh László. Erd.
 Helikon 230. l. — 3. Nem élhetek muzsikaszó nélkül. Vígjáték 4 felvonásban.
 — Bemutatta a Kamara Színház 1928 december 9-én. — *Ism.* Rédey Tivadar.
 Napkelet II. 942—943. l. (Színházi szemle.) — Schöpfung Aladár. Nyugat II.
 842—845. l. — *thó.* Délibáb 50. sz. — Előőrs 41. sz. — 4. Ágytakaró.
 Elbeszélések. — *Ism.* P. Lloyd 284. esti sz. — *K. A. P.* Napló 290. sz. —
 Esti Kurir 290. sz. — Kocsis László. Az Est 287. sz. — B. Gy. B. Hirl.
 292. sz.
B. Gy. Beszélgetés Móricz Zsigmonddal új regényéről. P. Napló 209. sz.
D. Kocsis László. Beszélgetés a lábbadozó Móricz Zsigmonddal. P. Napló
 199. sz.
Egy keresztény újságolvasó. «Valami hibát követett el Móricz Zsigmond.»
 Előőrs 40. sz.
Juhász Géza. Móricz Zsigmond. (Kortársaink 4. sz.) N. 16-r. 46. (2) l.,
 2. arcképmell. — *Ism.* Literatura 248. l. — Hajdu Zoltán. IK. 285—288. l. —
 Kovács László. Erd. Helikon 631—632. l. — Kéky Lajos. Prot. Szemle 528. l.
 — M. Szemle IV. 3. IV. l. — Turóczi-Trostler, Josef P. Lloyd 152. esti sz.
 — J. E. Ph. K. 123. l.
Schöpfung Aladár. A húsz éves Hét krajcár. Nyugat II. 621. l.

Móricz Zsigmond. *Magyarság* 234. sz.

Mósa József. Hajh — Erdélyország! (Vázlatok Erdély közelmúltjából.) (Herczeg Ferenc előszavával.) 212 l. — *Ism. Literatura* 317. l. — *M. Hirl.* 199. sz. — *P. Hirl.* 164. sz. — (*L. Z.*) *B. Hirl.* 234. sz.

Nagy Dezső. Valahol útát vesztettünk. Miskolc. 88 l. — *Ism. Literatura* 312. l.

Nagy Emma. *N. Tessitori Nóra*. Nagy Emma. — Találkozásom az Erdélyből elköltözött poétával. *Pásztortűz* 358—359. l.

Nagy Endre. *Szilágyi Ödön*. Nagy Endre. Délibáb 29. sz.

Nagy Géza, Vályi. «Földem, népem.» Versek. — *Ism. A Falu* 721. l. — *Csendőrségi Lapok* 611. l. — *Levente* 15—16. sz. — *Ujs.* 155. sz. — *B. Hirl.* 155. sz.

Nagy Károly. Neked adom. Versek. — *Ism. P. Napló* 290. sz.

Nagy László, S. Zenélő kút. (Történelmi elbeszélések.) Cluj—Kolozsvar. 72 l. — *Ism. Literatura* 451. l. — Finta Zoltán. *Erd. Helikon* 312. l. — Walter Gyula. *Pásztortűz* 551. l.

Nemes Endre. Menny és pokol. Versek. Liptószentmiklós. — *Ism. Fábry Zoltán. Korunk* 588—589. l.

Nemess Ernő. Lakos Ágnes lakodalma. Elbeszélő költemény. — *Ism. K. Vasárnap* 286. l. — *B. Hirl.* 149. sz.

Némethy Ferenc. *Gulyás Pál*. Némethy Ferenc zsoltárfordító halálához. Prot. Szemle 635. l.

Némethy Géza. Az Ész tragédiája s egyéb versek. II. bővített kiadás. (1927.) 203 l. — —s. B. Szemle 211. k. 150—153. l.

Nikolajevits László. Őszi álmok. Versek. Szilágysomlyó. — *Ism. Walter Gyula. Pásztortűz* 479. l.

Nyir György. Versek. — *Ism. (B. B.) Magyarság* 216. sz.

Nyirő József. *Szentimrei Jenő*. Nyirő József. Debreceni Szemle 531—533. l. Oláh Gábor válogatott költeményei. Csobán Endre bevezetésével. (Csokonai könyvtár. 1.) Debrecen. 144 l.

Várkonyi Nándor. Oláh Gábor. Széphalom 448—449. l.

Orbók Attila. Fiaeskám. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta az Új Színház 1928 október 19-én. — *Ism. Vajthó László. Prot. Szemle* 743. l. (Színházi Szemle.) — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 625—626. l. — Délibáb 43. sz.

Orbók Attila és Terescsényi György. A magas iskola. (Regény.) 330 l. — *Ism. Gulyás Sándor. Napkelet* II. 467—468. l. — *Literatura* 341. l. — Valkó László. *Pásztortűz* 552. l. — Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle 670—671. l. — Délibáb 29. sz. — Halmi Bódog. *M. Hirl.* 199. sz. — *P. Hirl.* 232. sz. — (mb.) *M. Jövő* 226. sz. — *B. Hirl.* 250. sz. — *Nemz. Ujs.* 179. sz.

Orbók Attila. Délibáb 37. sz.

Ormos Iván. Esti társ. Versek. Új versek. Temesvár. — *Ism. Szentimrei Jenő. Erd. Helikon* 630—631. l. — *Dsida Jenő. Pásztortűz* 623. l.

Paál Ferenc. Hamu alatt. (Regény.) Wien—Bp. 364 l. — *Ism. Literatura* 313. l. — Kolba Gyula. *Nemz. Ujs.* 179. sz.

Pakocs Károly. Lélekzuhanás. Regény. — *Ism. A.-H. M. Élet* 517. l. — *Nemz. Ujs.* 286. sz.

Pakots József. Az ember, aki útvesztőbe jutott. (Regény.) 214 l. — *Ism. Szentkúthy Miklós. Napkelet* II. 386—387. l. — *Nemzeti Mult* 2. sz. — *P. Lloyd* 158. esti sz.

Pál Ödön. Felhők kapitánya. Regény. — *Ism. A. Zs. Élet* 519. l.

Palásthy Marcel. A csodák szigete. — *Ism. A. Zs. Élet* 519. l.

Papp Lajos. Védőbeszéd. Verses elbeszélés. Nagyvárad. — *Ism. Walter Gyula. Pásztortűz* 576. l.

Pásztor Árpád. Unt élet rabszolgaínak. Versek. 72, (3) l. — *Ism. Vajthó László. Prot. Szemle* 672—673. l.

Alszegehy Zsolt. Lampérth Géza. — Pásztor Árpád. *Irodalomtört.* 311—320. l.

Szilágyi Ödön. Pásztor Árpád. Délibáb 36. sz.

- Patáky B. József.** Tüzek. Elbeszélések. Szatmár. 125 l. — Ism. Berényi László. Élet 408. l. — K. Vasárnap 326. l.
- Pécsi László.** Bilincsbevert évek. (1917—1920.) (Versek.) Pécs. 62 l. — Ism. Literatura 241. l.
- Pekár Gyula.** Az ezüsthomlokú vándor. (Regény.) 207 l. — Ism. k. s. A Falu 597. l.
- Cavaliere.* Két magyar regény olaszul. Új Idők 371. l.
- Pergő Czelesztin.** *Gyalui Farkas.* Czelesztin. B. Hirl. 248. sz.
- Petelei István.** *Gyalui Farkas.* Petelei István negyven levele Gyalui Farkashoz. Erd. Helikon 350—364. l. és klny. 17 l. — Ism. Gy. Erd. Irod. Szemle 152. l.
- Gyalui Farkas.* Petelei Istvánról. Pásztortűz 414—418. l. és B. Hirl. 204. sz. — *Kovács Dezső.* Erd. Helikon 339—340. l. — *Szentimrei Jenő.* U. o. 325—329. l. — Petelei ünnepély Marosvásárhelyen. Pásztortűz 454. l.
- Peterdy Sándor.** A korpádi legenda. Regény. 186 l. — Ism. Nemz. Mult 3. sz.
- Petőfi Sándor.** *Bevilaqua-Borsody Béla.* Petőfi Sándor Szilveszter-estéi. Nemz. Ujs. 295. sz.
- Hegedűs Zoltán.* Petőfi «Tündérkaland» c. ismeretlen töredéke. IK. 262—265. l. — Császár Elemér U. o. 263., 265. l. — Voinovich Géza. U. o. 265—266. l.
- in.* A Petőfi-emléktábla leleplezése Székelykeresztúron. Pásztortűz 622—623. l.
- Kosztolányi Dezső.* Szeptember végén. Új Idők 362. l.
- Kreutzer Lipót.* «Petőfi, a napisten.» Literatura 432—433. l.
- Pintér Jenő.** *Dőczy Jenő.* Irodalmi tudóskodás és művészkedés. Magyarság 147. sz.
- Pollák Lipót.** G. P. Pollák Lipót. Irodalomtört. 277. l.
- Porzsolt Kálmán.** Délibáb 27. sz.
- Pósa Lajos.** Hegedűszóban szép mese. Versek. 128 l. — Ism. P. Lloyd 245. esti sz. — Londez Elek. P. Napló 245. sz.
- Rákosi Jenő.** *Porzsolt Kálmán.* Rákosi Jenő mint drámaíró. P. Hirl. 220. sz.
- Az én arcom. P. Napló 153. sz.
- Schöpfung Aladár.* Olthonunk 3. sz. — P. Hirl. 175. sz. és u. o. 230. sz.
- Rákosi és az Egyetem. P. Napló 294. sz.
- Rákosi Viktor.** Orsz.-Világ 277. l.
- Rakovszky Menyhért.** A fiatalság fejfája. (Versek.) 138 l. — Ism. K. E. Könyvek Világa 1. sz. — M. Szemle IV. II. l.
- Ravasz László.** 1. Orgonazúgás. 2. kiad. (1927.) 204 l. — Ism. Zs. F. Debreceni Szemle 441. l. — 2. A Tháborhegy ormán. Kolozsvár. — Ism. Jancsó Elemér. Pásztortűz 407. l.
- Reményi József.** *Prattinger Ferenc.* Az amerikai magyar író. Literatura 303—305. l.
- Révész Andor.** Literatura. 261—263. l.
- Révész Béla.** Mosoly. (Összegyűjtött munkáinak 3. k.) 191, (1) l. — Ism. — S. — Napkelet II. 700. l. — Literatura 242. l. — Marconnay Tibor. Prot. Szemle 671—672. l. — P. Hirl. 154. sz.
- Kuncz Aladár.* Révész Béla. Erd. Helikon 314—316. l.
- Révész Mitó.** Tavaszvirágok. Versek. Nagybánya. 135 l. — Ism. (— —) Könyvek Világa 2—3. sz. — Széphalom 397. l. — D. J. Pásztortűz 383—384. l. — P. Hirl. 206. sz.
- Révész Sándor.** G. P. Révész Sándor. Irodalomtört. 277. l.
- Révfy Géza.** *Falk Zsigmond.* Révfy Géza. Orsz.-Világ 220. l.
- Reviczky Gyula.** *Tamás Ernő.* Egy halhatatlan költő napjai a Pesti Hirlapnál. — Reviczky Gyula utolsó évei. — P. Hirl. 295. sz.
- Réz Lola, Kosáryné.** 1. A Dunai család. Regény. Miskolc. 208 l. — Ism. Zs. Élet 268. l. (K. R. L. új regényei.) — 2. A rejtelmes kohó. Regény. —

Ism. Nemz. Ujs. 286. sz. — 3. Péter. Regény. Miskolc. 149 l. — Ism. Xkz. Könyvek Világa 2—3. sz. — Zs. Élet 268. l. (K. R. L. új regényei.) — P. Hirl. 161. sz.

Riedl Frigyes. *Hofbauer Aladár.* Riedl Frigyes középiskolai tanítása a magyar regény történetéről. (Gyorsírói feljegyzés alapján.) 16-r. 76 l.

Horváth János. Riedl Frigyes emlékezete. (A Magy. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XX. 7.) 30 l. — Ism. Elek Artúr. Nyugat II. 554—555. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 284. esti sz.

Rimay János. *Thienemann Tivadar.* A platonista Rimay. Minerva 449—450. l. — Ism. K. B. O. Napkelet II. 957. l. (Magyar folyóiratszemle.)

Róna Béla. *G. P. Róna Béla.* Irodalomtört. 277—278. l.

Rosnyai Dávid. Horologium Turcicum. A Magyar Nemzeti Muzeumi Könyvtár kéziratából bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva kiadta: Dézsi Lajos. (Régi Magyar Könyvtár 38. sz.) (1926.) 260 l. — Ism. H. G. M. Könyvszemle 130. l.

Rozenákné, Behr Blanka. Házasság. Regény. 323, (1) l. — Ism. P. Hirl. 156. sz.

Rudnyánszky Gyula. *Hegyaljai Kiss Géza.* A gépsas és a pegazus. B. Hirl. 193. sz.

Ruth Klára. Ó Caesar, kis gladiatorod köszönt... Versek. Nagyvárad. — Ism. Reichard Piroksa. Nyugat II. 137. l.

Sándor Imre. A lángoló út. Regény. Pozsony. — Ism. Nádass József. Korunk 669—670. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 164. esti sz.

Sárközi György. Váltott lélekkel. Versek. (1927.) — Ism. (sz. r.) P. Napló 182. sz.

Sas Ede. *Ifj. Gaal Mózes.* Sas Ede. Új Idők 104. l. — *G. P. Irodalomtört.* 278. l. — *Liptay Károly.* Jövők 278—281. l. — Otthonunk 2. sz.

Sásdi Sándor. 1. Vadludak. (Regény.) 134 l. — Ism. vgy. Napkelet II. 696—698. l. — Dénes Gizella. M. Kultúra 148—149. l. — *Ligeti Ernő.* Orsz.-Világ 262. l. — 2. Hanna nagy útja. (Regény.) 160 l. — Ism. Literatura 451—452. l. — *Várkonyi Titusz.* M. Hirl. 268. sz. — P. Napló 292. sz.

Schodel Rosalia. *Benyovszky Károly.* Schodel Rosalia az első drámai magyar «dalnoknő». Bratislava—Pozsony. (1927.) 44 l. — Ism. (M.) Ungarische Jahrbücher Bd. VIII. 244. l.

Sebesi Samu. *Kuncz Aladár.* Két jubiláns. Pásztortűz 289. l.

Sebestyén Gyula. *Garázdá Péter.* A ponyva mammutja. Széphalom 310—312. l. L. még Szekfű Gyula alatt.

Sereghy Elemér. *G. P. Sereghy Elemér.* Irodalomtört. 278. l.

Serényi József. Így írok én. Lugos. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz 479. l.

Sík Sándor. Sarlósboldogasszony. Versek. Berlin. 102 l. — Ism. Hankiss János. Debreceni Szemle 442. l. — Credo 8. sz. — Reményik Sándor. Pásztortűz 357. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 537—538. l. — Brisits Frigyes. Kath. Szemle 445—447. l. — M. Szemle IV. I. l. — *r. f.* Új Nemz. 100. sz. — P. Lloyd 192. esti sz. — K. A. P. Napló 170. sz.

Alszegehy Zsolt. Sík Sándor. Irodalomtört. 248—256. l.

Simli Mariska. *Krúdy Gyula.* Simli. P. Napló 176. sz.

Sipos Domokos. Vajudó idők. Novellák. Cluj—Kolozsvár. — Ism. Kovács László. Erd. Helikon 547—548. l.

Sirató Károly. Papiremben. (Versek.) Békéscsaba. 48 l. — Ism. (R. T.) Literatura 241—242. l. — Berda József. Széphalom 398. l. — (n. b.) M. Hirl. 216. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 215. esti sz. — P. Hirl. 155. sz. — (B. S.) Népszava 286. sz. — s. i. Ujs. 162. sz.

Solymos Bea. Sz. 1. Művészasszony. Regény. — Ism. Kovács György. Élet. 387—388. l. (Három asszony-írás.) — T. P. Lloyd 209. esti sz. — 2. A kis prepa. Regény. 62 l. — Ism. G. Z. M. Kultúra 151. l.

Somfay Margit. Vénus jegyében. Történelmi regény. Márton Ferenc színes borítékrajzával. 382 l. — Ism. Rédey Tivadar. B. Szemle 211. k. 155—157. l. — Szabó István Andor. Irodalomtört. 258. l. — Kéky Lajos. Prot. Szemle 740—742. l. — *r. r.* Új Nemz. 194. l. — —cs. M. Hirl. 153. sz.

- Kóbor Tamás.* Vasárnapi gondolatok. Ujság dec. 16.
- Surányi Miklós.* 1. A szörnnyeteg. Regény. (1926.) 191 l. — *Ism.* Voinovich Géza. Új Idők 157—158. l. — 2. Noé bárkája. (Regény.) (1927.) 269 l. — *Ism.* b. m. Könyvek Világa 1. sz. — Kék Lajos. Könyvbarátok Lapja 293—294. l. — Voinovich Géza. Új Idők 157—158. l.
- Szabadi Béla. G. P.* Szabadi Béla. Irodalomtört. 344. l.
- Szabó Dezső-Szépvízi Balás Béla.* Szabó Dezső. Napsugár 9. sz. — *Karácsony Sándor.* Prot. Szemle 573—577. l. — *Németh László.* Erd. Helikon 577—588. l.
- Szabó Imre.* Az utolsó máglya. Regény, Kolozsvár. — *Ism.* Walter Gyula Páztortűz 432. l.
- Szabó Mária.* Sorsok és akarások. Elbeszélések. (Csokonai Könyvtár 3.) Debrecen. 147 l.
- Nánay Béla.* Bánffy Miklós, Szabó Mária, Tabéry Géza. Debreceni Szemle 534—539. l.
- Szabó Mária regényének flamand fordítása. Páztortűz 380. l.
- Szalay László.* Mihály bácsi. 192 l. — *Ism.* Nemzeti Műt. 2. sz. — r. r. Új Nemz. 154. sz. (Magyaros históriák.)
- Szántó György.* Mata Hari. Regény. Kolozsvár. — *Ism.* Szentimrei Jenő. Erd. Helikon 628—630. l.
- Szarka Géza.* Elnemult ajkak. Regény. 404 l. — Nemz. Ujs. 286. sz.
- Szász Károly.* Képek és történetek. (Novellák.) 137 l. — *Ism.* F. Napkelet II. 61—62. l. — r. A Falu 462. l. — r. Irodalomtört. 257. l. — *ig.* Könyvek Világa 2—3. sz. — Kiss Ernő. Páztortűz 311—312. l. (Sz. K. elbeszélő kötete.) — Tolnai Vilmos. Prot. Szemle 596. l. — P. Hirl. 155. sz.
- Szathmáry István.* A szép lovagja. Versek. — *Ism.* r. r. Új Nemz. 211. sz. — Magyarság 210. sz. — P. Lloyd 245. esti sz. — Londez Elek. P. Napló 239. sz. (Új verseskönyvek.) — (sz. k.) 8 Órai Ujs. 222. sz. — Forbáth Sándor. Új Idők 365. l. — (lgy.) B. Hirl. 234. sz.
- Szathmáry Zoltán. G. P.* Szathmáry Zoltán. Irodalomtört. 278. l.
- Széchenyi István. Angyal Dávid.* Gróf Széchenyi István. (Irodalomtört. Füzetek 28. sz.) 21 l. — *Ism.* Gy. Erd. Irod. Szemle 146. l. — (—6.) Új Nemz. 251. sz.
- Bariska Mihály.* Gróf Széchenyi István és a francia irodalom. (Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest. 4.) 93, (2) l. — *Ism.* Hajnal István. Napkelet II. 777—778. l. — Angyal Dávid. IK. 288—289. l. — Evva Gabriella. Széphalom 320. l.
- Darkó Jenő.* Gróf Széchenyi István görög tanulmányai. B. Szemle 211. k. 349—367. l. — Önállóan. Debrecen. 21 l.
- Payr Sándor.* Széchenyi vallásos lelkületéről. — *Ism.* Antal Géza. Könyvek Világa 2—3. sz.
- Bártfai Szabó László.* Gróf Széchenyi István emlékiratai. Akad. Ért. 195—196. l.
- Szücs-Szomor Lajos.* Széchenyi és Goethe. E. Ph. K. 168—169 l.
- Viszota Gyula.* Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: —. I. r. (1841—3.) (1927.) CLXXVIII, 846 l. — *Ism.* Baros Gyula. Napkelet II. 385—386. l. — Szira Béla. Irodalomtört. 297—301. l. — R. Kiss István. Prot. Szemle 734—736. l.
- Kossuth és Széchenyi. Magyarország 155. sz.
- Széchenyi István emléke. Irodalomtört. 345. l.
- Szederkényi Anna.* 1. Összegyűjtött munkái. — *Ism.* Ruzitska Mária. Könyvbarátok Lapja 301—302. l. — M. Hirl. 274. sz. — Magyarság 274. sz. — (u.) Esti Kurir 292. sz. — 2. Az asszony meg a fészék. 194. l. — *Ism.* Székely Jenő. M. Kultúra 192. l. — Gramantik Margit. Prot. Szemle 535—536. l. — i. Új Nemz. 193. sz. — P. Hirl. 164. sz. — Kosáryné Réz Lola. Új Idők 250. l.
- Ruzitska Mária.* «Hiszem, hogy ezt a századot nem az ész, nem a fegyverek dicsősége, nem a pénz hatalma, hanem az egyszerű szívnek jósága fogja megváltani.» Új Idők 644—645. l.

Székely Jenő. A Csehi-család. (Regény.) Cluj—Kolozsvár. 194 l. — Ism. Gulyás Sándor. Napkelet II. 471—472. l. — Tompa László. Erd. Helikon 310—311. l. — Nemzeti Műt. 2. sz. — Gaál Gábor. Korunk 591—592. l. Berde Mária. Pásztortűz 357. l. — Fehér Gábor. Prot. Szemle 666—667. l. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 147. sz.

Székely Nándor. A messziről jött ember. Regény. 306, (2) l. — Ism. Nemz. Ujs. 286. sz.

Szekfü Gyula — Sebestyén Gyula — pöre. A Sajtó 478—487. l.

Szell Lajos Miklós. Életvizek partján. Versek. Veszprém. — Ism. P. Hirl. 207. sz. — B. Hirl. 149. sz.

Szemere Pál. *Jánky István.* Szemere Pál esztétikai és poetikai nézetei. Doktori értekezés. Pécs. 55, (1) l.

Szendrey Julia. Szendrey Julia levelesládájának kincsei. I. Arany János elvesztett kéziratai. II. Petőfi Sándor ismeretlen kéziratai. III. Szendrey Julia naplója, vallomása és utolsó üzenete férjének. IV. Szendrey Julia, Szendrey Mária, Petőfi István, Petőfi Zoltán, Orlay-Petrics Soma. Szendrey Julia születésének századik évfordulójára bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Mikes Lajos. 76, (1) l. — Ism. Sikabonyi Antal. Könyvbarátok Lapja 326. l.

A «honvéd özvegyének» rehabilitálása. Literatura 397—402. l.

Szenes Béla—Nóti Károly: A házibarád. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Vigszínház 1928 június 6-án. — Ism. Rédey Tivadar. B. Szemle 210. k. 471. l. (Színházi Szemle.) — Gáspár Jenő. M. Kultúra 59—60. l.

Szenes Tilda. A nagyszerű házasság. (Regény.) I—II. 163, 152 l. — Ism. Literatura 242. l.

Szép Ernő. 1. Sünden. Aus dem ung. Manuscript. übers. V. Stephan J. Klein. Heidelberg. 148 l. és 2. Valentine. Regény. (1927.) 231 l. — Ism. (Z.) Ungarische Jahrbücher Bd. VIII. 201—202. l. — 3. Jó szó. (Versek.) 96 l. — Ism. M. Hirl. 295. sz.

Szerdahelyi Kálmán. (b.) Szerdahelyi Kálmán. P. Hirl. 162. sz. — K. G. P. Hirl. 169. sz.

Szerviczky Margit. Jézus. (Regényes életrajz.) 300 l. — Ism. V. M. Napkelet II. 311—312. l.

Szigethy József. Dekameron. Kolozsvár. — Ism. (w. gy.) Pásztortűz 552. l.

Szikoray Sándor. *Rédey Mária.* A bűnös. Napkelet II. 960. l. és U. a. A gyilkos — a tolvaj — a bűnös. Nyugat II. 849—850. l.

Szilágyi Sándor. *Bánóczy Endre.* Szilágyi Sándor. A nagykőrösi Arany János Társ. Évkönyvei. III. k. 76—85. l.

Szilárd János. «Ha a szerelem meghal...» (Regény.) — Ism. Thury Lajos. Napkelet II. 695—696. l. — (b. m.) Esti Kurir 237. sz. — Bibó Lajos. Nemz. Ujs. 258. sz. — Magyarság 234. sz.

Szini Gyula. Jókai. Egy élet regénye. 235 l. — Ism. Zsigmond Ferenc. Napkelet II. 62—64. l. — Jancsó Béla. Erd. Helikon I. 231—232. l. — (B. B.) P. Napló 164. sz.

(h. i.) Szini Gyula zenés vígjátékot ír Jókairól. Délibáb 31. sz.

Szilágyi Ödön. Szini Gyula. Délibáb 33. sz.

Szitnyai Zoltán. Az ég — a tó. (Novellák.) (1929.) — Ism. Vajtbó László. Napkelet II. 939—940. l. — Schöppflin Aladár. Nyugat II. 837—838. l. — M. Hirl. 279. sz. — (n. p.) 8 Órai Ujs. 291. sz. — Büky György. B. Hirl. 274. sz.

Szucsich Mária. Tavasztól-télig. Regény. Pozsony. — Ism. Szalatnai Rezső. Korunk 827. l. — Illyés Gyula. Nyugat II. 623—624. l. — M. Hirl. 256. sz.

Sylvester János. *Trócsányi Zoltán.* Sylvester-problémák. Magyar Nyelv 15—23. — Ism. (L. K.) Ungarische Jahrbücher Bd. VIII. 190. l.

Tabéry Géza. A tűzmadár. Regény. Cluj—Kolozsvár. (1926.) 151 l. — Ism. (Z.) Ungarische Jahrbücher Bd. VIII. 202. l.

Nánay Béla. Bánffy Miklós, Szabó Mária. Tabéry Géza. Debreceni Szemle 534—539. l.

Takáts József. Álmodó lelkem temploma. Versek. 84 l. — M. Hirl. 250. sz. — Londez Elek. P. Napló 239. sz. (Új verseskönyvek.) — B. Hirl. 216. sz.

Tamási Áron. Szűzmáriás királyfi. (Regény.) Kolozsvár. (1926.) 1—2. k. — Ism. Németh László. Napkelet II. 691—693. l. — Hunor. Napsugár 11—12. sz. — Gaál Gábor. Pásztorút 420—422. l. — Mándy Gyula. Orsz.-Világ 229—230. l. — Londesz Elek. P. Napló 284. sz. — D. Kocsis László. Az Est 288. sz. — B. Hirl. 292. sz.

Fehér Gábor. Tamási Áron. Debreceni Szemle 408—410. l. — *Molter Károly.* Erd. Helikon 405—410. l.

Tardos Krenner Viktor. (Lk.) Tardos Krenner Viktor. M. Művészet 64—65. l.

Tass József. Szorits kezét. (Versek.) 64 l. — Marconnay Tibor. Prot. Szemle 742—743. l. — (K. S.) P. Lloyd 284. esti sz.

Teleki József, id. gróf. Mészöly Gedeon. Id. gróf Teleki József házassága. Napkelet II. 341—347. l.

Teleki László. *Lukinich Imre.* Teleki László életéhez. B. Szemle 211. k. 321—348 l.

Terescsényi György. Délibáb. Versek. Szeged. 78, (1) l. — Ism. P. Hirl. 152. sz. — (lgy.) B. Hirl. 247. sz.

L. még Orbók Attila alatt.

Thaly Kálmán. *Veszprém Dezső.* Thaly Kálmán életrajza. 109 l. — Ism. G. J. M. Kultúra 191—192. l. — (—6.) Uj Nemz. 210. sz. — P. Napló 104. sz.

Thury Lajos. A ma asszonya. Társadalmi dráma 3 felvonásban. Bemutatta az Uj Színház. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet II. 157—158. l. (Színházi Szemle.)

Tinódi Sebestyén. *Pukánszky Béla.* Sebastian Tinódi und der deutsche Zeitungsangest. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin, dem Andanken Robert Gragger gewidmet. (1927.) 115—121 l. — Ism. (—oó—) Ungarische Jahrbücher. VIII. Bd. 189. l.

Tisza, Stefan Graf. Briefe. (1914—1918.) Herausgegeben von Oskar v. Wertheimer. Berlin. Bd. I. 272 l. — Ism. Herz, Ludwig. Zeitschrift für Politik 202—207. l.

Tisza-émlékkönyv. Gr. Tisza István halálának tizedik évfordulóján. Írták a Tisza István egyetem tanárai. Debrecen. 296 l., Címkép. — (sz. k.) 8 Orai Ujs. 251. sz.

Tisza-Évkönyv. 1926—1927. Az Országos Tisza István emlékbizottság megbízásából szerkeszti: Nagy Miklós. Ötödik évf. (1927.) 226 l. — Ism. Albrecht Ferenc. Prot. Szemle 646—647. l.

Gratz Gusztáv. Gróf Tisza István és a világháború. P. Napló 291. sz. **Marczali Henrik.** Gróf Tisza István miniszterelnök. 1903—1905. P. Napló 159. sz.

Szatmári Mór. Tisza próbál, Khuen jön. P. Hirl. 147. sz.

Polzer és Tisza. P. Napló 267. sz.

Tompa László. *Gulyás Pál.* Tompa László. Debreceni Szemle 400—403. l.

Tompa Mihály. *Hegyaljai Kiss Géza.* Uj színek Tompa képmásához. Prot. Szemle 571—572. l.

Tormay Cécile. *Hankiss János.* Tormay Cécile. (Kortársaink 5. sz.) N. 16—r. 48 l., 1 arcképmell. — Ism. Literatura 248. l. — Hajdu Zoltán. IK. 285—288. l. — Kovács László. Erd. Helikon 631—632. l. — Kék Lajos. Prot. Szemle 528. l. — M. Szemle IV. 3. IV. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 152. esti sz. — J. E. Ph. K. 123. l.

Tóth Árpád. Lélektől lélekig. (Versek 1923—1927. Posthumus kötet.) 124 l. — Ism. Literatura 413. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 267. esti sz. — Londesz Elek. P. Napló 261. sz. — Laczkó Géza. Az Est 278. sz.

Ady Endre. Tóth Árpád sorai. Tóth Árpád első verseskötönyvéről. Nyugat II. 653. l.

Bródy Pál. Tóth Árpád hagyatékából. Nyugat II. 765. l.

Babits Mihály. Tóth Árpád. Nyugat II. 635—638. l. — *Elek Artúr.* Nyugat II. 240. l. — *Füst Milán.* Nyugat II. 649—651. l. — G. P. Irodalom-történet 344. l. — *Ignotus.* Nyugat II. 640—641. l. — K. A. P. Napló 253. sz.

— *Kosztolányi Dezső*. Uj Idők. 606. sz. — *K—r. P. Lloyd* 252. esti sz. — *Laczkó Géza*. Az Est 278. sz. — *Móricz Zsigmond*. Nyugat II. 652. l. — *Németh László*. Erdélyi Helikon 485—491. l. — *Peterdi István*. Nyugat II. 645—646. l. — *Rédey Tivadar*. Napkelet II. 786. l. — *Schöppflin Aladár*. Nyugat II. 647—648. l. — *Tersánszky J. Jenő*. Nyugat II. 642—644. l. — *Walter Gyula*. Páztortűz 573. l. — *Zsolt Béla*. M. Hirl. 256. sz. — P. Napló 254. sz. — Az Est 253—254. sz. — Otthonunk 3. sz. — P. Hirl. 253. sz. — Nemz. Ujs. 253. sz. — Magyarság 253. sz.

Tóth Imre. *Sebestyén, Karl*. Persönliche Erinnerungen an Emerich Tóth. P. Lloyd 192. reggeli sz.

Sebestyén Károly. Tóth Imre és a Színészakadémia. B. Hirl. 193. sz. *Endrődy Béla*. Tóth Imre. Színházi Élet 36. sz. — *Porzolt Kálmán*. P. Hirl. 191. sz. — 8 Órai Ujság 191. sz. — Magyarság 183. sz.

Tóth Kálmán. Bajaiak barca Tóth Kálmán szülőháza körül. Uj Nemz. 266. sz.

Török Gyula. H. A. Török Gyula emléke. Magyarság 246. sz. — *m—gy*. Napkelet II. 702—703. l.

Török Sándor. Magyar fiúk oláh mundérban. — Ism. Marconnay Tibor. Napkelet II. 860—862. l. — Sz. I. Magyarság 279. sz.

Uchtritz-Amadé Stefánia grófné. Semiramis. (Regény.) 335 l. — Ism. Gulyás Sándor. Napkelet II. 309—310. l. — Literatura 272. l. — (m. j.) Magyarság 147. sz. — P. Lloyd 158. esti sz. — (B. S.) Népszava 248. sz.

Váczl János. Pusztai barangszó. (Regény.) Berlin. (1927.) 247 l. — Ism. r. r. B. Szemle 210. k. 158—160 l. (Regény a magyar multból.)

Vajda János. Kéky Lajos. Vajda János. (Irodalomtört. Füzetek 24.) (1927.) 32 l. — Ism. Gy. Erd. Irod. Szemle 151. l. — (Z.) Ungarische Jahrbücher Bd. VIII. 194. l.

Palágyi Lajos. Öreg költő — ifjú poéta. M. Hirl. 153. sz.

Palágyi Lajos. Vajda János felesége. M. Hirl. 153. sz.

Valnicsek Béla. G. P. Valnicsek Béla. Irodalomtört. 279. l.

Vándor Iván. Súlyomház. Regény. 252 l. — Ism. P. M. B. Hirl. 234. sz.

Várady Ferenc, Sárosi. Kialvó lángok. Versek. — Ism. Orsz.-Világ 234. l.

Varga Borbála. 1. Nyári alkony. Versek. — Ism. J—y. Orsz.-Világ 218. l. — P. Hirl. 232. sz. — 2. Uti apróságok. — Ism. (b.) P. Hirl. 267. sz.

Varga Sándor, Túri. Az én könnyes kálváriám. Versek. Mezőtúr. 63 l. — Ism. P. Hirl. 207. sz.

Váro Andor. Lia. Regény. — Ism. P. Napló 249. sz.

Vécsey Leó. Szerencse kisasszony. — Ism. (-ács.) M. Hirl. 240. sz. — Esti Kurir 229. sz.

Verseghy Ferenc. Horváth Konstantin. Verseghy Ferenc néhány ismeretlen verse. IK. 273—281. l.

Vidor Marcel. Csello. Versek. (1927.) 61 l. — Ism. i. g. Széphalom 395. l.

Vitéz Miklós. Túlbugzó fiatalember. Vidám történet 3 felvonásban. Bemutatta a Nemzeti Színház Kamara Színháza 1928 november 3-án. — Ism. Galamb Sándor. Napkelet II. 786—787. l. (Színházi Szemle.) — Schöppflin Aladár. Nyugat II. 700—701. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 744—745. l. — Radványi Kálmán. Élet 467—468. l. — Orsz.-Világ 255. l.

Voinovich Géza. Emberek, árnyékok. Elbeszélések. 228 l. — Ism. Kiss Géza. Prot. Szemle 533—535. l. — Nemzeti Mult 3. sz.

Vörösmarty Mihály. Brisits Frigyes. A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke. 396 l. — Ism. Császár Elemér. IK. 290—292. l.

Dóczy Jenő. Vörösmarty és Gyulai Pál szerelme. Magyarság 153. sz. *Galamb Sándor*. Shakespeare-reminiscenciák Vörösmartyban. IK. 257—261. l.

Halácsy Dezső. Vörösmarty Mihály hitvallása. Nemz. Ujs. 154. sz.

Gróf Klebelsberg Kuno. Vörösmarty és Ady magyarja. P. Napló 228. sz.

Stadtmüller Gyula. Vörösmarty három eposztörredéke. Magyarság 165. sz.

Weber Artúr. G. P. Weber Artúr. Irodalomtört. 279. l.

Wesselényi Miklós. *Asztalos Miklós.* Wesselényi Miklós az első nemzeti-ségi politikus. (Symposion Könyvek. 5.) Pécs. (1926.) 62 l. — Ism. Hajnal István. Napkelet II. 938—939. l. (Erdélyről.)

Wlassics Gyula, ifj. Régi fiók. (Költemények.) (1927.) 16-r. 95 l. — Ism. —s. B. Szemle 211 k. 153—154. l.

Wlassics Tibor, báró. Halk melódiák. (Versek.) K. 8—r. 39 l. — Ism. —s. B. Szemle 211. k. 154. l.

Zádor Tamás. Távol az istenektől. Regény. 527 l. — Ism. M. Hirl. 246. sz. — (b. a.) P. Hirl. 172. sz.

Zágon István. Szegény leányt nem lehet elvenni. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Belvárosi Színház 1928. november 9-én. — Ism. Galamb Sándor. Napkelet II. 865. l. (Színházi Szemle.) — Vajthó László. Prot. Szemle 744. l. (Színházi Szemle.) — Falk Zsigmond. Orsz.-Világ 261. l. — Kosztolányi Dezső. Új Idők 619. l.

Szilágyi Ödön. Zágon István. Délibáb 47. sz.

Zalán Katinka. Crescendo. Versek. — Ism. Orsz.-Világ 171. l.

Zalán Menyhért. *Jakubovich Emil.* Zalán Menyhért. (1892—1927.) M. Könyvszemle 154—157. l.

Zilahy Lajos. 1. Szibéria. Magyar hadifogolytörténet 3 felvonásban. Bemutatta a Nemzeti Színház 1928. márc. 16-án. — Ism. Galamb Sándor. Napkelet II. 396—397. l. (Színházi Szemle.) — Németh László. Erd. Helikon I. 230. l. — 2. *A tábornok.* Színmű 3 felvonásban. (79 l.) Bemutatta a Nemzeti Színház 1928. november 9-én. — Ism. Galamb Sándor. Napkelet II. 863—865. l. (Színházi Szemle.) — Rédey Tivadar. B. Szemle 211. k. 468. l. (Színházi Szemle.) — Schöpflin Aladár. Nyugat II. 697—700. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 745—747. l. (Színházi Szemle.) — thó. Délibáb 46. sz. — Orsz.-Világ 255. l. — Falk Zsigmond. u. o. 261. l. — Kosztolányi Dezső. Új Idők 618—619. l. — c. Valamit visz a víz. (Regény.) 169 l. — Ism. (Kozocsa.) A Falu 655. l. — Literatura 415. l. — Kék Lajos. B. Szemle 211. k. 471—473. l. — r. r. Új Nemzedék 244. sz. (Z. L. új regénye.) — M. Pogány Béla. Nyugat II. 835. l. — *Balla* Borisz. Magyarság 285. sz. — P. Lloyd 245. esti sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló 245. sz. — P. Hirl. 242. sz. — Esti Kurir 290. sz. — (B. S.) Népszava 268. sz.

Galamb Sándor. Tanárka. Napkelet II. 878. l.

Ruzitska Mária. Zilahy Lajos. (Kortársaink 6. sz.) N. 16-r. 47 l., 1 arcképmell. — Ism. Literatura 248. l. — Hajdu Zoltán. IK. 285—288. l. — Kovács László. Erd. Helikon 631—632. l. — Kék Lajos. Prot. Szemle 528—529. l. — M. Szemle. IV. 3. IV. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 152. esti sz. — J. E. Ph. K. 123. l.

Zsitvay József. Jégvirágok. (Novellák.) Esztergom. 144 l. — Ism. Halász László. Napkelet II. 64. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.